

	18 район						
45	Кармелюк	-	60	-	-	Старобільськ	Відом[ості] старі
46	Маслак	-	1500	-	н. в.	Донбас	Відом[ості] старі
	Разом 18 район	-	1560	-	-		
	Разом IV група	-	3060	-	-		

Начальник I-го Відділу Генштабу
Підполковник

Начальник Учетної Секції
Сотник (Галата)

С подлин[ным] Верно:
[Опер]уполн[омоченный]

20.XI.[19]21.

ДА СБУ, спр. 66646, т. 22, арк. 34–35.
Рукопис. Завірена копія.

Світлана Ляковська
(Київ)

Діяльність органів ДПУ УСРР в сфері економіки в 1927–1928 рр.: за матеріалами відомчої статистики

Lyaskovska S. The activity of DPU of the Soviet Ukraine in the economic field in 1927–1928 (according to documents of departmental statistics).

Based on the unknown documents, the activity of executive unit of DPU against the economic crimes was analysed.

І. Історичні аспекти визначення економічних злочинів у 1920-х рр.

Однією з ознак суспільного розвитку кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало зростання кримінальної злочинності, перетворення її з локального явища в глобальне. Саме цим пояснюється підвищення наукового інтересу до проблем кримінальних злочинів та

заходів протидії з боку юристів, кримінологів, психологів, політологів. Певну роль у дослідженні даної проблеми можуть відіграти і історики. Звичайно, що кожна економічна і політична система породжує злочини з притаманними тільки їй особливостями, проте при більш детальному розгляді ми можемо знайти і багато спільних рис в кримінальній злочинності різних періодів вітчизняної і зарубіжної історії, особливо якщо йдеться про перехідні періоди.

У перехідні періоди, як правило, зростає чисельність економічних злочинів, безпосередньо пов'язаних з економічними відносинами, що існують в країні. Перехід від ринкової до командної (чи навпаки) економіки створює певні труднощі щодо визначення кримінологічної значимості та обсягів економічної злочинності. Саме тому вивчення досвіду боротьби зі злочинністю держав, які свого часу пройшли через кризові етапи, а також досвіду власної країни, допоможе більш успішному виявленню причин зростання злочинності та організації протидії їй.

Історичні дослідження з даної проблематики актуальні сьогодні ще й тому, що кримінальна злочинність останнім часом часто розігрується у політичній грі. Коли карні злочини та їх масштабність виходять за межі суспільного терпіння, створюються умови, коли суспільство погоджується на обмеження прав та свобод, аби вгамувати злочинність. При цьому зростає кількість т. зв. «політичних» злочинів проти влади. З цієї точки зору важливим стало дослідження динаміки кримінальних злочинів, їх залежність від кримінальної політики 1920–1930-х рр., місце каральних органів у здійсненні цієї політики.

Дана проблема в різні часи наукою трактувалася по-різному. Уведення в науковий обіг раніше невідомих документів, зміна ціннісних орієнтирів наприкінці ХХ ст. дозволили по-новому подивитися на це явище. Вивчення економічних злочинів та протидія з боку правоохоронних (каральних) органів, в основному, відбувалася в контексті дослідження політичної та соціально-економічної системи в СРСР чи загальної діяльності каральних органів¹. Деякою

¹ Шаповал Ю.І. Людина і система: Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні. – К., 1994; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997; Ченцов В.В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 1999; Його ж. Аналоги в історії. Деятельность экономических подразделений ЧК–ГПУ в условиях новой экономической политики. В кн.: Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах

мірою ця проблема піднімалася в окремих публікаціях щодо відомчої статистики². Дослідження причин, проявів, динаміки економічних кримінальних злочинів і протидія з боку органів державної безпеки дають змогу краще зрозуміти сутність радянської влади в 1920-ті рр., діяльність Державного Політичного Управління (ДПУ) та його місцевих органів в економічній сфері.

До економічних злочинів в СРСР зараховували:

- деякі види державних злочинів (порушення правил про валютні операції, виготовлення та збут підроблених грошей чи цінних паперів);
- злочини проти соціалістичної власності (розкрадання, розтрата, зловживання службовим становищем, шахрайство тощо);
- господарські злочини (спекуляція, приписки, комерційне посередництво та ін.);
- посадові злочини (хабарництво, зловживання владою, фальшивка та ін.)³.

Боротьбою зі злочинністю в економічній сфері в 1920-ті рр. в СРСР займалися органи прокуратури, міліції, карного розшуку, державної безпеки.

Економічний напрям був одним із провідних в роботі спецслужби. З перших днів існування органи державної безпеки: Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (Цупнадком) повинні були перейматися порушеннями в економічній сфері. З цією метою створювалися наради, комісії та групи, на які покладалася завдання боротьби з певними видами злочинів. 24 лютого 1921 р. з метою координації їх діяльності в структурі Цупнадкому було створено Економічний відділ (реорганізовано в Економічне управління [ЕКУ] наказом № 20/144 голови ВУНК В. Манцевим від 6 травня 1921 р.)⁴. До його завдань входила як боротьба з контрреволюційною діяльністю в економі-

Восточной Европы (20–80-е годы XX ст.). – Х., 1994. – Т. 1. С.261–268. Шаповал Ю., Золотарьов В. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К., 2002.

² Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті роки). Іст.-стат. дослідж. – Донецьк, 2003.

³ Лунев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М.: Норма, 1997. – С. 257.

⁴ Малицкий А. Чека и ГПУ. – Харьков: Путь просвещения, 1923. – С. 39.

ці — шкідництвом, диверсіями, шпигунством, саботажем у народному господарстві, так і зі звичайним криміналом — спекуляцією, «мішечництвом», розкраданнями, посадовими злочинами тощо. Завдання ЕКУ та його органів на місцях були уточнені в «Положенні про економічне управління ДПУ РСФРР» (оголошено наказом голови ДПУ № 37 від 30 січня 1923 р.), яке розповсюджувалося і на республіканські структури органів державної безпеки.

У липні 1925 р. в Харкові відбувся з'їзд начальників окружних відділів ДПУ УСРР, на якому було прийнято низку важливих рішень щодо подальшої роботи спецслужб, зокрема, і в економічній сфері. На окружні відділи ДПУ поклалися завдання: 1) попередження і придушення відкритих контрреволюційних злочинів як політичних, так і економічних; 2) розкриття контрреволюційних організацій та осіб, діяльність яких була спрямована на підрив політичної і економічної могутності Республіки; 3) боротьба з проявами бандитизму; 4) охорона державних таємниць і боротьба зі шпигунством в усіх його проявах; 5) боротьба з економічною і політичною контрабандою поза межами 22-кілометрової смуги; 6) боротьба з усякого роду економічними злочинами в державних, кооперативних і господарських установах і організаціях та попередження їх⁵.

Постанова ВУЦИК і РНК УСРР від 9 червня 1926 р. уточнювала функції органів ДПУ України. На них покладалася застосування заходів попередження і ведення, на рівні з іншими органами дізнання і слідства, боротьби з такими видами економічних злочинів: а) посадовими, що були передбачені ст. 105–118 Кримінального Кодексу (КК) України (1922 р. — *Авт.*); б) господарськими (ст. 128, 129, 130, 136–139); в) розкраданнями державного та громадського майна та завданям державним і громадським установам збитків (ст. 180, 188 КК УСРР); г) підробками грошових знаків, банківських білетів Державного банку, процентних паперів, марок та інших знаків державної оплати (ст. 85, ч. 1)⁶. Отже, боротьба з економічною контрреволюцією і економічними злочинами залишалася провідною в діяльності органів державної безпеки.

У вивченні цієї донедавна закритої теми, існували певні труднощі, однією з яких була засекреченість статистичних даних. Особ-

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 30, спр. 373, арк. 20–22.

⁶ Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т.2. – К., 1967. – С. 259.

ливе місце серед статистичних матеріалів належить кримінальній статистиці. Кримінальна статистика завжди була предметом маніпуляцій, причинами яких були мотиви, як правило, ідеологічного, політичного порядку. Історично склалося, що в Україні, як і в цілому в СРСР, кримінальна статистика мала суто відомчий характер, і тому допущення до неї сторонніх осіб було небажаним для чиновників. Особливої таємності набули статистичні матеріали органів державної безпеки.

Інформаційні можливості звітної статистичної документації органів ОДПУ унікальні, хоча і мають специфіку. На відміну від «моральної статистики», що публікувалася у вісниках та бюлетенях Центрального статистичного управління (ЦСУ) СРСР в 1920-ті рр. та спеціальних виданнях, що готувалися Державним інститутом по вивченню злочинності і злочинців, створеним в 1925 р. при Народному комісаріаті внутрішніх справ РСФРР, статистика ДПУ УСРР не вказує кількості осіб, притягнутих до відповідальності. Ці джерела дають можливість дослідити в динаміці кількість справ слідства та дізнання, співвідношення різних видів злочинів, розкриттям яких займалися органи державної безпеки, характер реалізації цих справ (припинення чи направлення до органів прокуратури, народного суду, особливої наради тощо), чисельність, соціальний, національний та віковий склад осіб, притягнутих до слідства (а не засуджених). Отже, дані матеріали цікаві, в першу чергу, з точки зору вивчення діяльності спецслужби; з іншого боку, вони допоможуть уточнити картину формування кримінальної політики досліджуваного періоду, яка спрямовувала діяльність органів виконавчої влади, правоохоронних органів і громадськості на боротьбу зі злочинністю. Це впливало, зокрема, на динаміку певних видів злочинів, масштаби репресій тощо.

В Галузевому державному архіві Служби безпеки України збереглися статистичні матеріали органів ДПУ УСРР за IV кв. 1927 р. та 1928 р. Для економічного напрямку в діяльності спецслужби це надзвичайно важливі роки — зміна економічної і кримінальної політики: останній рік непу та перехід до форсованої індустріалізації. Саме в 1928 р. було «розкрито» т. зв. контрреволюційну шкідницьку організацію серед інженерно-технічних працівників вугільної промисловості, відому під назвою «Шахтинська справа», та організовано пошук «шкідників» в усіх галузях народного господарства. Безперечно, визначальну роль у процесі «викриття ворогів» відіграли органи державної безпеки.

1928 р. позначився і зміною політики стосовно селянина-приватника. І хоча, у відповідності до рішень XIV з'їзду РКП(б), наступ на приватника розпочався ще в 1926 р., хлібозаготівельна криза 1927–1928 рр. форсувала процес ліквідації «дрібнобуржуазності селянина». До подолання хлібозаготівельної кризи також залучалися органи державної безпеки.

До того ж, існували порушення і кримінальні злочини, обумовлені не лише зміною економічного курсу, а характерні, більшою чи меншою мірою, для всіх часів у різних суспільствах. Боротьба з деякими з них також входила до компетенції спецслужб.

Метою даної роботи стало дослідження на матеріалах статистики ДПУ України актуальності економічного напрямку в оперативній роботі радянської спецслужби, визначення видів злочинів в економічній сфері, що стояли в центрі уваги органів державної безпеки, порівняння їх співвідношення в структурі злочинів, відстеження характеру реалізації слідчих справ та справ дізнання в 1927 і 1928 рр., дослідження соціального та національного складу притягнутих по слідчих справах по видам злочинів. Це дасть можливість повніше розкрити та зрозуміти природу зміни економічних відносин в середині 1920-х рр., вплив кримінальної політики на динаміку кримінальних злочинів тощо.

Як і кожне джерело, статистичні матеріали органів ДПУ УСРР потребують критичного аналізу. Ступінь достовірності інформації, що міститься в статистичних документах органів ДПУ, встановити складно. Проте, при їх дослідженні необхідно пам'ятати, що дані документи готувалися для внутрішнього використання, не для сторонніх осіб, а тому можемо припустити, що вони відображають реальний стан справ у суспільстві та діяльності спецслужби. В різних формах звітності (таблицях) та коментарях до звітів інколи зустрічаються розбіжності в кількості слідчих справ, тому виникає потреба, де це можливо, звіряти всі дані по певній позиції і опосередкованим шляхом встановлювати, яка ж цифра була більш вірогідною для даної позиції. Там, де встановити реальні кількісні показники не уявляється можливим, будемо подавати ті цифри, котрі містяться в архівній справі, вказуючи на невідповідність їх у різних формах звітності. Як правило, ці розбіжності суттєво не впливають на встановлення процентного співвідношення кількості справ та осіб, притягнутих до слідства.

За 1927 р. збереглися статистичний звіт та пояснювальна записка до нього за IV квартал, лише деякі коментарі до звіту да-

ють змогу уявити приблизну картину боротьби із злочинністю в економічній сфері за весь рік. Фрагментарне збереження статистичних матеріалів за 1927 р. не зменшує їх значимості при вивченні даної проблеми. Крім того, у коментарі до звіту вказується, що відповідні звіти за попередні три квартали склалися за зовсім іншими принципами, а тому, навіть, якщо б вони і збереглися, було б неможливим прослідкувати динаміку росту чи зменшення окремих видів злочинів. За 1928 р. збереглися дані за весь рік, поквартальних даних немає, а тому для дослідження динаміки кількості справ та осіб, притягнутих до слідства, будемо порівнювати не кількісні, а процентні показники по різних позиціях.

Існуючий звіт за IV кв. 1927 р. і звіти за 1928 р. складено не шляхом додавання цифрових даних за матеріалами місцевих органів, а за справами централізованого обліку слідчих справ та дізнань Обліково-статистичного відділу⁷, а тому дійсна картина боротьби органів ДПУ з економічною злочинністю може бути дещо іншою.

При характеристиці даної проблеми здається доречним прокоментувати, які види злочинної діяльності відносилися до економічної сфери і були визначальними в роботі Економічного управління ДПУ, розглянути їх визначення та ступінь небезпечності у Кримінальному законодавстві досліджуваного періоду.

Особливо небезпечними в Кримінальному Законодавстві країни вважалися державні злочини. Сесія ЦВК СРСР 25 лютого 1927 р. ухвалила **Положення про державні злочини** (його норми було внесено в Кримінальні кодекси [КК] союзних республік без будь-яких змін), в якому давалося визначення контрреволюційного злочину. Контрреволюційними називалися дії, які, між іншим, були спрямовані і на підлив чи послаблення «основних господарських ... завоювань пролетарської революції» (ст. 1 Положення, ст. 54 п. 1 КК УСРР 1927 р.)⁸. Всі контрреволюційні злочини поділялися на групи в залежності від того, з якого боку здійснювалося зазіхання на пролетарську диктатуру: політична контрреволюція, зрадницька контрреволюція і економічна контрреволюція. **Економічна контрреволюція**, або «шкідництво» (ст. 7 Положення, ст. 54 п. 7 КК УСРР в редакції 1927 р.), визначалася як «підлив державної промисловості, транспорту, торгівлі, грошового обігу чи кредитної

системи, ...кооперації, скоєних з контрреволюційною метою шляхом використання державних установ та підприємств..., а також використання державних установ та підприємств або протидія їх діяльності, що скоєно в інтересах колишніх власників або зацікавлених капіталістичних осіб».

Ст. 54 п. 6 КК УСРР визначала також збирання та передачу іноземним державам «економічних відомостей», «що не підлягають розголошенню...». Юристи кваліфікували такі діяння як економічне шпигунство⁹.

Не вдаючись в юридичні тонкощі даного діяння, зазначимо, що на момент прийняття нового Кримінального Кодексу УСРР навколо цієї статті серед юристів точилися дискусії щодо визначення поняття «основних господарських завоювань пролетарської революції». На думку професора А. Піонтковського, невизначеність даного поняття могла привести до розмивання межі між контрреволюційним та іншими злочинами, що завдавали збитків економіці країни — господарськими, проти порядку управління тощо. При обговоренні даного питання М. Криленко пояснював, що таке широке тлумачення потрібно «для еластичності нашої каральної політики і для боротьби із прихованими формами контрреволюційної діяльності»¹⁰.

Врешті-решт юристи зійшлися, що для кваліфікації економічного злочину як контрреволюційного, обов'язковою повинна бути контрреволюційна мета. Наприклад, розтрата чи безгосподарність, наносячи збитки підприємству, опосередковано підривають державну промисловість, але при цьому не являються контрреволюційними злочинами, оскільки вони не переслідують контрреволюційної мети, хоча збитки від них можуть бути більшими, ніж від контрреволюції. На практиці часто важко було встановити, чи мають відповідні дії контрреволюційну мету, а тому будь-які економічні злочини можна було кваліфікувати як контрреволюційні, все залежало від спрямування кримінальної політики та суб'єкту злочину. Начальник Економічного управління І. Блат у статті про роботу

⁹ Собрание Узаконений УССР (далі — СУ УССР). — 1927. — № 57–59. — Ст. 232; Уголовный Кодекс Украинской ССР. В кн.: Уголовное законодательство СССР и союзных республик: Сб. (Основные законодательные акты) / Под ред. проф. Д. С. Карева. — М., 1957. — С. 93.

¹⁰ Стенографический отчет и постановление II-ой сессии ВЦИК X-го Созыва. 25.07.1927 г. — М., 1928. — С. 50.

⁷ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 1.

⁸ Собрание Законов СССР (далі — СЗ СССР). — 1927. — Ст. 123.

управління про боротьбу з економічною контрреволюцією, визначив такі злочини як безгосподарність, хабарництво та економічне шпигунство, а визначаючи «ворогів навколо наших заводів та фабрик», називав «приватних заготівельників, що постачають сировину та матеріали для підприємств та проявляють хижацькі апетити»¹¹.

Боротьба з економічною контрреволюцією та шпигунством входила до компетенції Економічного управління ДПУ УСРР та його органів на місцях. В матеріалах статзвітності окремо виділялася графа «економічна контрреволюція, шпигунство» (малося на увазі саме економічне шпигунство).

Протягом 1920-х рр. не спостерігалось сплеску економічної контрреволюції. У 1924–1926 рр. засуджені за всі види контрреволюційних злочинів становили 0,1–0,2 % усіх засуджених; значна частина контрреволюційних злочинів, які розглядалися судами, відносилася до контрреволюційних злочинів, які були скоєні в роки громадянської війни та при самодержавстві (боротьба з робітничим рухом, сприяння білому руху тощо). У 1926 р. «історична контрреволюція» становила 66,6 % всіх справ про контрреволюційні злочини, що пройшли через губернські суди, економічна контрреволюція — лише 1,8 % справ¹². Отже, у період непу, не дивлячись на кваліфікацію економічної контрреволюції та шпигунства як найбільш небезпечних для соціалістичної держави злочинів, даний вид злочинності займав дуже незначну частку в криміногенній ситуації країни.

Другий розділ Положення — «Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління» включав «**підробку грошових знаків**», або «фальшивомонетництво» (ст. 22 Положення). Включення даного складу злочинної діяльності до загальносоюзного закону серед контрреволюційних злочинів було обумовлено підвищеною небезпекою підробки грошових знаків для кредитнофінансової системи країни — великі розміри збитків могли перетворити даний злочин зі злочину проти порядку управління у контрреволюційний.

¹¹ Блат И. ГПУ на хозяйственном фронте // Пролетарий. – 1927. – 18 декабря.

¹² Роднянский А. Карательная политика губернских судов по контрреволюционным преступлениям в 1926 г. // Еженедельник советской юстиции. – 1926. – № 33 – С. 1009.

Цей вид злочинної діяльності особливо загрозливого характеру міг набути саме в період, що розглядається. У 1927 р. Закордонному відділу ОДПУ агентурним шляхом вдалося встановити, що з 1926 р. в Парижі діяла організація по виготовленню фальшивих радянських червінців. Фабрика по друкуванню радянських грошей існувала і в Берліні. Таким чином, справа по виготовленню фальшивих грошових знаків була добре налагоджена не лише місцевими «умільцями», а й їх закордонними «колегами». Протягом 1926–1928 рр. в межах СРСР було організовано декілька великомасштабних операцій по затриманню крупних валютників та фальшивомонетників, проте у загальній злочинності країни даний злочин займав відносно невелике місце, хоча він і завдавав великої шкоди господарству.

В СРСР була встановлена валютна монополія, всі операції із золотом та іншими коштовними металами, а також валютними цінностями на території країни дозволялося здійснювати виключно Державному банку СРСР. Порушення цих правил визначало склад злочину, включеного до другого розділу Положення про державні злочини (ст. 27) — «порушення правил про валютні операції», у статистичних звітах спрощена назва — «**спекуляція валютою**». Отже, «фальшивомонетництво» та «спекуляція валютою» у 1927 р. кваліфікувалися законодавством як особливо небезпечні злочини проти порядку управління.

До **господарських злочинів**, що згадуються у статистичних звітах, відносяться «**розтрата**», «**розкрадання**», «**безгосподарність**» (ст. 116 КК УСРР 1927 р.). Деякі з даних видів злочинів за обставин, що вони були скоєні посадовими особами з використанням посадового становища, могли бути кваліфіковані як злочини посадові (ст. 104 КК УСРР 1927 р.). Збільшення кількості справ та засуджених за **розтрата** особливо посилюється, починаючи з 1924 р. 1925 і 1926 рр. було оголошено роками посиленої боротьби з розтратами. Вперше Народний комісаріат юстиції висунув гасло боротьби з розтратами в циркулярі від 4 червня 1925 р. Спонукало до цього кількісне зростання розтрат та майнові збитки, які завдавали розтрати державному, громадському та кооперативному майну. У 1926 р. порівняно з 1922 р. кількість злочинів по факту «розтрата» збільшилася майже учетверо¹³. Посадові розтрати, тобто розтрати,

¹³ Герцензон А.А. Основные тенденции динамики преступности за десять лет // Советское право. – 1928. – № 1. – С. 78.

що були скоєні посадовими особами, наприкінці 1926 р. становили 62 % усіх посадових злочинів¹⁴.

С. М. Шнейдер у статті «Розтратники» (1925 р.) мав усі підстави написати, що в умовах непу, суспільну власність «не можна було не брати» і її «лише ледачі не брали»¹⁵.

Починаючи з 1926 р. боротьба з розтратами здійснювалася в рамках проголошеної кампанії «режиму економії»; при цьому рекомендувалося звернути особливу увагу на розтрати, привласнення та інші господарські злочини, скоєні посадовими особами в професійних, кооперативних, державних та інших громадських органах. Слідство по цим справам прискорювалося¹⁶.

Наскільки небезпечними вважалися дані види злочинів говорить той факт, що в 1924 р. засуджено за розтрати до розстрілу було 7 осіб, в 1925 р. — 18 осіб¹⁷.

За Кримінальним кодексом УСРР 1927 р. (ст. 104), за кваліфікований вид посадової розтрати зберігалось покарання від двох років позбавлення волі з підвищенням до розстрілу і конфіскацією майна. Кваліфікованою за об'єктом розтрата ставала тоді, коли було присвоєно особливо важливі державні цінності. При цьому цінними визнавалися не лише предмети через абсолютну цінність (діаманти або велика кількість грошей), але й інші предмети в залежності від обставин, наприклад, продукти харчування в голодні роки.

16 березня 1927 р. за звітною доповіддю Наркома юстиції РСФСР було прийнято постанову про боротьбу з розтратами та кримінальною безгосподарністю посадових осіб¹⁸. У постанові підкреслювалася особлива небезпека розтрат в умовах проведення режиму економії і давалася вказівка Народному комісаріату юстиції продовжувати суворо наглядати, щоб не були послаблені репресії за даними видами злочинів. Намічалася також широка програма заходів, направлених на усунення умов, що полегшували скоєння розтрат. Лише у зв'язку з 10-ою річницею Жовтневої революції (1927 р.), розстріл за розтрату було відмінено.

¹⁴ Халфин В.С. Растрата среди должностных преступлений. В кн.: Растраты и растратчики. — М., 1926. — С. 30.

¹⁵ Шнейдер С.М. Растратчики. В кн.: Преступник и преступность. — М., 1928. — С. 76.

¹⁶ Державний архів Донецької області, ф. Р-1171, оп. 1, спр. 5, арк. 131; спр. 6, арк. 52, 71, 93; оп. 2, спр. 3, арк. 16.

¹⁷ Доклад о работе УКК ВС РСФСР за 1925 г. // Еженедельник советской юстиции. — 1927. — № 3.

¹⁸ СУ РСФСР. — 1927. — № 28. — Ст. 198.

У складі господарських злочинів містилися і норми, що були характерні для конкретної історичної обстановки, пізніше вони втратили значення і були або змінені, або взагалі виключені із законодавства. Саме до таких норм відноситься «**порушення правил економічного регулювання**» (ст. 135 КК УСРР). У 1920-ті рр. складалася ціла система органів, які регулювали внутрішній ринок. З цією метою спеціально були створені центральні органи: Управління регулювання торгівлі у складі Центрального управління статистики Вищої Ради народного господарства (ВРНГ, створено 4 травня 1922 р.) та Комітет внутрішньої торгівлі при Раді Праці та Оборони (РПО, створено 9 травня 1922 р.). Вже з 29 грудня 1921 р. на місцях діяли товарні біржі. У відповідності з циркулярним листом РПО від 4 жовтня 1922 р. на місцях за ринками спостерігали губернські економічні наради (з 1925 р. — окружні економнаради). Різні інші установи: трести, синдикати, губернські (окружні) ради народного господарства також мали право на регулювання ринку в межах компетенції¹⁹.

З одного боку, економічне регулювання використовувалося як засіб боротьби зі спекуляцією, коли дійсні спекулянти через розгалужену мережу агентів (перекупників) штучно створювали ажіотаж на дефіцитні товари (трикотаж, мануфактуру тощо).

Проте основна мета регулювання приватної торгівлі полягала у тому, щоб поступово витіснити приватника з тих позицій, які, на думку партійно-державного керівництва, повинні були знаходитися в руках державної торгівлі. З грудня 1926 по травень 1927 р. працювала спеціальна державна комісія по вивченню діяльності приватного капіталу в РСРР, на чолі якої стояв нарком Робітничо-Селянської Інспекції (РСІ) Г. Орджонікідзе. Водночас створювалися різноманітні комісії та підкомісії, що виробляли заходи боротьби з приватним капіталом — скорочення кредитів, підвищення орендної плати, збільшення податків тощо. Лише протягом 1926 р. частка податкового вилучення із прибутків приватного капіталу зросла на 40 %, а прибутковий податок та місцеві надбавки до нього складали від 40 до 60 % доходу приватників²⁰.

¹⁹ Кондурашкин И.С. Частный капитал перед советским судом. Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918–1926 гг. — М.; Л.: Госиздат РСФСР, 1927. — С. 39.

²⁰ Трифонов И. Очерки истории классовой борьбы в СССР в годы нэпа (1921–1937). — М.: Политиздат, 1960. — С. 138.

У вересні 1926 р. Наркомат торгівлі СРСР заборонив державним та приватним підприємствам постачати непманам-оптовикам взуття та інші товари зі шкіри. Для приватників було встановлено допустимі ціни на одяг, взуття, металеві вироби та інші товари. Паралельно, починаючи з другої половини 1920-х рр. проводилося систематичне зниження цін. Якщо ж приватники порушували встановлені регламенти, до них застосовували відповідні репресивні заходи — конфіскація майна та притягнення до кримінальної відповідальності, як правило, за фактом «спекуляція».

В деяких таблицях статистичної звітності органів державної безпеки «порушення правил економічного регулювання» визначалося як «спекуляція та ажіотаж». За Кримінальним Кодексом УСРР 1927 р., дані діяння проходили за різними статтями (відповідно ст.ст. 135–127), міри покарань також були визначені різні. Проте статистика дані порушення поєднувала в одній графі, не визначаючи статті Кримінального Кодексу, по яким було заведено слідчі справи.

У статистичних звітах окремою графою виділяються справи, порушені по фактам «аварій та пожеж». За Кримінальним Кодексом УСРР 1927 р., «руйнування та ушкодження з контрреволюційною метою вибухом, підпалом або іншими засобами залізничних та інших шляхів сполучення, ... споруд або державного або громадського майна» кваліфікувалися як «диверсія», відносилися до державних злочинів (ст. 54, п. 2). Даний вид злочину проходить за статистичними звітами, проте боротьбою з диверсіями займалися контрреволюційні відділи.

Факти по «аваріях» та «пожежах», якими займалися економічні відділи, могли бути кваліфіковані як: «інші злочини проти порядку управління» «умисне пошкодження майна, що належить державним, громадським і кооперативним організаціям ... шляхом підпалів, затоплення, або ті, що призвели до зупинки виробництва» (ст. 75, п. 1 КК УСРР 1927 р.). 15 вересня 1935 р. було прийнято доповнення до Кримінального кодексу УСРР 1927 р. (СЗ УСРР. — 1935. — № 26. — Ст. 148), відповідно до якого «аварії та пожежі» могли кваліфікуватися як «злочини господарські» — «порушення технічного режиму або умов роботи... що призвело до вибуху або пожежі» (ст. 121, п. 2, п. 3). Проте у коментарі до статистичного звіту вже за 1928 р. дана категорія визначається як «злочини господарські», тому в подальшому даний вид порушення будемо відносити до господарських злочинів.

До компетенції органів державної безпеки входила боротьба з деякими категоріями **посадових (службових) злочинів**. Посадовими називалися злочини, скоєні посадовими особами (всі службовці державних установ та підприємств незалежно від посади, яку вони посідали) з використанням службового становища. Касаційна практика Верховного суду УСРР в 1920-ті рр. допускала співучасть у скоєні посадових злочинів і приватних осіб. Те, що боротьбою з посадовими злочинами займалися спецслужби, було обумовлено декількома причинами. *По-перше*, це була данина традиції періоду нової економічної політики, коли дані види злочинної діяльності набули нечуваних розмірів і завдавали великої шкоди економіці країни. Протягом 1922–1926 рр. кількість офіційно зареєстрованих посадових злочинів по РРФСР (така тенденція стосується і України) зростає, за одними джерелами — на 195 %²¹, за іншими — на 239 %²². Найбільш стрімко зростання відбувалося в 1924 і 1925 рр., в 1926 р. темпи росту посадових злочинів дещо скоротилися. У 1925–1926 рр. частка засуджених за посадові злочини коливалася від 4,8 % до 6,8 % всіх засуджених.

По-друге, дані види порушень могли призвести до більш серйозних злочинів, які кваліфікувалися Кримінальним законодавством як особливо небезпечні злочини проти держави і порядку управління — шпигунства, контрабанди, спекуляції валютою тощо.

У звітах фігурують такі з посадових (службових) злочинів, як «зловживання службовим становищем» (ст. 97, 98, 99 ч. 1 КК УСРР 1927 р.), «хабарництво» (ст. 105, 106 КК УСРР), «недбалість» (ст. 99 ч. 2, 100 КК УСРР).

За практикою 1920-х рр. до статті «зловживання службовим становищем» відносили «зловживання владою», «перевищення влади», «бездіяльність». Протягом 1926 р. намітилася тенденція до збільшення даних видів посадових злочинів (за даними міліції та карного розшуку)²³.

ЦВК СРСР 4 квітня 1927 р. прийняла таємну постанову, в якій «недбалість як посадових, так і інших осіб, внаслідок ... яких траплялися руйнування, вибухи, пожежі й інші шкідливі акти

²¹ Герцензон А.А. Основные тенденции динамики преступности за десять лет. — С. 78, 79.

²² Гернет М.Н. Преступность за границей и в СССР. — М.: Сов. законодательство, 1931. — С. 74.

²³ Пионковский А.А. Советское уголовное право. Т. 2. Особенная часть. — М.; Л., 1928. — С. 219.

на підприємствах державної промисловості, на транспорті, а також підприємствах державного значення» прирівнювалася до «державних злочинів». Постанова також пропонувала посилити репресії за «недбалість»²⁴.

Дана постанова з'явилася у ході кампанії по боротьбі з диверсіями на об'єктах народного господарства, особливо на підприємствах воєнної промисловості. У січні–лютому 1927 р. на цих підприємствах було зафіксовано 157 випадків пожеж, аварій та вибухів. Під час розслідування з'ясувалося, що в 13 випадках існував «злий умисел», в 83 — це сталося внаслідок недбалого ставлення адміністрації підприємств до їх загальної та протипожежної охорони. Серед інших, називалися підприємства важкої промисловості України: на Дніпропетровському заводі стався вибух мартенівської печі, відбувся вибух турбіни на Краматорському заводі, машинного відділення на Микитовському заводі тощо. У квітні 1927 р. для протидії диверсіям при ОДПУ та його місцевих органах були створені міжвідомчі комісії, до складу яких входили представники промислових підприємств, місцевих органів влади та ДПУ. З квітня по червень комісії обстежили біля 6 тис. (в Україні — 1009) важливих промислових об'єктів і транспортних споруд на предмет виявлення недоліків загальної та протипожежної охорони²⁵. Під час та після проведення обстеження було вжито термінових заходів до виправлення виявлених недоліків. Серед заходів була і постанова від 4 квітня 1927 р., яка збільшувала відповідальність керівників підприємств за «недбале» ставлення до заходів безпеки.

Хабарництво вважалось одним з найбільш соціально небезпечних посадових злочинів, особливо коли воно набувало масового характеру, що призводило до дезорганізації державного апарату. У 1922 р. проводилася кампанія по боротьбі з хабарництвом, у 1924 р. третина всіх засуджених за посадові злочини припадала на хабарництво. Починаючи з 1925 р. спостерігається зменшення кількості засуджених за даний вид злочину²⁶.

Особливістю деяких посадових злочинів, яка перешкоджала своєчасному їх виявленню і успішній боротьбі з ними, була певна

латентність їх стану. Причина цього полягала у відсутності потерпілих та осіб, зацікавлених у виявленні даних злочинів. Наприклад, при здійсненні хабарництва жертва не вважала себе такою, бо сама мала від цього вигоду, а тому виявити дані види злочинів часто було дуже важко.

У статзвітах визначаються слідчі справи, що було заведено по фактам «**порушення правил секретного та мобілізаційного діловодства**». На основі постанови РНК УСРР від 10 вересня 1924 р. при ДПУ УСРР було створено Спеціальний відділ, на який покладалися обов'язки щодо керування шифрувальною роботою у всіх наркоматах та центральних установах УСРР²⁷. Інспекторами Спеціального відділу ДПУ і представниками місцевих територіальних і спеціалізованих органів ДПУ постійно проводилися обстеження стану таємного та мобілізаційного діловодства на підприємствах, в установах та організаціях. У 1926 р. було затверджено Перелік відомостей, що складають державну таємницю, які спеціально охоронялися. Пояснювалося це необхідністю успішніше вести боротьбу зі шпигунством.

За Кримінальним Кодексом 1927 р., «розголошення відомостей, що складають державну таємницю» могло бути кваліфіковано як «шпигунство». У тих випадках, коли відомості не склали державної таємниці, але розголошенню не підлягали, або розголошення відбулося ненавмисно, діяння посадових осіб кваліфікувалися як посадові (службові) злочини (ст. 109 КК України). У статистичних звітах не вказувалося, по яким статтям КК заведено справи щодо порушення секретного діловодства, тобто не можливо впевнено заявити, чи ці справи відносилися до державних злочинів, чи до посадових. Можна лише припустити, що, якщо існувала окрема графа «економічна контрреволюція і шпигунство», то розголошення відомостей, що склали державну таємницю, слідчі віднесли б саме в дану графу. Тому, «порушення правил ведення секретного діловодства та мобілізаційної роботи» віднесемо до посадових (службових) злочинів.

Отже, до економічних злочинів, боротьбою з якими займалося Економічне управління ДПУ та його органи на місцях, відносили:

– деякі види державних злочинів:

²⁴ Викторов Б.А. Без грифа «секретно». — М., 1990. — С. 147.

²⁵ Блат И. ГПУ на хозяйственном фронте // Пролетарий. — 1927. — 18 декабря.

²⁶ Пионтковский А.А. Советское уголовное право. Т. 2. Особенная часть. — С. 226.

²⁷ СЗ СССР. — 1926. — № 32. — Ст. 213; Центральный державный архив вищих органов власти и управления Украины (далі — ЦДАВО України), ф. 2, оп. 3, спр. 344, арк. 53.

- а) контрреволюційні — шкідництво, шпигунство;
- б) проти порядку управління — підробка грошових знаків, або фальшивомонетництво, порушення правил про валютні операції, або — спекуляція валютою;
- посадові (службові) злочини: хабарництво, зловживання службовим становищем, недбалість, порушення правил секретного та мобілізаційного діловодства;
- господарські: розтрата, розкрадання, безгосподарність, порушення правил, встановлених регулюючими органами (спекуляція та ажіотаж), аварії та пожежі.

Злочини в економічній сфері або економічні злочини, безпосередньо пов'язані з економічними відносинами, які існують в суспільстві. В радянській дійсності кінця 1920-х рр. ця група злочинів була обумовлена знищенням залишків приватної власності і домінуванням соціалістичної власності.

II. Місце економічної злочинності в діяльності органів ОДПУ УСРР

Боротьбу з різними видами злочинів в економічній сфері в системі органів ДПУ України здійснювали територіальні органи (окружні відділи ДПУ та Центральний апарат ДПУ), транспортні відділи ДПУ на залізничних та водних шляхах Південного округу шляхів сполучення (відділення дорожньо-транспортного відділу ОДПУ — аббревіатура російською: ОДТО ГПУ), Особливі відділи військових корпусів та дивізій та органи ДПУ по охороні кордонів УСРР (прикордонні загони).

На 1 жовтня 1927 р. на обліку **всіх органів ДПУ** України перебувало 2316 справ. Протягом трьох останніх місяців 1927 р. на облік ДПУ було поставлено 3055 справ (за деякими іншими даними — 3052 справи). Більшість справ, записаних у графі «прибуло», були новими, заведеними протягом IV кварталу органами ДПУ УСРР, але серед них могли знаходитися справи, що були порушені органами державної безпеки в інших республіках СРСР в попередній період, але поставлені на облік ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р. Статзвітність не вказує на орган, місце і час заведення справ, а тому для зручності всі справи, записані у графі «прибуло» будемо вважати такими, що були порушені протягом звітного періоду. Отже, з 5371 справи, що знаходилася в провадженні ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р., 56,9 % (3055 справ) були новими, порушени-

ми упродовж останніх трьох місяців. За ними, під слідством перебувало 4934 особи, з яких 2782 особи (56,4 %) підлягали арешту²⁸.

За видами **злочинів**, що визначалися як **скоєні в економічній сфері**, існують певні труднощі з визначенням кількості справ: різні форми таблиць статзвітності по однакових позиціях дають різні цифри, в деяких місцях при додаванні кількості справ отримуюмо цифри, що не співпадають із загальними, проставленими в таблицях. У подальшому всі неточності будемо оговорювати.

На 1 жовтня 1927 р. на обліку ДПУ стояло 559 справ (за іншими даними — 552 справи), порушених за злочини в економічній сфері (див. табл. 1.1). Найбільшу кількість справ становили посадові (службові) злочини, на їх долю припадало 46,2 % у структурі економічних злочинів. Серед них виділяються «зловживання службовим становищем» — 133 справи — 23,8 % та «недбалість» — 73 справи — 13,1 %.

Таблиця 1.1²⁹

Облік справ слідства та дізнань всіх органів ДПУ УСРР на 1.10.1927 р. за видами злочинів, що проходили по лінії ЕКУ

Види злочинів	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата*	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж спекуляція	фальшивомонетництво**	спекуляція валютою	Разом
Органи ДПУ												
територіальні	4	15	90	41	34	21	23	3	42	14	35	322
транспортні	3	5	37	25	15	6	47	73	1	–	–	212
особливі відділи	–	1	5	–	3	1	3	4	–	–	–	17
прикордонні загони	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Разом	7	21	133	72	52	28	73	80	43	15	35	552 559

²⁸ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 1.

²⁹ Там само, арк. 17, 19, 64, 101, 175.

* По справах «розтрата» всі наведені в таблицях цифри взято із архівної справи, при додаванні кількості справ по всім органах отримуюмо цифри, які відрізняються від загальних цифр, наведених в таблицях, які також взято із архівної справи.

** Погіршість в 1 справу існує по фактам «фальшивомонетництво».

Після посадових злочинів, за кількістю справ, йшли злочини господарські — 244 справи — 43,6 % справ по господарським злочинам. Серед них виділяються розкрадання (80 справ — 14,3 %) та розтрата (72 справи — 12,9 %).

Злочини проти порядку управління становили 8,9 % (50 шт.) справ по економічним злочинам, що стояло на обліку ДПУ УСРР на 1 жовтня 1927 р.

Найменша кількість справ (7 справ — 1,3 %) припадала на злочини державні — економічна контрреволюція і шпигунство.

У IV кварталі на облік було поставлено 1340 справ (за іншими даними — 1327 справ), це становило 70,5 % справ по злочинам в економічній сфері, що стояли на обліку ДПУ в IV кварталі (див. табл. 1.2). Порівнюючи відповідні показники із загальними по ДПУ — 56,9 %, можемо констатувати, що в IV кварталі кількість справ по економічних злочинах зростала швидше, ніж в середньому за всі інші види злочинів.

Протягом звітного періоду найбільше було порушено справ за господарські злочини. Найбільшу кількість справ — 371 (12,1 % в загальній кількості справ по ДПУ, 27,6 % в структурі економічних злочинів) дали порушення правил торгівлі, встановлених регулюючими органами (або «ажіотаж і спекуляція»). Це було спричинено як загальною політикою наступу на приватника, так і організації у грудні 1927 р. кампанії, пов'язаної із кризою хлібозаготівки. Це порушення дало і найбільшу кількість арештів, заарештовано було 402 особи або 66,8 % притягнутих слідством по даному забарвленню. Такий великий відсоток арештів по злочинах, що не були визнані як особливо небезпечні для держави, свідчить про бажання вищого партійно-державного керівництва СРСР надати політичної значимості боротьбі з даним порушенням. Боротьбою зі спекуляцією та ажіотажем на ринку, в основному, займалися територіальні органи — ними було заведено 368 справ або 99,2 % справ по даному порушенню. Разом зі справами, що залишилися з попереднього часу, дане порушення дало 414 справ.

Було порушено 308 справ за фактами розкрадання, що становило 10,1 % усіх справ ДПУ та 23 % справ по економічних злочинах. Із 308 справ — 285 (переважна більшість — 92,5 %) припадало на транспортні органи. В структурі злочинів, по яким велося слідство транспортними органами, на «розкрадання» приходилося 24 % усіх справ. Це пояснюється тим, що територіальні органи займалися лише розкраданнями, що відбулися на державних чи приватних

підприємствах, а також у сфері кооперації, у великих розмірах. Транспортні відділення займалися, як розкраданнями на залізницях в особливо великих розмірах (по аналогії з територіальними відділами ДПУ), так і звичайними крадіжками багажу у пасажирів, що у територіальному розрізі входило до компетенції міліції. В деяких місцевостях за погодженням з Транспортним Відділом ДПУ УСРР це могли робити органи міліції та кримінального розшуку.

Таблиця 1.2³⁰

Облік справ слідства та дізнань, порушених всіма органами ДПУ УСРР у IV кв. 1927 р. по видам злочинів, що проходили по лінії ЕКУ

Види злочинів	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата*	хабарництво	безгос-подарність	недбалість**	розкрадання	ажіотаж спекуляція	фальшивомо-нетництво	спекуляція валютною***	Разом
територіальні	1	20	77	68	43	16	29	6	368	18	7	653
транспортні	—	13	73	66	22	6	158	285	3	—	—	626
особливі відділи	—	—	11	—	3	1	5	15	—	—	—	35
прикордонні загоны	—	2	2	2	1	—	3	2	—	—	—	13
Разом	1	35	163	147	69	23	194	308	371	18	11	1327 1340

Розкрадання, по кількості заведених справ, йшли на другому місці після порушення правил, встановлених регулюючими органами (в різних таблицях та коментарях назву даного порушення замінюють «спекуляцією та ажіотажем на ринку»).

³⁰ ГДА СБ України, ф. 42, арк. 17, 19, 64, 101, 175.

* По справах «розтрата» всі наведені в таблицях цифри взято із архівної справи, при додаванні кількості справ по всім органам отримуємо цифри, які відрізняються від загальних цифр, наведених в таблицях, які також взято із архівної справи.

** Загальна кількість справ (194) було взято із архівної справи, підраховуючи кількість справ, заведених різними органами ДПУ, отримуємо цифру «195», неточність становить 1 справу.

*** Цифри по даній позиції взято із архівної справи.

Серед інших господарських злочинів великою кількістю справ – 147 (4,8 % по справам ДПУ, 11 % — по економічним злочинам) — виділяється «розтрата», боротьбою з цим порушенням рівною мірою займалися як територіальні, так і транспортні органи ДПУ УСРР. Справи по аваріях в основному припадали на територіальні органи.

Загалом протягом IV кв. 1927 р. було порушено 885 справ по господарських злочинах. Це становило 29 % (майже третину) справ, заведених по всім злочинам органами ДПУ та більше половини — 66 % — справ по економічних злочинах. Отже, протидія господарським злочинам в IV кв. 1927 р. займала провідне місце в роботі органів державної безпеки.

Високими залишалися показники посадових (службових) злочинів (зловживання службовим становищем, хабарництво, недбалість) — 426 справ (13,9 % справ по ДПУ, 31,7 % — по економічним злочинам), знаходилися в провадженні як територіальних так і транспортних органів. 81,4 % — 158 справ про «недбалість» було порушено транспортними органами. У структурі «транспортних» злочинів вони становили 13 %. Причини цього полягали у великому поширенні в середовищі транспортних органів, на ґрунті важкого матеріального стану, посадових злочинів. Саме через це звільнялася велика кількість співробітників Частин Охорони Громадського Порядку (ЧОГП), структурного підрозділу дорожньо-транспортних відділів ДПУ (створені у відповідності з постановою ВУЦВК «Про охорону складів, пакгаузів, сховищ, а однаково споруд на залізничних і водних шляхах сполучення» від 9 грудня 1921 р.).

«Територіальними» були злочини щодо порушення монополії на здійснення валютних операцій, або «спекуляція валютою» (63,6 % справ по даному виду злочинів було порушено територіальними органами) та за підробку грошових знаків («фальшивомонетництво») (100 % справ порушено територіальними органами). Разом злочини проти порядку управління становили 0,9 % справ по ДПУ та 2,2 % справ за злочини в економічній сфері.

Протягом кварталу була порушена територіальними органами лише одна справа за економічну контрреволюцію (0,03 % справ по органах ДПУ УСРР, 0,1 % справ по економічних злочинах).

Як бачимо, майже всі інші види злочинної діяльності в економічній сфері у різному співвідношенні, але приблизно в рівній мірі розглядалися як територіальними, так і транспортними органами (див. табл. 1.1 і 1.2).

Невелика частина службово-посадових злочинів припадала на Особливі відділи військових частин (Особливі відділи, в основному, займалися розслідуванням військових злочинів). Серед них у звітній період найбільша частка припадає на справи по «розкраданню» — 4,9 % всіх справ, заведених по даному факту по ДПУ України. 11 справ (6,7 % по всім органам) було порушено за зловживання службовим становищем, 5 справ (2,6 % по всім органам) за «недбалість».

Прикордонні загони, в основному, порушували справи по контрабанді, нелегальному переході кордонів, шпигунству (польському, румунському тощо). Проте і до їх компетенції входило розкриття службово-посадових видів злочинів, які були скоєні в установах, що контролювалися безпосередньо прикордонниками. На прикордонні загони припадало 1,4 % справ, порушених в IV кварталі по фактам «розтрата», 1,2 % — зловживання службовим становищем, 0,6 % справ по розкраданню, 1,4 % справ по факту «хабарництво». У IV кварталі прикордонниками було також порушено 2 справи (5,7 %) по факту «аварій».

Отже, справ по злочинах, які входили до компетенції економічного управління та його місцевих підрозділів, в органах ДПУ України протягом IV кварталу стояло на обліку 1899 (559 справи залишалось з попереднього періоду, 1340 — нові, заведені у звітний період), за іншими підрахунками — 1879 (552 справ — з попереднього періоду, 1327 — нові), вони становили 35,4 % (35 %) — третину — усіх справ, якими займалися органи держбезпеки. Переважна більшість злочинів, що стосувалися до економічної сфери, розглядалася територіальними органами ДПУ УСРР (табл. 1.1. і 1.2), велика їх частка приходилася і на транспортні органи.

Статистичні матеріали за 1928 р. відображають роботу органів ДПУ УСРР за всі дванадцять місяців, представлені повніше і по окремих позиціях докладніше, ніж звітні таблиці за 1927 р. У 1928 р. у провадженні органів ДПУ знаходилася 18281 справа. Протягом року було порушено 16285 (у коментарі до звіту називається цифра 16613) нових справ, що становило 89,1 % усіх справ, що стояло на обліку. За ними під слідством перебувало 29741 особа, з них 19151 — було заарештовано. Арештовані становили 64,4 % осіб, притягнутих до слідства. Як говорилося вище, дані за весь 1927 р. відсутні, але у коментарі до звіту за 1928 р.³¹ зазна-

³¹ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 3, арк. 3.

чається, що в 1928 р. було арештовано на 2337 осіб (14 %) більше, ніж протягом 1927 р. Окремі види злочинів дали зменшення кількості арештів. В основному, це були злочини, порушені прикордонними загонами — контрабанда, нелегальний перехід кордону тощо. Збільшення кількості арештованих відбулося за рахунок «контрреволюційної і антирадянської діяльності» — на 1461 особу, а також за злочини в економічній сфері: службово-посадові — на 1161 особу, економічну контрреволюцію — на 237 осіб. Статистики припускають думки, що за «ажіотаж та спекуляцію» також зросла кількість арештованих більше, ніж на 1 тис. осіб, але навіть у них не було точних даних по арештам за це порушення за 1927 р.

На 1 січня 1928 р. на обліку всіх органів ДПУ стояло 789 (або 790) справ, порушених за злочини в економічній сфері (див. табл. 1.3), слідство по яким тривало з попередніх років. Це становило 66 % справ (від 1196), що залишалося в провадженні органів ДПУ УСРР з 1927 р.

Найбільша кількість справ припадала на спекуляцію та ажіотаж на ринку — 238 (19,9 % справ по всіх органах і напрямках ДПУ, 30,2 % — у структурі економічних злочинів). Як зазначалося вище, у грудні 1927 р. почалася спеціальна кампанія, в ході якої торгівці-приватники притягувалися саме за дане порушення. На початку 1928 р. кампанія тривала, і справи, порушені у 1927 р., знаходилися в центрі уваги органів ДПУ.

Зловживання службовим становищем та розкрадання дали однакову кількість справ — по 105 (по 8,8 % справ ДПУ, по 13,3 % — серед справ по економічних злочинах).

На початок 1928 р. залишалася лише одна незакінчена справа — 0,08 % справ по ДПУ, 0,1 % справ по злочинам в економічній сфері — по економічній контрреволюції, що знаходилася в провадженні територіальних органів.

Важко встановити точну кількість справ, порушених за економічні злочини в цілому по ДПУ в 1928 р. Дані зведеної таблиці за видами злочинів по Україні (вказується цифра 7481 справа) відрізняються від суми кількості справ по видам злочинів, наведених по різним органам ДПУ (територіальним, транспортним, особливим відділам, прикордонним загонам — 7525 справ — див. табл. 1.4), невідповідність становить 44 справи. Частка нових справ становила 90,5 % (90,1 %) справ по економічних злочинах, це наближувалося до середніх показників по всіх видах злочинів по ДПУ України.

Таблиця 1.3³²

Облік справ слідства та дізнань всіх органів ДПУ УСРР за видами злочинів, що проходили по лінії ЕКУ, на 1.01.1928 р.

Види злочинів	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розрота	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж спекуляція	фальшивомонетництво	спекуляція валютою	порушення правил моб. роботи, секретного діловодства	Разом
територіальні	1	9	73	41	45	27	21	2	237	21	22	19	518
транспортні	–	7	27	33	13	7	47	97	1	1	–	2	235
особливі відділи	–	1	3	4	4	3	1	6	–	–	–	9	31
прикордонні загоны	–	–	2	1	–	1	1	–	–	–	1	–	6
Разом	1	17	105	79	62	37*	70	105	238	22	23	30	790 789

У провадженні всіх органів ДПУ України у 1928 р., як вже зазначалося вище, знаходилася 18281 справа. Економічні злочини (ті види, що входили до компетенції ЕКУ, різні види диверсій, навіть, якщо вони призводили до нанесення матеріальних збитків економіці — аварії, пожежі тощо — відносилися до компетенції контррозвідувальних органів; сюди також не входила контрабанда, хоча вона і наносила серйозних матеріальних збитків державі) дали 8270 (за іншими підрахунками — 8315) справ (табл. 1.3 та 1.4), що становило 45,2 % (45,5 %) усіх слідчих справ органів ДПУ УСРР.

Таким чином, частка справ по економічних злочинах в органах ДПУ в 1928 р. порівняно з IV кв. 1927 р. збільшилася на 10 %. Це свідчило про надання в 1928 р. важливості саме економічному напрямку в роботі органів державної безпеки.

³² ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 3, 4, 7, 8, 99, 135, 145.

* Усі цифри, наведені у таблиці, взято із архівної справи. У колонках, позначених «*», підрахована сума не співпадає з цифрами, наведеними у таблиці.

Таблиця 1.4³³

**Облік справ слідства та дізнань, порушених всіма органами
ДПУ УСРР в 1928 р. за видами злочинів,
що проходили по лінії ЕКУ**

Види злочинів	Органи ДПУ	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж спекуляція	фальшивомонетництво	спекуляція валютою	порушення правил моб. роботи, секретного діловодства	Разом
територіальні		85	86	700	266	207	99	208	49	2035	72	240	47	4094
транспортні		14	240	402	293	90	65	564	1350	37	3	21	19	3098
особливі відділи		1	6	48	62	15	9	41	87	1	1	–	39	310
прикордонні загони		4	–	2	5	1	–	2	4	–	1	4	–	23
Разом		100*	333*	1143*	619*	309*	170*	808*	1479*	2073	77	265	105	7525 7481

Які ж саме злочини в економічній сфері були найпоширенішими в 1928 р.? Як і в IV кв. 1927 р., протягом 1928 р. найбільше порушили справ за спекуляцію та створення ажіотажу на ринку — 2073 справи. Частка даного порушення в 1928 р. — 12,5 % усіх справ ДПУ, 27,7 % справ по економічних злочинах (табл. 1.4) — майже співпадала з відповідними показниками за IV кв. 1927 р. Як і в 1927 р. коментар до статзвіту пояснював це виключно кампаніями, що проводилися через хлібозаготівельні труднощі. 98 % цих справ (2038) було порушено територіальними органами.

На другому місці, за кількістю заведених справ, як і в попередньому році, виступають розкрадання — 1479 справ (9 % усіх справ ДПУ, 19,8 % — по економічних злочинах), 91,3 % цих справ припадало на територіальні органи.

Інші види господарських злочинів займали незначну частку в структурі економічних злочинів: розтрата — 8,3 %, аварії — 4,5 %,

безгосподарність — 2,3 % тощо. Разом за всі види господарських злочинів у 1928 р. різними органами ДПУ УСРР було порушено 4779 справ. Це становило 29,3 % усіх справ, порушених ДПУ, і 63,8 % справ по економічних злочинах. Отже, боротьба з господарськими злочинами займала провідне місце в діяльності спецслужби як в 1927 р., так і в 1928 р.

Велику частку нових справ дали «зловживання службовим становищем» — 1143 справи (6,9 % усіх справ ДПУ, 15,3 % справ за економічні злочини) та «недбалість» — 808 справ (відповідно — 4,9 % і 10,8 %). Така ж тенденція відбувалася і в IV кв. 1927 р., лише з тією різницею, що кількість справ про недбалість випереджала кількість справ по фактам зловживання. Як і в 1927 р., більша частка справ про недбалість (69,8 %) була порушена транспортними органами. Загалом посадові (службові) злочини дали 2260 справ, 13,9 % справ по ДПУ, 30,2 % справ по економічним злочинам.

В 100 (!) разів, порівняно з IV кв. 1927 р., збільшилася кількість справ, заведених по економічній контрреволюції. Подібна ситуація була спричинена розв'язанням в 1928 р. кампанії пошуку шкідників виробництва в середовищі технічних спеціалістів старої генерації, перш за все, у вугільній промисловості Донбасу. На сьогоднішній день доведено, що справи ці було сфальсифіковано. Хоча ми не можемо повністю виключати можливість передачі окремими спеціалістами колишнім власникам підприємств інформації щодо економічного стану цих підприємств (див. інтерв'ю журналу «Новая и новейшая история» з консультантом прес-служби зовнішньої розвідки Російської Федерації полковником Карповим)³⁴, найбільше, в чому можна було звинуватити спеціалістів, притягнутих до слідства, а потім і до суду, у господарських чи посадових злочинах. Проте вище партійно-державне керівництво СРСР вимагало іншого тлумачення недоликів в роботі важкої промисловості країни, а відповідно зміни кримінальної політики. Це позначилося на збільшенні, порівняно з попереднім періодом непу, кількості контрреволюційних злочинів, в тому числі економічної контрреволюції. Не дивлячись на абсолютне збільшення кількості справ за економічну контрреволюцію і шпигунство, та політичний резонанс, який надався цим справам, в структурі справ, порушених органами ДПУ УСРР в 1928 р. за всі види злочинів, їх частка

³⁴ Новая и новейшая история. — 1998. — № 3. — С. 120.

³³ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 3, 4, 7, 8, 99, 135, 145.

* Усі цифри, наведені у таблиці, взято із архівної справи. У колонках, позначених «*», підрахована сума не співпадає з цифрами, наведеними у таблиці.

залишалася невеликою — 0,6 %, за злочини, скоєні в економічній сфері — 1,3 %. Більшість справ по даному забарвленню — 85 % — припадала на територіальні органи.

342 справи (2,1 % справ по всіх злочинах ДПУ, 4,5 % — по економічних злочинах) було порушено за злочини проти порядку управління. На відміну від 1927 р., справи по ним знаходилися в провадженні всіх органів ДПУ, хоча переважна більшість і припадала на територіальні органи.

Таким чином, в 1928 р., порівняно з IV кв. 1927 р., в структурі справ, порушених органами ДПУ в цілому, та в структурі справ по економічних злочинах, зросла частка найбільш небезпечних злочинів: державних (економічна контрреволюція та шпигунство) та злочинів проти порядку управління (порушення монополії на здійснення валютних операцій та підробка грошових знаків); трохи зменшилася частка посадових (службових) злочинів та залишилася майже незмінною частка господарських злочинів.

Проте, не дивлячись на ці зміни, боротьба з економічною контрреволюцією та зі злочинами проти порядку управління займала незначне місце в роботі органів державної безпеки як в цілому, так і в економічній сфері. Найбільшого клопоту спецслужбі завдавали господарські та посадові злочини.

III. Характеристика слідчих справ, порушених за фактами злочинів у сфері економічних відносин

Робота територіальних органів ДПУ УСРР була організована за напрямками діяльності, назви напрямів співпадали з назвами управлінь ДПУ України. Саме в роботі територіальних органів окремо виділявся економічний напрям, який визначався не кількістю справ, порушених всіма органами за економічні злочини, а лише справами, порушеними **по лінії Економічного управління (ЕКУ)**, тобто за злочини, що були скоєні в сфері економічних відносин: на виробництві (в промисловості і сільському господарстві), у торгівлі, фінансово-кредитній системі, кооперації тощо.

За напрямками складалася і статистична звітність. Такий підхід до кваліфікації в роботі територіальних органів пояснювався тим, що не в усіх окружних відділах існували відділення, які виконували роботу за конкретним напрямом і підпорядковувалися по вертикалі центральним управлінням. На місцях окремі напрями були представлені робочими групами, навіть певними особами, інколи декілька напрямів у роботі покладалися на певне відділення. До

1930 р. не було створено чіткої системи органів ЕКУ на місцях, боротьбу зі злочинністю в області економіки в місцевих органах, де не було відповідних структурних підрозділів, здійснювали секретно-оперативні відділки окружних відділів ДПУ.

По територіальних органах наведені вище види злочинів могли проходити, крім економічного, по лініях інформаційного відділу (ІНФО) та адміністративно-оперативного управління (АОУ). Проте при характеристиці роботи ДПУ в економічній сфері визначальними були дані, що наводилися «по лінії ЕКУ».

При встановленні кількості справ, порушених **по лінії ЕКУ в IV кв. 1927 р.** (див. табл. 2.1), з'явилися певні проблеми. У «Таблиці обліку слідчих справ і дізнань та притягнутих по ним обвинувачених органами ДПУ»³⁵ вказано, що по лінії ЕКУ було порушено 708 справ. При додаванні справ, порушених по різних видах злочинів по лінії ЕКУ отримуємо 704 справи³⁶.

Коментар до статзвіту пояснює, що з 3055 справ (у коментарі називається цифра 3052), порушених органами ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р., 23 % припадає на справи, заведені по лінії ЕКУ, тобто протягом кварталу за злочини в економічній сфері було порушено 702 справи³⁷. Проте шляхом додавання кількості справ по різних видах злочинності, які були заведені по лінії ЕКУ в IV кварталі, за матеріалами коментаря, з'ясувалося, що справ було порушено 704. Це складає 23,06 % від усієї кількості справ, порушених органами ДПУ України за звітний період. На цифру 695 виходимо при підрахуванні кількості справ по галузям народного господарства, але ця цифра не може бути остаточною, оскільки відсутні дані по справам про фальшивомонетництво. Враховуючи розбіжності, пов'язані з визначенням кількості нових, порушених в IV кварталі справ по лінії ЕКУ, здається доречним за відправну взяти цифру «704».

Нові, порушені в IV кварталі справи, по лінії ЕКУ становили 65,3 % справ, що знаходилися в провадженні ДПУ по даній лінії у звітний період. У цілому по різних органах ДПУ в IV кварталі було порушено 56,9 % справ, що знаходилися в провадженні органів ДПУ України в тому ж IV кварталі (3055 справ порушено, 5371 — знаходилося у провадженні), по територіальних органах

³⁵ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 16.

³⁶ Там само, арк. 160–175.

³⁷ Там само, арк. 1.

Таблиця 2.1³⁸

**Облік справ слідства та дізнання за видами злочинів
(по лінії Економічного управління) у IV кв. 1927 р.**

Види злочинів	економ. контровол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість*	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою	порушення моб. роботи	Інші**	Разом	
Залишалось справ на 1.10	3	14	78	36	30	20	21	3	42	14	35	5	70	371	
Прибуло справ*** з 1.10 по 31.12	1	22	66	58	43	16	26	4	368	18	10	10	62	704	
Стояло на обліку	справ	4	36	144	94	73	36	7	410	32	45	15	132	1075	
	% до загальної кількості	0,4 %	3,3 %	13,4 %	8,7 %	6,8 %	3,3 %	4,5 %	0,6 %	38 %	3 %	4,2 %	1,4 %	12,6 %	100 %
Закінчено	Справ	3	25	79	55	25	13	26	5	166	9	21	8	70	507
	% до стояло на обліку	75 %	69,4 %	54,9 %	58,5 %	34,2 %	36,1 %	55,3 %	71,4 %	40,5 %	28 %	46,7 %	53,3 %	53 %	47 %
Передано в інші органи ДПУ	–	1	2	1	2	–	2	–	7	2	1	–	? 7	25	
Залишилось справ на 31.12.	1	10	63	38	46	23	19	2	237	21	23	7	? 58	548	

³⁸ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 19, 160, 169–172, 197.

* У зв'язку з тим, що «недбалість» по територіальних органах проходила лише по лінії Економічного та Адміністративно-оперативного управління (АОУ), і цифри по цьому забарвленні у таблиці по лінії ЕКУ розмиті, наведені вище дані підраховано шляхом віднімання цифр по лінії АОУ від цифр, поданих по всіх територіальних органах.

** Знак «?» проставлено в графах, де цифри розмиті. Поруч стоять цифри, підраховані автором. Це — приблизні цифри. При додаванні кількості справ закінчених, переданих в інші органи ДПУ та тих, що залишилися в провадженні, отримуємо «135» замість «132».

*** У графі «прибуло справ» позначено, що прибуло 22 справи по аваріях та 10 справ по спекуляції валютою. Теоретично по аваріях не могло прийти більше 20 справ, а по спекуляції валютою — більше 7 справ, оскільки по лінії ЕКУ не могло бути справ більше, ніж по територіаль-

це становило 45,9 % (1434 справ порушено, 3127 — знаходилася у провадженні). Випередження економічного напрямку по кількості заведених справ свідчить про проведення цілеспрямованих кампаній в IV кв. 1927 р. саме в економічній сфері.

704 справи по лінії ЕКУ становили 23 % (з 3055) справ, порушених протягом IV кварталу в цілому ДПУ та 49 % (з 1434) справ, порушених територіальними органами.

По цим справам до слідства було притягнуто 1489 осіб, з яких 954 особи — 64 % — було заарештовано. В цілому по ДПУ арештовані складали 56,4 % осіб, притягнутих до слідства (2782 особи — арештовано, 4934 особи — перебувало під слідством). Отже, до осіб, притягнутих за скоєння злочинів в економічній сфері, органи державної безпеки підходили суворіше, ніж це було в цілому по ДПУ УСРР.

Притягнуті до слідства за злочини в економічній сфері (1489 осіб) становили 30,1 % усіх осіб, що перебували під слідством в органах ДПУ України по справах, порушених в IV кв. 1927 р., 56,7 % — під слідством територіальних органів. Арештовані по лінії ЕКУ становили 34,3 % арештованих всіма органами ДПУ та 52,1 % — територіальними органами.

Враховуючи, що з попереднього періоду в провадженні територіальних органів по лінії ЕКУ залишалось 373 справи (і по таблиці, і шляхом додавання залишених справ по видам злочинів), в IV кварталі слідство велося по 1077 справам (по таблиці — 1073 справи), при додаванні справ по видам злочинів — 1077. Справи по лінії ЕКУ становили 20 % справ, що знаходилися в IV кварталі в провадженні всіх органів ДПУ УСРР (5371 справа) та 34,5 % справ, що знаходилися в провадженні територіальних органів (3127 справ).

Таким чином, економічний напрям в роботі органів ДПУ був одним з провідних, хоча і не визначальним.

Протягом 1928 р. по лінії ЕКУ було порушено 3822 справи, що становило 23,5 % всіх справ (16285), заведених органами ДПУ України і 43 % (8887) — територіальними органами. Відносно IV кв. 1927 р. частка економічних злочинів у структурі справ, зведених територіальними органами, зменшилася на 6 %.

них органах (див. табл. 1.2). Проте наведені вище дані, як і дані по територіальних органах, відстежуються по декільком звітам, а тому ми їх залишили без змін. 2 «зайві» справи по аваріях було заведено Волочеським прикордонним загonom, але вони пройшли по лінії ЕКУ.

При цьому подані в звіті цифри, як і в звіті за попередній рік, відображають слідчу роботу центру та місцевих органів по лінії ЕКУ, а не роботу економічних відділень та груп окружних відділів ДПУ. Це пов'язано з тим, що, по-перше, справи, заведені економічними органами стосовно порушення правил мобілізаційної роботи, а також справи, за якими проходили як підозрювані співробітники

Таблиця 2.2³⁹

**Облік справ слідства та дізнання за видами злочинів
(по лінії Економічного управління) у 1928 р.**

Види злочинів	економ. контрол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшивомонетництво	спекуляція валютою	порушення моб. роботи	Інші**	Разом	
Залишалось справ на 1.01	1	9	64	34	45	26	20	2	237	21	23	?	55	537	
Прибуло справ з 1.01 по 31.12	78	87	550	176	148	80	178	22	2025	73	244	?	161	3822	
Стояло на обліку	справ	79	96	614	210	193	106	198	24	2262	94	267	?	216	4359
	% до загальної кількості	1,8 %	2,2 %	14,1 %	4,8 %	4,4 %	2,4 %	4,5 %	0,6 %	51,9 %	2,2 %	6,1 %	?	5 %	100 %
Закінчено	Справ	45	83	547	183	160	81	181	20	2057	83	210	?	191	3841
	% до стояло на обліку	56,9 %	86,4 %	89 %	87,1 %	82,9 %	76,4 %	91,4 %	83,3 %	90,9 %	88,3 %	78,6 %	?	88,4 %	88,1 %
Передано в інші органи ДПУ	21	1	14	2	7	11	3	-	12	4	7	?	10	89*	
Залишилось справ на 31.12.	13	12	53	25	26	14	14	4	193	7	53	?	15	428	

³⁹ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 2, 222–229.

* Загальну кількість справ, переданих в інші органи ДПУ, взято з таблиць архівної справи (дана цифра фігурує в декількох таблицях), але при підрахуванні справ за видами злочинів отримуємо цифру 92.

ДПУ, було віднесено до компетенції Спецвідлення. По-друге, в цифрові дані по лінії ЕКУ включено також справи, які входили до компетенції ЕКУ, але розслідування провели інші підрозділи. Це в основному були справи по ажіотажу і порушенню правил економічного регулювання, заведені в округах, де апарат економвідділів був незначним (Ромни, Старобельськ тощо)⁴⁰.

За новими справами під слідством перебувало 8453 особи, з яких 69 % – 5853 осіб було арештовано. В цілому по ДПУ арештовані становили 64,4 % притягнутих до слідства. Як і в 1927 р., частка арештованих за економічні злочини була більшою, ніж в середньому по органам держбезпеки. Більшим був і відсоток арештованих по лінії ЕКУ порівняно з 1927 р.

Притягнуті до слідства по економічній лінії становили 28,4 % притягнутих усіма органами ДПУ (29741 особа) та 45 % (18762 особа) — притягнутих територіальними органами; арештовані — 30,6 % (19151 особа) — арештованих ДПУ та 40,6 % — територіальними органами.

Подібна тенденція спостерігалась і в IV кв. 1927 р.: частка притягнутих до слідства за злочини по економічній лінії була більшою, ніж частка справ по лінії ЕКУ відносно відповідних показників по ДПУ і територіальним органам. Це може свідчити про те, що по серед економічних злочинів більше було групових, які вважалися більш небезпечними.

Разом з тим, порівняно з 1927 р., зменшилася частка арештованих за економічні злочини відносно всіх арештованих (1927 р. — 34,3 % і 52,1 %; 1928 р. — 30,6 % і 40,6 %).

Така, з першого погляду, невідповідність може бути пояснена, як нам здається, загальним збільшенням кількості арештованих в цілому по ДПУ (різниця у середніх показниках арештованих по лінії ЕКУ і по ДПУ становила 7,6 % (64 % і 56,4 %) в 1927 р.; 4,6 % (69 % і 64,4 %) — у 1928 р.

На обліку ж в органах ДПУ УСРР по лінії ЕКУ в 1928 р. перебувало 4359 справ (по ним 6351 осіб було заарештовано (66 % осіб, притягнутих до слідства) і 3272 осіб не підлягали арешту). 538 справ залишилося на обліку з 1927 р.⁴¹, тому нові справи, порушені в 1928 р., становили 87,7 % усіх справ, що перебувало на обліку ДПУ по економічній лінії — проти 65,3 % нових справ по лінії ЕКУ в IV кв. 1927 р. Водночас відсоток нових порушених справ

⁴⁰ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 218.

⁴¹ Там само.

по ДПУ в цілому становив 90,9 % (18281 справа стояла на обліку, з них — 16613 справ порушено протягом року).

4359 справ по лінії ЕКУ становили 23,8 % усіх справ (18281), що стояли на обліку в органах ДПУ УСРР в цілому та 42,5 % справ (10264), що стояли на обліку територіальних органів в 1928 р. (в IV кв. 1927 р. — відповідно — 20 % та 34,5 %)

Отже, як і в IV кв. 1927 р., так і в 1928 р., економічний напрям був одним із основних в роботі органів державної безпеки в цілому, і провідним в роботі територіальних органів.

Укладачі звіту звертали увагу, що цифри заведених справ і арештованих, які подані у звіті, дещо перебільшують реальні показники, особливо по справах економічної контрреволюції і шпигунства. Це пояснювалося відсутністю розмежування в графі «прибуло» справ, порушених місцевими органами, та тих, що прибули з інших окружних відділів. Та ж проблема існувала при визначенні кількості заарештованих. Це необхідно пам'ятати при визначенні загальної картини притягнутих до відповідальності органами ДПУ.

Одним із показників діяльності спецслужб є **результативність слідства** стосовно порушених ним справ. Це означає визначення частки закінчених справ серед тих, що стояли на обліку. Справи, слідство по яким ще тривало, поділялися на: 1) ті, що залишалися на обліку органу, що порушив дані справи та 2) ті, що передавалися на облік в інші органи ДПУ (в залежності від значимості справи — у центральні, або в інші територіальні — за місцем перебування осіб, які знаходилися під слідством, чи за місцем скоєння злочину).

Для дослідження результативності діяльності органів ДПУ по боротьбі зі злочинністю в економічній сфері, необхідно порівняти їх показники із загальними по ДПУ та по окремих управліннях. Необхідно звернути увагу, що в звіті фігурують по різних позиціям справи, які були порушені по лінії ЕКУ у звітний період, а також справи, які були порушені раніше, але слідство по ним продовжувалося і протягом часу, що розглядається, тобто кількість справ, що знаходилася у провадженні ЕКУ в IV кв. 1927 і 1928 рр., відрізняється від кількості справ, порушених у звітний період. Далі ми будемо оговорювати, про які справи йдеться.

На кінець IV кв. 1927 р. було закінчено 3169 (в деяких таблицях — 3168) справ, що знаходилася у провадженні органів ДПУ. Це становило 103,7 % справ, порушених протягом останніх трьох місяців 1927 р. і 59 % справ, що знаходилися у провадженні органів ДПУ в той же період.

Таблиця 3.1⁴²

Облік справ слідства та дізнання за видами злочинів по лінії ЕКУ за характером їх реалізації у IV кв. 1927 р.

Види злочинів		економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою	порушення моб. роботи	Інші*	Разом**
Закінчено справ		3	25	79	55	25	13	26	5	166	9	21	8	70	505
Припинено	справ	2	3	12	3	2	1	3	—	23	2	16	2	?14	83
	% до закінч.	66,7 %	12 %	15,2 %	5,5 %	8 %	7,7 %	11,5 %	—	13,6 %	22,3 %	76,2 %	25 %	20 %	16,4 %
Передано до народ. суду	справ	—	1	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—	?1	6
	% до закінч.	—	4 %	2,5 %	—	—	—	—	—	1,3 %	—	—	—	1,4 %	1,2 %
Передано до прокуратури	справ	1	20	59	47	21	10	20	3	140	4	4	6	?45	380
	% до закінч.	33,3 %	80 %	74,8 %	85,5 %	84 %	77 %	77 %	60 %	84,5 %	44,4 %	19 %	75 %	64,2 %	75 %
Передано до особл. наради	справ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	?2	6
	% до закінч.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33,3 %	4,8 %	—	2,9 %	1 %
Передано в інші органи	справ	—	1	6	5	2	2	3	2	1	—	—	—	?8	30
	% до закінч.	—	4 %	7,5 %	9 %	8 %	15,3 %	11,5 %	40 %	0,6 %	—	—	—	11,5 %	5,7 %

⁴² ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 3, 4, 7, 8, 99, 135, 145.

* Знак «?» проставлено в графах, де цифри розмиті. Поруч стоять цифри, підраховані автором. Відсотки підраховано, виходячи із цифр, наведених у таблиці.

** Загальну кількість справ по позиціям «припинено», «передано до народ. суду», «до прокуратури», «до Особливої Наради», «до інших органів», «до інших органів ДПУ», «залишилося» взято із таблиці архівної справи «Обліку слідчих справ і дізнань органів ДПУ УСРР (по всій Україні)» (арк. 16). При їх додаванні отримуємо цифру 504, замість 505, що наведена у таблиці. Ці дані неможливо перевірити шляхом додавання кількості справ за різними видами злочинів, оскільки відсутні дані по позиції «інші злочини». Відсотки наведено, виходячи із цифр складеної таблиці.

Таблиця 3.2⁴³

Облік справ слідства та дізнання за видами злочинів по лінії ЕКУ за характером їх реалізації у 1928р.

Види злочинів		економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшивомонетництво	спекуляція валютою	порушення моб. роботи	Інші	Разом
Закінчено справ		45	83	545*	182 ^{2*}	160	81	181	19 ^{3*}	2052 ^{4*}	83	209 ^{5*}		190 ^{6*}	3830
Припинено	справ	14	11	63	6	26	6	24	2	318	25	52		48	595
	% до закінч.	31,1 %	13,3 %	11,5 %	3,3 %	16,3 %	7,4 %	13,3 %	10,5 %	15,5 %	30,1 %	24,8 %		25,3 %	15,5 %
Передано до народ. суду	справ	–	1	11	3	2	1	4	–	418	–	–		12	452
	% до закінч.	–	1,2 %	2,1 %	1,7 %	1,2 %	1,2 %	2,2 %	–	20,4 %	–	–		6,3 %	11,8 %
Передано до прокуратури	справ	18	69	436	146	123	69	150	17	1146	50	20		113	2357
	% до закінч.	40 %	83,1 %	80 %	80,2 %	76,9 %	85,2 %	82,9 %	89,5 %	55,8 %	60,2 %	9,6 %		59,5 %	61,5 %
Передано до особл. наради	справ	11	–	–	–	1	–	–	–	153	6	137		8	316
	% до закінч.	24,4 %	–	–	–	0,6 %	–	–	–	7,5 %	7,2 %	65,6 %		4,2 %	8,3 %
Передано в інші органи	справ	2	2	35	27	8	5	3	–	17	2	–		9	110
	% до закінч.	4,5 %	2,4 %	6,4 %	14,8 %	5 %	6,2 %	1,6 %	–	0,8 %	2,4 %	–		4,7 %	2,9 %

⁴³ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 2, 222–229.

* Дана цифра отримана шляхом додавання кількості справ за характером їх реалізації, в таблицях загальна кількість закінчених справ визначена 547 (див. табл. 2.2).

^{2*} Дана цифра отримана шляхом додавання кількості справ за характером їх реалізації, в таблицях загальна кількість закінчених справ визначена 183 (див. табл. 2.2).^{3*} Дана цифра отримана шляхом додавання кількості справ за характером їх реалізації, в таблицях загальна кількість закінчених справ визначена 20 (див. табл. 2.2).

Дані щодо кількості закінчених справ по лінії ЕКУ також різняться. У Таблиці обліку слідчих справ зазначалося, що слідство закінчено по 505 справах. Коментар до звіту пояснював, що кількість закінчених справ по лінії ЕКУ становила 16 % усіх закінчених справ, тобто 507 справ. При додаванні кількості закінчених справ за видами злочинів із різних таблиць отримуємо 507 справ. Саме цю цифру, 507, візьмемо за відправну.

При цьому було закінчено 72 % справ, порушених в IV кварталі (704 справи), та 47 % справ, що знаходилися в провадженні органів ДПУ по економічній лінії (1078 справ).

Таким чином, за кількістю порушених в IV кварталі справ економічний напрям в роботі органів ДПУ України випереджав усі інші напрями (див. вище), а за кількістю закінчених справ — відставав.

За 1928 р. органами ДПУ було закінчено 15423 справи. Це становило 94,7 % справ, порушених протягом року та 84,4 % справ, що знаходилося на обліку ДПУ України.

По лінії ЕКУ було закінчено 3842 справи (за Таблицею обліку слідчих справ по лінії ЕКУ), при додаванні кількості закінчених справ по видам злочинів отримуємо 3841 закінчену справу. Це становило 88,1 % справ, що стояло на обліку в 1928 р., та 100,5 % справ, що було порушено в тому ж році. Це більше, ніж в середньому по ДПУ, і більше, ніж відповідні показники за IV кв. 1927 р. Таким чином, по кількості закінчених справ, в 1928 р. органи ДПУ по економічній лінії працювали активніше, ніж в 1927 р. (майже вдвічі), і краще, ніж в середньому по різним органам ДПУ.

Цікавою стала інформація про результати закінчених справ. Важливим показником в роботі правоохоронних та каральних органів був відсоток припинених справ, адже він суттєво впливав на загальну картину злочинності — зменшував кількість справ за

^{4*} Дана цифра отримана шляхом додавання кількості справ за характером їх реалізації, в таблицях загальна кількість закінчених справ визначена 2057 (див. табл. 2.2)^{5*} Дана цифра отримана шляхом додавання кількості справ за характером їх реалізації, в таблицях загальна кількість закінчених справ визначена 210 (див. табл. 2.2).^{6*} Дана цифра отримана шляхом додавання кількості справ за характером їх реалізації, в таблицях загальна кількість закінчених справ визначена 191 (див. табл. 2.2).

видами злочинів, що знаходилися на обліку в органах ДПУ. Аналіз припинених справ також допомагав виявити недоліки оперативної роботи органів дізнання, в т.ч. і органів державної безпеки.

У відповідності до Кримінально-процесуального Кодексу УСРР 1927 р. (ст. 4) слідство могло бути припинено через смерть обвинуваченого, внаслідок амністії (як правило, по справах, котрі вели органи держбезпеки, це було не часто), а також при відсутності в діях обвинувачуваного складу злочину⁴⁴. Справи, що було припинено органами дізнання самостійно, як правило, були такими, що не містили в собі складу злочину, тобто з самого початку були безрезультатними. Чим більшим був відсоток припинених справ, тим гіршою вважалася робота органів слідства та дізнання.

По всіх органах і управліннях ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р. 32,7 % закінчених справ (1037 справ) було припинено, тобто закінчилися безрезультатно. По територіальних органах відсоток припинених справ становив 45,3 % із числа закінчених, по транспортних — 20 %, по прикордонним загонах — 29 %. Якщо ж розглядати дану проблему по напрямам роботи територіальних органів, то контррозвідальні відділи дали 55 % припинених справ із числа закінчених (значним був відсоток припинених справ по польському шпигунству — 34 %, по диверсіям — 34 %), інформаційні — 54 % тощо⁴⁵. Що стосується результативності роботи спецслужби по лінії ЕКУ, то тут із числа закінчених справ припинено було лише 83 справи (16,4 %) (табл. 3.1). Це були найменші середні показники по ДПУ УСРР. Проте відсоток припинених справ по найбільш небезпечних, за законодавством тих часів, злочинах був дуже високим: по економічній контрреволюції було припинено 66,7 % закінчених справ, по спекуляції валютою — 76,2 %, фальшивомонетництву — 22,3 %. Таку ситуацію можна пояснити лише бажанням співробітників органів держбезпеки на всяк випадок «перестраховуватися» — тому справи порушувалися, не враховуючи необхідну для цього базу доказів.

У 1928 р. із закінчених в цілому по ДПУ УСРР справ — 3807 (24,7 %) було припинено. По територіальних органах припинені справи складали 26 % закінчених (2207 з 8477), транспортними

органами було припинено 23,7 % закінчених справ, прикордонними загонами — 30,4 %, особливими відділами — 11,7 %⁴⁶.

За напрямами роботи територіальних органів було припинено по лінії ЕКУ 595 справ (15,6 % із числа закінчених, табл. 3.2) (показник 16 % майже збігається з відповідним за IV кв. 1927 р.), по лінії Контррозвідального відділу — 46,3 % закінчених справ (992 з 2142) тощо. Порівняно з IV кв. 1927 р. зменшився відсоток припинених справ, хоча він і залишався великим, по економічній контрреволюції — до 31,1 %, по фальшивомонетництву — до 30,1 %, по спекуляції валютою — до 24,8 %.

Отже, порівняно з результатами роботи ДПУ УСРР в цілому, його окремих органів та напрямів, економічна лінія дала найменші показники припинених справ (ще меншими були показники лише у особливих відділів), а відповідно — робота вважалася кращою.

Після закінчення попереднього слідства чи дізнання, справи, що не входили до компетенції органів держбезпеки, направлялися до інших органів: міліції, за місцем роботи осіб, що перебували під слідством тощо. За Кримінально-процесуальним Кодексом, справи по незначних злочинах направлялися безпосередньо до народного суду. Всі інші справи повинні були бути надіслані до прокуратури, а прокурор вже визначав подальшу долю цих справ: вони направлялися до судів (окружних або Верховного, на розгляд надзвичайних сесій окружних або Верховного суду), на дорозслідування чи взагалі закривалися. До прокуратури надсилалися справи з добре опрацьованою доказовою базою.

Статистична звітність визначала, що, крім названих вище інстанцій, справи слідства та дізнання органів держбезпеки могли направлятися і до позасудових органів — Особливої наради при ОДПУ, непередбаченої Кримінально-процесуальним кодексом. Положення про права ОДПУ щодо адміністративних висилань, заслань та ув'язнення у концентраційні табори від 24 березня 1924 р. визначало перелік видів злочинів, справи по яких направлялися на розгляд до Особливої наради. До Особливої наради (по економічній лінії) направлялися справи про контрреволюційну діяльність та шпигунство, фальшивомонетництво та спекуляцію валютою, золотом, дорогоцінними металами тощо⁴⁷. Деякі справи,

⁴⁴ Уголовно-процесуальный кодекс 1927 г. – Х.: Юрид. изд-во Народного комиссариата юстиции УССР, 1927.

⁴⁵ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 1–2.

⁴⁶ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 2–4.

⁴⁷ Лубянка. ВЧК–КГБ. Документи. – М.: МФД, 1997. – С. 179–181.

за якими не було зібрано достатню кількість доказів і які, внаслідок цього, не могли бути розглянуті на відкритих судових засіданнях, також направлялися до Особливої наради при ОДПУ.

У IV кв. 1927 р. всіма органами ДПУ УСРР 329 справ (10,4 %) було направлено до народних судів, 1257 справ (39,7 %) — до прокуратури, 284 справи (9 %) — до Особливої наради, 255 справ (8 %) — до інших органів.

Відсоток припинених справ, як вже зазначалося, був дуже високим, а враховуючи, що до народних судів та «інших органів» направлялися незначні за змістом справи, виходило, що лише 48,7 % справ, що знаходилися у провадженні органів ДПУ України, заслуговували на увагу з боку спецслужб. Деякі справи (статзвіти не вказують кількість) було припинено органами прокуратури та відхилено клопотання про висилання Особливою нарадою. Це свідчить про ще меншу результативність по справах, порушених органами ДПУ.

Доля осіб, чії справи було направлено до народних судів, прокуратури та Особливої наради, у звіті не простежувалася. Відомо, що по закінчених справах по всіх органах ДПУ під арештом знаходилося 1359 осіб, ще 3658 осіб знаходилися під слідством, але арешту не підлягали. Таким чином, всього по закінчених справах під слідством перебувало 5017 осіб. По припинених справах проходило 1286 осіб. Звільнено у порядку зміни міри запобігання було 1203 особи, ще дві особи померло в ході слідства. Таким чином, причетність 2491 особи (49,7 % притягнутих до слідства) до злочинної діяльності не підтвердилася.

По лінії Економічного управління в IV кв. 1927 р. до народних судів було передано лише 5 % (25 справ). Це були справи по аваріях та пожежах, зловживанню службовим становищем та спекуляції. Контррозвідальний відділ передав до нарсудів 7 % справ, Управління прикордонними загонами (УПЗ) — 4 %, транспортні відділи — 22 %. До «інших органів» по лінії ЕКУ було направлено 6 % справ (майже за всіма видами злочинів, крім найнебезпечніших — економічній контрреволюції та шпигунству, фальшивомонетництву, спекуляцією валютою та порушення правил мобілізаційної роботи), тоді як УПЗ — 13 %, транспортними відділами — 15 % тощо. Таким чином, серед закінчених справ по лінії ЕКУ 27,4 % складала справи незначні по змісту або такі, що склад злочину по ним в ході слідства не підтвердився. Відповідні показники в середньому по територіальних органах становили 50,7 %, по

транспортних — 57 %, прикордонних загонах — 46 %; в структурі територіальних органів по лінії контррозвідальних відділів — 63 %, інформаційних — 54 % тощо⁴⁸.

До органів прокуратури по лінії ЕКУ було направлено 72 % (365 справ) всіх закінчених справ (цей показник був найбільшим по ДПУ; друге місце займали транспортні органи, ними було передано до прокуратури 42 % порушених справ), до особливих нарад — 1 % (5 справ). До особливих нарад у IV кв. 1927 р. по економічній лінії було направлено лише справи, порушенні за злочини проти порядку управління — фальшивомонетництву та спекуляції валютою. Отже, робота ЕКУ по характеру реалізації закінчених справ, порівняно з Держполітуправлінням в цілому та його окремих органами і управліннями, була однією з найбільш результативних. Високою була результативність роботи особливих відділів.

У 1928 р. на розгляд народних судів органами ДПУ УСРР було передано 1448 справ (9,5 %), 7232 справи (47 %) — до органів прокуратури, 2134 справи (13,8 %) — до особливих нарад, 754 справи (4,8 %) — до «інших органів»⁴⁹. Отже, припинені справи та справи незначні, що направлялися до нарсудів та до «інших інстанцій» в цілому по ДПУ України в 1928 р. становили 39 %. У 1927 р. до цієї категорії відносилось 51,3 % справ, порушених ДПУ (див. вище). До органів прокуратури та особливих нарад в IV кв. 1927 р. було відправлено 48,7 % закінчених справ, в 1928 р. — 61 % закінчених справ. Таким чином, по характеру реалізації закінчених справ робота ДПУ УСРР в 1928 р. була результативнішою, ніж в 1927 р.

За припиненими в 1928 р. справами проходило 4970 осіб, звільнено в порядку зміни міри припинення було 5572 особи, 7 осіб померло в ході слідства, 11 — втекли. Таким чином, із загальної кількості осіб, що знаходилися під слідством всіх органів ДПУ УСРР в 1928 р. — 33143, по 10542 особам — 31,8 % — справи було припинено, а їх звільнено.

По лінії ЕКУ — 452 справ (11,8 % із числа закінчених) було передано на розгляд до народних судів, 110 справ (2,9 %) — до «інших органів», разом із припиненими це складало 30,3 %, майже третину. Відповідно по контррозвідальній лінії до народних судів

⁴⁸ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 6.

⁴⁹ Там само, спр. 2, арк. 2–4.

та «до інших органів» було відправлено 411 справ (19,2 %). Разом це становило 65,5 %, вдвічі більше, ніж по економічному напрямку.

2357 (61,4 %) справ по лінії ЕКУ було відправлено до органів прокуратури, 316 (8,3 %) — до особливих нарад. Отже, по характеру реалізації справ слідства та дізнання Економічне управління в 1928 р. дало кращі результати ніж ДПУ УСРР в цілому. Кількість припинених та незначних справ по лінії ЕКУ була меншою, ніж в цілому по органах ДПУ, більшість справ розглядалася Прокуратурою, що свідчить про важливість даних справ та більш результативну роботу спецслужб саме по економічній лінії. До прокуратури та особливих нарад по лінії ЕКУ було направлено 69,7 % замість 61 % справ по всім органам ДПУ.

Порівняно з 1927 р., кількість справ, що була направлена до прокуратури по лінії ЕКУ, збільшилася на 3,3 %. Підсумовуючи, можемо констатувати, що за результатами реалізації закінчених справ робота територіальних органів в сфері економіки була продуктивнішою, ніж робота органів держбезпеки в цілому. Така тенденція характерна і для 1927, і для 1928 рр., хоча в 1928 р. ці показники дещо зменшилися.

Як вже зазначалося вище, доля осіб, що проходили по слідчих справах, направлених в різні інстанції, у статистичній звітності органів ДПУ не відстежувалася. Проте у «Книзі обліку роботи органів ДПУ УСРР за 1928 р.» зазначається, що протягом всього 1927 р. (а не лише IV кварталу, дані по якому аналізувалися вище) в адміністративному порядку було вислано 2982 особи (з них по справах міліції — 30 %), в 1928 р. кількість висланих збільшилася вдвічі — 6142 особи (по справах міліції вислано 59 % осіб).

У 1927 р. із 1789 осіб, висланих особливими нарадами по справам органів ДПУ, 147 осіб (8,2 %) проходили по лінії Економічного управління. У 1928 р. по лінії ЕКУ було вислано 295 (11,8 %) осіб (вдвічі більше ніж в 1927 р.) із 2506 висланих по справах ДПУ УСРР.

Збільшення кількості адміністративно висланих осіб пояснювалося не лише збільшенням кількості справ, направлених до Особливої наради (по лінії ЕКУ з 1 % до 8,3 %), але й, на думку статистиків ДПУ, покращенням якості доказової бази на осіб, що проходили по справах слідства та дізнання. У 1927 р. Особливою нарадою було відхилено 21,2 % клопотань про заміну міри припинення — скасування висилань, у 1928 р. відхилено було 95 % клопотань. З огляду на карну політику 1928 р., здається, це було пов'язано не

стільки з покращенням роботи співробітників ДПУ України, скільки з посиленням репресивної політики.

По лінії ЕКУ в 1927 і 1928 рр. Особливою нарадою розглядалися справи за злочини державні — економічну контрреволюцію та шпигунство, проти порядку управління — підробку грошових знаків і цінних паперів та спекуляцію валютою, а також справи по ажіотажу та спекуляції (за статистичними таблицями в 1928 р. до Особливої наради було направлено також 1 справу по хабарництву, проте особи, що проходили по цій справі, в числі висланих не фігурують). Законодавство 1920-х рр. створення ажіотажу на ринку та спекуляцію не відносило до найбільш небезпечних злочинів, але, як зазначалося вище, з 1927 р. в межах політики наступу на приватника, звинуваченням по даному порушенню приділялася виключна увага з боку правоохоронних органів. Розгляд справ по ажіотажу та спекуляції особливими нарадами було зумовлено особливостями карної політики кінця 1920-х рр.

У 1927 р. за ажіотаж та спекуляцію було вислано 13 осіб (8,8 % висланих по лінії ЕКУ, 0,7 % висланих по справам ДПУ), в 1928 р. кількість висланих за спекуляцію збільшилася і в абсолютній кількості — 170 осіб, і у відносній — 57,6 % висланих по лінії ЕКУ, 6,8 % — по ДПУ. Відповідно у 1927 р. валютники становили 78,2 % осіб, висланих по лінії ЕКУ і 6,4 % висланих по ДПУ УСРР — 115 осіб; в 1928 р. їх частка зменшилася до 34,6 % по лінії ЕКУ і до 4,1 % по ДПУ України, вислано було 102 особи. Фальшивомонетників в 1927–1928 рр. вислано було майже однаково — відповідно 15 і 16 осіб, змінилися лише відносні показники: в 1927 р. фальшивомонетники становили 10,2 % висланих по лінії ЕКУ і 0,8 % — по ДПУ УСРР, в 1928 р. по лінії ЕКУ їх частка зменшилася до 5,4 %, по ДПУ — до 0,6 %. За звинуваченням в економічній контрреволюції в 1927 р. було вислано 4 особи, їх частка була найменшою по лінії ЕКУ — 2,8 % і по ДПУ в цілому — 0,2 %. У 1928 р. кількість висланих за економічну контрреволюцію збільшилася в абсолютній кількості майже вдвічі — 7 осіб, проте відносні показники навіть зменшилися — 2,4 % висланих по лінії ЕКУ і 0,3 % — по ДПУ УСРР⁵⁰.

Отже, у 1928 р. кількість адміністративно висланих осіб по лінії Економічного управління збільшилася, в основному, за рахунок різкого збільшення висилань за ажіотаж та спекуляцію.

⁵⁰ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 3, арк. 4, 8.

Різні форми звітності дають можливість розглянути роботу органів ДПУ України по лінії Економічного управління шляхом порівняння кількості справ та притягнутих по ним осіб за видами злочинів та за характером реалізації по кожному із злочинів.

У структурі видів злочинів у IV кв. 1927 р. по лінії ЕКУ найбільша кількість справ припадала на «ажіотаж та спекуляцію» (410 справ — 38 %), або «порушення норм, встановлених регулюючими органами». З них 368 справ (майже 90 %) було порушено саме в IV кварталі, що становило 52,3 % усіх справ, порушених у звітний період по лінії ЕКУ. Така тенденція була характерна і в структурі видів злочинів по територіальних органах, і в цілому по органах ДПУ щодо «економічних злочинів». Це було пов'язано з розпочатою у грудні 1927 р. кампанією по боротьбі з порушеннями торгівлі та заготівель. Восени–взимку 1927 р. селяни відмовилися продавати державним хлібозаготівникам хліб та інші сільськогосподарські продукти за твердими цінами, встановленими державою, що призвело до хлібозаготівельної кризи. Тому органи держбезпеки були залучені до боротьби з «приватниками». Саме проведенням каральної кампанії пояснювався квартальний великий відсоток арештів по Економічному управлінню — 34 % (945 осіб). Наприклад, контррозвідвальними відділами було заарештовано 24 % осіб, притягнутих до слідства, транспортними відділами — 20 %, по інших управліннях показники арештованих були ще меншими⁵¹.

За дане порушення було арештовано 422 особи із 719 притягнутих до слідства — 58,7 %, це становило 10,3 % арештів по всіх органах ДПУ України в IV кв. 1927 р.

Припинені справи складала 13,6 % закінчених справ по даному забарвленню, що було нижче, ніж в середньому по лінії ЕКУ. Невеликою була і частка справ, направлених до народних судів та до «інших» органів (разом це становило 2,1 %). 84,3 % закінчених справ було направлено до прокуратури, це становило 36,8 % справ по всіх забарвленнях по лінії ЕКУ, направлених до прокуратури. Враховуючи, що дане порушення кримінальним законодавством не кваліфікувалося як особливо небезпечне, і водночас велика частка справ по ньому направлялася до прокуратури, а також був високим відсоток арештів серед осіб, притягнутих до слідства, можемо припустити, що на даному відрізку часу боротьбі з ним приділялася особлива увага.

⁵¹ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 7.

Найбільшу кількість справ та арештів дали Дніпропетровський, Запорізький, Харківський, Одеський, Київській окружні відділи ДПУ та Центральний апарат ДПУ. Не дивлячись на «масовий» характер даного порушення, не було заведено справ по ньому в Коростенському, Роменському, Чернігівському, Криворізькому та Сталінському округах. Тенденції щодо виробничої (сільськогосподарський чи промисловий) спеціалізації округу не спостерігалось.

Щодо соціального стану притягнутих до відповідальності по справах, заведених проти порушення правил, регулюючих торгівлі та заготівлі, простежувалася наступна тенденція: в більшості випадків (71 %) по справах проходили приватні підприємці і торговці, в меншій мірі — кустарі та особи без певних занять. Далі йшли кооператори та працівники державної торгівлі. По справах, заведених проти порушників під час хлібозаготівель (ці справи також відносяться до даного забарвлення), майже порівну проходили як державні, так і приватні заготівельники, а ось 80 % арештів по цим справах дали приватники, що підтверджує класову «спрямованість» при визначенні ступеню відповідальності⁵².

Друге місце за кількістю справ, порушених по лінії ЕКУ в 1927 р., припадає на злочини, пов'язані із **зловживанням службовим становищем**. У провадженні органів ДПУ в IV кварталі знаходилося 144 справи по даному забарвленню (13,4 % справ по лінії ЕКУ), при цьому нових справ, що були заведені безпосередньо протягом жовтня–грудня, — 66 (9,5 % в структурі злочинів по лінії ЕКУ). По цим справах до слідства було притягнуто 324 особи, з яких 136 осіб — 42 % — підлягали арешту. На кінець року було закінчено 79 справ (54,9 % тих, що стояло на обліку), з яких 12 (15,2 %) — було припинено, слідство ж по інших справах дало позитивний результат, причому 59 справ (74,7 % закінчених по даному забарвленню) було направлено до прокуратури.

Серед галузей народного господарства найбільша кількість справ була заведена на працівників кооперації (19 справ), державної торгівлі та легкої промисловості (по 8 справ), а також державних установ (7 справ).

До службово-посадових злочинів, крім зловживання службовим становищем, відносяться також недбалість та хабарництво. Як правило, усі ці види злочинів дуже тісно переплітаються, і у ході слідства важко відокремити їх один від одного. Проте у ста-

⁵² ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 6, 17.

тистичних матеріалах чітко виділено кожний з цих видів злочинної діяльності.

Забарвлення «недбалість» дало в IV кварталі 28 нових справ (4 % всіх справ, порушених в IV кварталі по лінії ЕКУ), всього ж у провадженні органів ДПУ України у звітний період за даним забарвленням перебувало 49 справ (разом зі справами, що закінчилися не закінченими з попереднього періоду). Враховуючи, яке значення надавалося кримінальною політикою 1926–1927 рр. боротьбі з даним видом злочинності, кількість справ була незначною. Протягом кварталу було закінчено 28 справ, з яких припинено — 3 (10,7 % закінчених). 75 % закінчених справ було направлено до органів прокуратури.

За забарвленням «хабарництво» у провадженні спецслужби було 73 справи, з яких 42 було заведено в IV кварталі (6 % від усієї кількості справ, порушених ЕКУ в IV кварталі). До слідства було притягнуто 239 осіб. Переважання в 3,3 рази числа осіб над числом справ свідчить, що справи за даним забарвленням були груповими, за кримінальним законодавством покарання за такі справи встановлювалися суворішими. Про це свідчить і частка арештованих серед осіб, притягнутих до слідства, — 59,8 %.

Із закінчених на кінець року 25 справ, 2 (8 %) було припинено, 84 % закінчених справ (21 справа) передано до прокуратури. Найбільше справ по цьому злочину було заведено по адміністративному апарату державних установ (13 справ) та приватним підприємствам (8 справ).

По факту розкрадання (органи ДПУ розглядали розкрадання у великих розмірах, звичайними крадіжками та розкраданнями у незначних розмірах займалися органи міліції) в IV кварталі у виробництві ЕКУ було лише 7 справ, з них 4 заведено в останньому кварталі (0,6 %). Всі 4 справи торкалися працівників державних установ. На кінець року жодна з справ не була закінчена.

У виробництві ЕКУ знаходилося 94 справи із забарвленням «розтрата», з них 58 справ було заведено протягом останнього кварталу (61,7 %). У структурі слідчих справ по економічному напрямку «розтрата» дала 8,7 %. До слідства було притягнуто 237 осіб, з яких 149 осіб (62,9 %) підлягали арешту. Такий суворий підхід до осіб, притягнутих по даному забарвленню, пояснювався державною кампанією «режиму економії», в межах якої посилювалася боротьба з розтратами державних коштів для «підвищення темпів соціалістичного накопичення».

На кінець року було закінчено 55 справ (58,5 % тих, що стояло на обліку по даному забарвленню). Цей вид злочину дав найменший відсоток припинених справ — 5,5 % (3 справи), до прокуратури було направлено 85,5 % закінчених справ. За галузями народного господарства попереду знову йшла кооперація (21 справа), на другому місці — державні установи (13 справ).

Справ по безгосподарності через органи ЕКУ в IV кварталі проходило 36, з них 16 було заведено безпосередньо у звітний період (2,3 % усіх справ, порушених в IV кварталі по лінії ЕКУ). По 36 справам до слідства було притягнуто 147 осіб (справи кваліфікувалися як групові), з яких 53 особи (36 %) було заарештовано.

На кінець року було закінчено 13 справ, припинена лише 1 справа (7,7 % закінчених по даному забарвленню справ). По безгосподарності лідирують галузі важкої промисловості, які дали найбільшу кількість справ.

Визнано, що 1927 р. був останнім роком непу, вже в 1928 р. відбулася сумнозвісна «Шахтинська справа» і з'явилися десятки обвинувачуваних та сотні підозрюваних в економічній контрреволюційній діяльності та економічному шпигунстві. Чи були подібні справи в попередньому році? Відповідь на це запитання також дають статистичні матеріали.

У IV кв. 1927 р. у провадженні територіальних органів по лінії ЕКУ знаходилося 4 справи по економічній контрреволюції (весь 1927 р. дав 8 справ) в Артемівському, Дніпропетровському, Харківському і Одеському окружних відділах. В структурі злочинів по лінії ЕКУ дане забарвлення становило найменшу частку — 0,4 %. По цим справах було заарештовано одну особу, троє інших підозрюваних навіть не бралися під арешт. При цьому позитивний результат мала лише 1 справа з трьох закінчених (дві справи було припинено і одна залишалася в провадженні), яка була порушена Артемівським окривідділом, вона була передана до прокуратури⁵³. По цій справі проходила одна особа, яка навіть не бралася під арешт.

Отже, документи ДПУ свідчать, що в Україні не відстежувалася тенденція щодо появи в 1928 р. вибуху злочинів із забарвленням «економічна контрреволюція».

Протягом IV кв. 1927 р. у провадженні територіальних органів по лінії ЕКУ було 36 слідчих справ, заведених по фактам аварій

⁵³ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 5.

та пожеж на виробництві (IV квартал дав 22 справи — 3,2 % усіх справ, порушених у звітний період по лінії ЕКУ). Географія заведених справ охоплювала майже всю Україну: як промислові регіони (Артемівський, Дніпропетровський, Київський, Луганський, Сталінський, Одеський, Харківський округи), так і традиційно сільськогосподарські (Бердичівський, Волинський, Коростенський, Сумський, Тульчинський, Уманський округи)⁵⁴. До слідства було притягнуто 83 особи, з яких під арештом перебувало 50 осіб (60,2 %).

На кінець року слідство було закінчено по 25 справах (69,4 % усіх справ по аваріям), з них лише по 3 справах (12 %) злочинні дії слідством не підтвердилися, 20 справ (80 %) було передано до прокуратури, 1 справа — до народного суду для з'ясування ступеню вини обвинувачених та визначення міри покарання, 1 справа — до «інших органів», яких саме — у статзвіті не пояснюється. Серед галузей народного господарства найбільшу кількість справ по аваріях дала не важка, як прийнято вважати в історичній науці, а легка промисловість (див. табл. 3.1).

Справ, порушених за фактами «спекуляції валютою», у провадженні органів ДПУ було 45, з них лише 10 було заведено в IV кварталі (1,4 %), інші представляли собою матеріали, що залишилися з попередніх місяців. Дане забарвлення дало найменший відсоток арештів — 20 % із числа притягнутих до слідства. Протягом IV кварталу було закінчено слідство по 21 справі, з них по 16 справам слідство було припинено. Даний вид злочину дав найбільший відсоток припинених справ — 76,2 %. Справи по даному забарвленню було заведено майже всіма територіальними органами, але найбільше справ дали Херсонський та Київський окружні відділи ДПУ.

По фальшивомонетникам у провадженні економічних органів знаходилося 32 справи, нових, заведених у IV кварталі було 18 (2,6 %). По цьому забарвленню справи дали 20 округів України. На кінець року було закінчено 9 справ, з яких 2 справи — припинено (22,2 % — високий показник).

Відносно інших видів злочинів, що знаходилися у провадженні економічних органів ДПУ в IV кварталі, таких як шахрайство, безпатентна торгівля, укриття від сплати податків, використання «підставних осіб» тощо, то із 132 справ у звітний період було порушено 62 (8,9 %) майже всіма територіальними органами. Із 70 закінчених справ, 15 (21,4 %) було припинено.

У структурі слідчих справ, заведених по лінії ЕКУ, значиться також «порушення мобілізаційної роботи». На дане порушення приходилося 15 справ, з яких 10 справ — нові (1,4 % в структурі справ по лінії ЕКУ), під слідством знаходилося 22 особи, з них заарештовано було 4 особи (18,2 %). З 8 закінчених на кінець року справ — 2 (25 %) було припинено, інші 6 справ — направлено до прокуратури.

Отже, в IV кв. 1927 р. по економічній лінії в роботі територіальних органів найбільшу кількість справ дали порушення правил економічного регулювання (ажіотаж та спекуляція) — 38 %. Разом з іншими господарськими злочинами: розтратами, розкраданнями, безгосподарністю, аваріями та пожежами вони становили 53,9 % всіх злочинів в структурі злочинності по економічній лінії. Великими були і показники щодо арештів по даних видах злочинів. На службово-посадові злочини: зловживання службовим становищем, хабарництво, недбалість, порушення ведення секретного діловодства та мобілізаційної роботи припадало 24,7 %. Злочини проти порядку управління: фальшивомонетництво та спекуляція валютою давали 7,2 %. Державні злочини, серед яких по лінії ЕКУ проходили «економічна контрреволюція та шпигунство», становили найменшу частку в структурі злочинів — 0,4 %. Як прийнято вважати в історичній літературі, вже в наступному, 1928 р., протидія їм разом з «аваріями на виробництві» стали визначальними в діяльності економічних органів ДПУ. У IV кв. 1927 р. ці два забарвлення в структурі злочинів, порушених територіальними органами по лінії ЕКУ, разом становили лише 3,7 %.

У 1928 р. найбільша кількість справ — 2262, як і в IV кв. 1927 р., припадала на ажіотаж та спекуляцію, що також було пов'язано з хлібозаготівельною кампанією. Вони дали 51,9 % справ по лінії ЕКУ. По даному забарвленню під слідством знаходилося 4192 особи, з яких 3174 (75,7 %) було заарештовано — 50 % всіх заарештованих по лінії ЕКУ. Більшість заарештованих — 87 % — приходилася на приватників. По результатам реалізації було припинено 318 справ — 15,5 % всіх закінчених справ по даному забарвленню, і 53,4 % всіх припинених справ по лінії ЕКУ. Наслідком стало визволення з під варті 816 осіб, 42,2 % всіх осіб, справи щодо яких по лінії ЕКУ було припинено. Досить високий відсоток припинених справ може бути пояснений тим, що боротьба з даним видом злочинності проводилася в результаті спеціально організованої кампанії, і не завжди оперативники були об'єктивними, адже

⁵⁴ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 5.

необхідно було звітуватися за результати проведеної кампанії. Якщо ж врахувати, що до народних судів було направлено 20,3 % закінчених справ, тобто справ незначних, а до інших органів — 0,8 %, виходить, що 36,3 % (більш ніж третина) справ, що стояли на обліку ДПУ по даному забарвленню, не представляли серйозної загрози для безпеки держави.

По даному забарвленню до органів прокуратури було направлено лише 55,7 %, до особливої наради — 7,4 % закінчених справ, один з найбільших показників по лінії ЕКУ.

Отже, порівняно з IV кв. 1927 р. в структурі справ, порушених економічними органами в 1928 р., збільшилася частка справ (з 38 % до 51,9 %) із забарвленням «ажіотаж та спекуляція». Збільшилася також частка арештованих (з 58,7 % до 75,7 %) серед осіб, притягнутих до слідства. Разом з тим, вдвічі (з 15,7 % до 36,3 %) збільшилася кількість припинених справ та справ, направлених до суду та інших органів; зменшилася кількість справ (з 84,3 % до 55,7 %), направлених до прокуратури. Все це свідчить про надання в 1928 р. кваліфікації даного злочину більш політизованого характеру та упередженішого ставлення до нього з боку органів державної безпеки.

По фактах «зловживання службовим (посадовим) становищем» у провадженні ДПУ УСРР знаходилося 614 справ (14,1 % по лінії ЕКУ), даний злочин стояв на другому місці після «ажіотажу та спекуляції». Така тенденція була характерна і для попереднього року. Під слідством знаходилося 1698 осіб, з яких 900 осіб (53 %) було заарештовано. У ході реалізації слідчих справ 63 справи було припинено (11,5 % закінчених справ по даному окрасу), 347 осіб було визнано непричетними до злочинної діяльності (18 % всіх звільнених по лінії ЕКУ). Проте із числа закінчених справ великий відсоток — 80 % справ — було направлено на розгляд до органів прокуратури, що свідчить про значимість і важливість порушень.

32,7 % справ по даному забарвленню було порушено на працівників кооперації, 26 % — на державних хлібозаготівників.

На обліку стояло 210 справ (4,8 %), заведених по факту «розтрати», які дали 436 підслідних, з них 288 осіб (66 %) було заарештовано. У структурі злочинності, порівняно з IV кв. 1927 р., доля цього злочину в 1928 р. зменшилася майже вдвічі. Припинено було лише 6 справ (3,3 % закінчених справ по даному забарвленню) — найменший показник за видами злочинів. Найбільшу кількість справ дала кооперація — 32,9 % та адміністративний апарат — 21,4 %.

На обліку перебувало 193 справи (4,4 %) із забарвленням «хабарництво» (869 притягнутих, з яких 561 осіб — 64,6 % — заарештовано). Цей вид злочину дав великий відсоток — 16,3 — припинених справ і водночас — 76,9 — переданих на розгляд до прокуратури. З усіх видів службово-посадових злочинів лише по цьому забарвленню одна справа була передана до особливої наради. Як і в 1927 р., найбільшу кількість справ було заведено на працівників адміністративного апарату державних установ — 34 %.

За фактом «недбалість» було порушено 198 справ (4,5 %), 351 притягнутих, з них 96 осіб або 27,4 % заарештованих. У ході реалізації 150 або 82,9 % справ було передано до прокуратури. Великий відсоток справ даного забарвлення, переданих до прокуратури пояснювалося тим, що в 1927 р. таємною постановою ЦВК СРСР від 4 квітня «недбалість ... посадових ... і всіх інших осіб, внаслідок яких траплялися руйнування, вибухи, пожежі й інші шкідливі акти на підприємствах державної промисловості, на транспорті, а також підприємствах державного значення» прирівнювалася до державних злочинів⁵⁵.

За фактом «розкрадання» на обліку в органах ДПУ України стояло лише 24 справи (0,5 %), як було зазначено вище, спецслужби займалися фактами розкрадання лише у великих розмірах. Протягом року було закінчено 20 справ, з яких 2 — припинено, а 17 справ (85 % закінчених) передано до органів прокуратури.

Справ, що були порушені по факту «спекуляція валютою», на обліку ДПУ стояло 267 (6,1 %), це в 6 разів перевищувало долю даного виду злочину в структурі економічної злочинності за IV кв. 1927 р. При цьому дане забарвлення традиційно відрізнялося великою кількістю — 24,8 % припинених справ (в IV кв. 1927 р. було припинено 72,8 % справ). Водночас, 65,2 % справ було передано на розгляд Особливої наради. Ці показники є найбільшими серед різних видів злочинів в економічній сфері.

По «фальшивомонетникам» з 94 справ слідство було закінчено по 83, з яких 25 справ (30,1 %) було припинено. 50 справ (60,2 %) було передано до органів прокуратури і 6 справ (7,2 %) — до Особливої наради.

Майже удесятеро, порівняно з 1927 р., збільшилася кількість справ, порушених за «економічну контрреволюцію і економічне

⁵⁵ Вікторов Б.А. Без грифа «секретно». — М., 1990. — С. 147

шпигунство». В 1928 р. на обліку стояло 79 справ з цим забарвленням. Слідство було закінчено лише по 56,9 % справ, 21 справу (26,6 %) було передано для продовження слідства в інших органах ДПУ. Це був найбільший відсоток справ, переданих до інших структурних підрозділів ДПУ України (шпигунством та контрреволюцією займався також контррозвідувальний відділ) та ОДПУ СРСР. Під слідством знаходилося 333 особи. Великим був відсоток заарештованих — 91,3. Проте майже третина справ (14), слідство по яких закінчилося, було припинено, 94 особи (31 % арештованих) звільнено. Високий відсоток звільнених з-під арешту дало підстави вважати про зайві арешти. По характеру реалізації 40 % справ було передано до органів прокуратури і 24,4 % — до Особливої наради.

Як це не дивно, але частка **«аварій на виробництві»** в структурі економічних злочинів у 1928 р., порівняно з IV кв. 1927 р., зменшилася з 3,2 % до 2,3 % (96 справ). Із 84 закінчених справ — 69 (82,1 %) було передано до прокуратури, 11 справ (13,1 %) — припинено.

У структурі слідчих справ по видах злочинів, що проходили по лінії Економічного управління, в 1928 р. найбільша кількість справ, як і в IV кв. 1927 р., припадала на господарські злочини — 61,9 %. Велика частка господарських злочинів пояснювалася залученням органів державної безпеки до кампанії наступу на приватника, що в 1928 р. проводилася в межах протидії хлібозаготівельній кризі і проявлялася у формі притягнення приватника до кримінальної відповідальності за спекуляцію. Справи, порушені по фактам ажіотажу та спекуляції становили 51,9 % усіх справ по лінії ЕКУ і 83,8 % справ по господарських злочинах в економічній сфері. На другому місці по кількості порушених справ знаходилися посадові злочини — 23 % справ по лінії ЕКУ, в IV кв. 1927 р. на них припадало 24,7 % справ. Трохи збільшилася, порівняно з попереднім роком, частка справ по злочинах проти порядку управління — 8,3 % проти 7,2 % у IV кв. 1927 р. У 4,5 разів збільшилася частка справ із забарвленням «економічна контрреволюція і шпигунство» — 1,8 %, у IV кв. 1927 р. їх частка становила 0,4 %. Проте, як і в 1927 р. зберігалася загальна тенденція: найбільше справ припадало на господарські злочини, за ними йшли посадові злочини, злочини проти порядку управління посідали третє місце в роботі економічних органів ДПУ України, найменша частка злочинів припадала на «економічну контрреволюцію і шпигунство».

Звітні матеріали ДПУ дозволяють з'ясувати і **географію порушених справ** по злочинності в економічній сфері в цілому та по окремим її видам.

По територіальних органах найбільша кількість справ — 286 — перебувала на обліку Харківського окружного відділу ДПУ УСРР (539 притягнутих до слідства, з них 333 заарештованих). Кількістю справ виділялися Київський відділ — 227 справ (437 притягнутих, 311 арештованих), ДПУ УСРР (Центральний апарат) — 205 справ (788 притягнутих — найбільший показник, 455 — арештованих), Одеський відділ — 205 (відповідно — 519 та 409), Полтавський — 199 (256 та 149), Дніпропетровський — 198 (450 осіб під слідством, з яких 312 осіб було заарештовано, Шевченківський — 150 (відповідно 378 та 267 осіб) тощо. Найменшу кількість справ по лінії ЕКУ дали Криворізький окружний відділ — 39, Молдавське відділення та Мелітопольський окрвідділ порушили по 42 справи. По прикордонних загонах одна справа була порушена Олевським загоном, по дві справи поставили на облік Волочиський та Славутинський прикордонні загонами. Отже, по кількості заведених справ територіальними органами ніякої тенденції не простежувалося, хіба що виділяються столичний (Харківський) та другий за значенням (Київський) окружні відділи.

Найбільшу кількість припинених по результатах слідства справ дав ДПУ УСРР — 63 справи — 35,6 %. До прокуратури найбільше надійшло справ (133 — 70,4 % всіх справ по лінії ЕКУ, закінчених відділом) по Дніпропетровському окрвідділу.

Кількістю справ із забарвленням **«економічна контрреволюція і шпигунство»** виділяються промислові регіони. На обліку Луганського окружного відділу стояло 16 справ (31 особу було заарештовано, що становило 88,6 % притягнутих до слідства); Артемівського окрвідділу — 13 справ (31 особа — 100 % — заарештовано); Сталінського — 11 справ (28 осіб заарештовано). На ці три округи припадало 50,6 % справ по даному забарвленню. Ці окрвідділи дали і найбільшу кількість справ (16 з 21), переданих до інших органів ДПУ.

У структурі справ по економічних видах злочинності на дане забарвлення в Луганському окрвідділі припадало 13,4 %, Артемівському окрвідділі — 11,6 %, Сталінському — 17,2 %. Нагадаємо, що в середньому по територіальних органах ДПУ України даний вид злочину займав лише 1,8 %. До того ж, це були не просто промислові райони, а вугледобувні регіони України, що, безперечно, було пов'язано з процесом по «Шахтинській справі».

Високі показники по даному забарвленню мали також ДПУ УСРР (Головне управління) — 10 справ, найбільша кількість арештованих — 147 осіб (48,4 % всіх арештованих за економічну контрреволюцію і шпигунство), а також Дніпропетровський окружний відділ — 9 справ, 21 заарештований.

Справи, порушені по факту «аварії» також в основному припадають на окружні відділи промислових районів: у провадженні Дніпропетровського окрвідділу знаходилося 10 справ, Луганського — 8 справ, Київського — 7, Артемівського — 6, по 5 справ було на обліку в Маріупольському та Сталінському окружних відділах. Високою була результативність по цим справах. 100 % закінчення справ було в Артемівському, Дніпропетровському, Сталінському, Кременчуцькому, Запорізькому та в інших округах.

Географія справ, порушених за «зловживання службовим становищем», представлена більш широко. В окружних відділах на обліку стояло справ: в Одеському — 34, Дніпропетровському — 33, Полтавському — 31, Лубенському — 29, Сумському — 27, Зінов'євському — 26, Першотравневому — 25, Ніжинському — 21, Куп'янському — 21 тощо.

Найбільше справ по «хабарництву» було порушено Центральним апаратом ДПУ УССР — 29, Київський та Одеський окружні відділи мали по 14 справ, Дніпропетровський — 12.

Справи про «недбалість» порушувалися багатьма окружними відділами України, як промисловими: на обліку Маріупольського окрвідділу знаходилося 18 справ, Дніпропетровського — 10, Миколаївського — 11, так і традиційно сільськогосподарськими: Зінов'євський відділ порушив 12 справ, Глухівський — 8 справ, Полтавський — 7.

По справах про «спекуляцію та ажіотаж» лідерство належало Харківському окрвідділу — 237 справ та Полтавському — 122 справи⁵⁶.

Таким чином, в 1928 р. такі види злочинів, як «економічна контрреволюція і шпигунство» та «аварії» припадали в основному на промислові регіони України, де традиційно існували та почали будуватися (за планами першої п'ятирічки) підприємства важкої промисловості. Інші ж види економічних злочинів розподілялися як між промисловими, так і сільськогосподарськими регіонами України.

⁵⁶ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 223–226, 228, 229, 230, 233, 235, 237, 238, 240, 242, 244.

IV. Економічна злочинність в галузях народного господарства і державному апараті

Матеріали статзвітності містять дані щодо відсоткового співвідношення заведених справ (з арештами та без арештів) по галузях народного господарства.

У IV кв. 1927 р. по кількості заведених справ (42,8 %), арештів (43,3 %) та осіб, притягнутих до слідства без арештів (29,1 %) різко виділяються приватні підприємства. Це ще раз підтверджувало залученість органів ДПУ до державної політики наступу на непмана, яка проводилася протягом 1920-х років.

Цю тезу підтверджували і дані щодо державних та приватних хлібозаготівельників. Кількість справ, порушених проти приватних заготівельників була на 0,2 % менше, ніж кількість справ, порушених проти державних хлібозаготівельників. При цьому заарештованих приватних хлібозаготівельників було втричі більше, ніж державних. На 1,4 % була більшою і кількість осіб в приватному секторі, які знаходилися під слідством, але не підлягали арешту.

На другому місці по кількості заведених справ і притягнутих до слідства осіб стояли кооперативні об'єднання (відповідно 8,6 %, 8,1 %, 14,4 %).

Наведені таблиці демонструють кількість порушених в IV кварталі справ та кількості притягнутих до слідства осіб (окремо заарештованих та незаарештованих) по галузях народного господарства і державного апарату за окремими видами злочинів по лінії ЕКУ (крім фальшивомонетництва) (табл. 4.1). За наведеними цифрами по галузям народного господарства виявляється, що в IV кв. 1927 р. економічними підрозділами ДПУ було порушено 692 справи. Про відмінності у кількості справ мова йшла вище, ми визначилися на цифрі «704».

Найбільшу кількість справ за звітний період було заведено на представників приватних підприємств — 301 справа, по ним 559 осіб знаходилося під слідством, з них підлягало арешту 414 осіб (74 %). 262 справи (87 %) було заведено за порушення правил, встановлених регулюючими органами. Така тенденція простежується і по іншим даним, див. вище. 8 справ (39 заарештованих) було заведено по факту «хабарництва».

По кооперації було порушено 61 справу (друге місце), 149 осіб, що знаходилося під слідством, з них 77 (51,7 %) — було заарештовано. Найбільшу кількість справ було заведено по факту «роз-

трата» (21 справа (34,4 % справ по кооперації), 27 заарештованих, 17 осіб перебували під слідством без застосування до них арешту) та «зловживання службовим становищем» (19 справ (31,1 %) та відповідно 23 та 21 особи). Інші справи було заведено за порушення правил економічного регулювання, хабарництво та безгосподарність.

Державні та приватні хлібозаготівники дали порівню по 20 справ за порушення правил економічного регулювання, 1 справа припадала на державних хлібозаготівельників за зловживання службовим становищем. Але і тут спостерігаються особливості державної політики щодо приватного підприємництва. По цих справах було заарештовано 8 державних хлібозаготівників і 31 (майже втричі більше!) приватних, відповідно під слідством знаходилося 18 державних і 22 приватних заготівників.

По держапараті найбільшу кількість справ — 49 — було заведено по державних установах, відповідно по ним було заарештовано — 66 осіб — серед злочинів переважали з забарвленням «розтрата» (13 справ, 23 арештованих, 4 особи не було заарештовувало) та «хабарництво» (13 справ, 20 осіб притягнуто до слідства, серед яких 11 осіб було заарештовано), 7 справ було заведено за «зловживання службовим становищем».

По підприємствах **державної торгівлі** було порушено 26 слідчих справ, 42 арешти та 26 осіб, притягнутих до слідства без арештів. Серед видів злочинів, поширених в держторгівлі, на першому місці — «зловживання службовим становищем» (8 справ та 22 арешти), «розтрата» дала 7 справ, 13 притягнутих до слідства, 6 арештів.

По галузях народного господарства та держапарату за IV кв. 1927 р. найменше справ дали **фінансові установи** — 6 справ, 8 притягнутих та 7 арештованих. Злочини, за якими були порушені слідчі справи, стосувалися, в основному, службово-посадових: зловживання службовим становищем, розтрата тощо.

По **громадським організаціям** було заведено 18 справ (по 2–3 справи по кожному з забарвлень по лінії ЕКУ), за якими 18 осіб було заарештовано і 10 знаходилося під слідством без застосування арешту.

Важка індустрія виділялася кількістю справ, заведених за «недбалість» — 10 справ (34,5 % всіх справ по галузям важкої промисловості), під слідством перебували 23 особи, з яких лише 1 особу було заарештовано. Постановою ЦВК СРСР 4 квітня 1927 р. «недба-

Таблиця 4.1⁵⁷
Облік слідчих справ по лінії ЕКУ,
порушених ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р.,
за галузями народного господарства і державному апарату*

Види злочинів	економ. контр революц. шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	спекуляція валютою	порушення моб. роботи	Інші	Разом
важка промисловість	1	2	3	3	5	5	10	–	–	–	–	–	29
легка промисловість	–	9	8	4	3	2	5	–	–	3	5	–	39
місцева промисловість	–	4	6	4	2	1	5	–	2	–	–	4	28
державна торгівля	–	2	8	7	2	1	1	–	5	–	–	–	26
фінансові органи	–	–	3	2	–	–	–	–	1	–	–	–	6
адмін. апарат	–	1	7	13	13	1	3	4	–	–	5	2	49
кооперація	–	–	19	21	5	2	–	–	9	–	–	5	61
приватні підприємства	–	1	–	–	8	–	–	–	262	2	–	28	301
громадські організації	–	3	3	2	3	3	1	–	1	–	–	2	18
держ. хлібозаготівельники	–	–	1	–	–	–	–	–	20	–	–	–	21
приватні хлібозаготівельники	–	–	–	–	–	–	–	–	20	–	–	–	20
інші органи	–	–	8	2	2	–	1	–	48	5	–	31	97
Разом	1	22	66	58	43	15	26 ^{2*}	4	368	10	10	72 ^{3*}	695

⁵⁷ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 174.

* Дані по «фальшивомонетництву» відсутні.

^{2*} За іншими таблицями нових справ за фактами «недбалість» у IV кв. було заведено не 26, а 28.

^{3*} За іншими таблицями нових справ по «інших злочинах» у IV кв. було заведено 62.

лість» була зрівняна з державними злочинами, що передбачало більш серйозну відповідальність і використовувалося у подальшому для фабрикування численних справ і політичних процесів над т. зв. «шкідниками».

По 5 справ було заведено за безгосподарність (14 осіб заарештовано та 2 — не заарештовано) та хабарництво (відповідно 11 і 3 особи). Найбільшу кількість арештів — 27 — було здійснено по трьох справах за розтрату. Аварії на підприємствах дали 2 справи, економічна контрреволюція та шпигунство — 1 справу, жодного заарештованого (по даному виду злочинної діяльності більше не було заведено жодної справи в інших галузях народного господарства та державі). Всього ж по лінії ЕКУ на державних підприємствах важкої промисловості протягом IV кварталу було заведено 29 справ, за якими було заарештовано 59 осіб і 34 особи знаходилися під слідством, але їх не заарештовували.

Отже, співвідношення порушених справ за видами економічних злочинів підтверджувало, що в 1927 р. на підприємствах важкої промисловості викривалися злочини, що були характерні для періоду нової економічної політики в цілому. Ці злочини були пов'язані з госпрозрахунковою діяльністю підприємств і відносно самостійністю їх керівництва та агентів при вирішенні певних господарських проблем. Саме тому недбалість, безгосподарність, хабарництво, розтрата — злочини, які впливали на економічне становище конкретних відповідальних осіб, стали визначальними в структурі кримінальної злочинності на даному історичному етапі, і в тому числі на підприємствах важкої промисловості.

Галузі **легкої промисловості** дали найбільшу кількість справ з ознакою «аварії на підприємствах» (9 справ, 15 осіб заарештованих та 8 незаарештованих). На галузі легкої промисловості припадала найбільша кількість справ по аваріях (41 %), натомість в історичній літературі прийнято вважати, що аварії, в переважній більшості, припадали на підприємства важкої промисловості. Така ситуація пояснювалася міцнішим контррозвідувальним забезпеченням підприємств важкої промисловості порівняно з підприємствами легкої промисловості. В результаті аварії виникали там, де був меншим нагляд — тобто на підприємствах саме легкої промисловості.

За фактами «зловживання службовим становищем» було порушено 8 справ, 9 заарештованих та 2 не заарештованих. Із забарвлен-

Таблиця 4.2⁵⁸
Облік слідчих справ по лінії ЕКУ, порушених
ДПУ УСРР в 1928 р., за галузями народного господарства і
державному апарату*

Види злочинів	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	спекуляція валютою	фальшивомонетництво	Інші	Разом
важка промисловість	64	32	19	12	5	11	21	6	—	—	3	10	183
легка промисловість	2	18	33	9	8	9	22	2	—	—	—	3	106
місцева промисловість	6	24	36	14	13	18	17	1	—	—	1	3	133
державна торгівля	1	1	40	20	5	6	7	3	2	—	—	1	86
фінансові органи	—	—	4	5	4	—	1	—	—	—	—	—	14
адмін. апарат	—	3	59	37	51	6	19	3	—	3	1	6	188
кооперація	—	5	181	57	24	22	32	4	14	1	1	11	352
приватні підприємства	—	—	4	—	19	—	—	1	260	94	—	33	411
громадські організації	—	—	11	9	1	2	—	—	—	1	—	2	26
держ. хлібозаготівельники	1	—	144	3	1	2	49	—	30	—	—	—	230
приватні хлібозаготівельники	—	—	—	—	—	—	—	—	1573	—	—	—	1573
інші органи	3	5	23	7	19	3	11	3	147	145	66	95	527
Разом	77	88	554	173	150	79	179	23	2026	244	72	164	3829

⁵⁸ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 221.

* У таблиці відсутні дані за фактами порушення правил секретного діловодства та мобілізаційної роботи.

ням «недбалість» було заведено 5 справ, по них проходило 7 осіб, арешту не підлягав ніхто. Розтрата, хабарництво та безгосподарність разом дали 9 справ, 24 арештованих та 18 осіб, що знаходилися під слідством, але які не заарештовувалися.

На підприємствах місцевої промисловості за звітний період було порушено 28 справ, 49 осіб знаходилося під слідством, серед яких 30 підлягали арешту. Найбільшу кількість справ дали «зловживання службовим становищем» (6 справ) та «недбалість» (5 справ).

97 справ було віднесено співробітниками, що складала звіт, до рубрики «інші» галузі.

Матеріали статзвітності економічних злочинів за галузями народного господарства і державного апарату за 1928 р., на відміну від попередніх таблиць, що містили кількість справ (а також осіб, що проходило по ним), які стояли на обліку в територіальних органах ДПУ України, містили дані лише по справах, що були порушені територіальними органами протягом 1928 р., тобто справ представлено менше. Цифрові дані таблиць мали розходження з цифровими даними основного звіту (за ним порушено 3821 справу, притягнуто до слідства 8453 особи, з яких було заарештовано 5853 особи). Статистики пояснювали розходження — по-перше, передаванням деяких справ з економічного напрямку в інші відділення, по-друге, — перекваліфікацією обвинувачень у ході слідства.

Галузі важкої промисловості, підприємства місцевої промисловості, кооперативні установи в 1927 і 1928 рр. дали приблизно однакове співвідношення порушених справ і обвинувачених в структурі економічної злочинності. Частка галузей легкої промисловості зменшилася в 1928 р. майже вдвічі, як в кількості порушених справ, так і в кількості заарештованих за цими справами. Інші галузі державного сектора, а саме: торгівля, кредитно-фінансові установи, адміністративний апарат, а також громадські організації дають зменшення усіх показників приблизно вдвічі. Приблизно в два рази зростає кількість порушених справ і в три рази кількість заарештованих осіб серед державних хлібозаготівельників.

Різкі відмінності позначилися у частці приватних підприємств і приватних хлібозаготівельників. У 1927 р. на приватних підприємств було заведено майже половину — 42,8 % — усіх справ, порушених по лінії ЕКУ, вони складала 43,3 % усіх заарештованих. У 1928 р. частка справ, по яким проходили приватні підприємці, знижується до 10,6 %, відповідно серед арештованих їх лише 13,4 %. Те ж саме, тільки навпаки, відбувається з приват-

Таблиця 4.3⁵⁹
Співвідношення заведених в IV кв. 1927 р. і в 1928 р. справ за галузями народного господарства.

Галузі господарства	Кількість справ (%)		Арештовано осіб (%)		Притягнуто без арештів (%)	
	1927	1928	1927	1928	1927	1928
Важка індустрія	4,9	4,7	7,3	7,0	7,0	6,9
Легка індустрія	5,8	2,7	5,7	2,4	8,8	5,8
Місцева промисловість	3,9	3,6	3,1	2,7	3,8	6,7
Державна торгівля	3,7	2,2	4,5	2,3	5,2	3,2
Фінансово-кредитні органи	1,0	0,3	0,7	0,4	0,2	0,3
Державні установи (адміністративний апарат)	7,0	4,8	7,0	4,9	6,3	5,8
Кооперація	8,6	9,9	8,1	8,6	14,4	15,0
Приватні підприємства	42,8	10,6	43,3	13,4	29,1	11,6
Громадські організації	2,6	0,7	2,0	0,9	2,0	0,8
Державні хлібозаготівельники	3,0	5,9	0,8	3,6	4,2	19,3
Приватні хлібозаготівельники	2,8	40,9	3,2	38,8	4,2	19,3
Інші	13,9	13,7	14,3	15,1	15,4	16,3
Разом	100	100	100	100	100	100

ники хлібозаготівельниками. У 1927 р. частка справ, по яких вони притягалися до слідства становила 2,8 %, вони становили 3,2 % усіх заарештованих. У 1928 р. кількість справ становила вже 40,9 %, а серед заарештованих їх чисельність зросла до 38,8 %. (див. табл. 4.3). Такі зміни можуть бути пояснені лише черговими кампаніями: в першому випадку — проти непманів (приватників підприємств), в другому випадку — проти приватних хлібозаготівельників у зв'язку з хлібозаготівельною кампанією 1927–1928 рр. Проте, і в першому, і в другому випадку майже половина всіх справ, порушених органами держбезпеки, стосувалася правопорушень в приватному секторі.

⁵⁹ Відсотки підраховано автором, виходячи з даних, наведених у матеріалі: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 174; спр. 2, арк. 221.

Серед галузей **важкої промисловості** найбільша частка справ припадала на «економічну контрреволюцію і шпигунство» (64 справи — 35 % усіх справ порушених на підприємствах важкої промисловості) та «аварії» (32 справи — 17,5 %); разом вони склали 52,5 % справ. Високими показниками відрізнялася також «недбалість» (21 справа — 11,5 %) та «зловживання службовим становищем» (19 справ — 10,4 %). Найбільшу кількість заарештованих — 258 осіб (63 % усіх заарештованих по підприємствах важкої промисловості) дали справи по «економічній контрреволюції та шпигунству». Порівняно з IV кв. 1927 р. структура злочинів по підприємствах важкої промисловості суттєво змінилася. Тоді на першому місці стояла «недбалість», на другому — «хабарництво» та «безгосподарність», і лише на третьому — «економічна контрреволюція і шпигунство». Що стосується «аварій на виробництві», то вони займали останнє місце в кількості порушених справ. Така різка зміна в структурі економічних злочинів може бути пояснена лише зміною політики в економічній сфері, директивами та новими кампаніями по «викриттю» певних видів злочинів.

По підприємствам **легкої промисловості** найбільша кількість справ була порушена за фактами: «зловживання службовим становищем» (33 справи — 31,1 %), «недбалість» (22 справи — 20,8 %) та «аварії та пожежі на виробництві» (18 справ — 17 %). Відповідно ці види злочинів дали і найбільшу кількість заарештованих, разом — 95 осіб (68,3 %). Порівняно з 1927 р. ситуація в структурі правопорушень майже не змінилася (тоді на першому місці стояли «аварії на виробництві»).

Ці ж забарвлення стали визначальними і на підприємствах **місцевої промисловості**. За фактами «зловживання службовим становищем» було порушено 36 справ (27 %), арештовано 56 осіб (34,8 %); «аварій та пожеж» — 24 справи (18 %), арештовано 17 осіб (10,6 %); «безгосподарності» — 18 справ (13,5 %), арештовано 23 особи (14,3). Великий відсоток арештів — 16,1 — дали справи, порушені по факту «хабарництво» (13 справ).

По установах **державної торгівлі** найбільша кількість справ була порушена за фактами «зловживання службовим становищем» (40 справ — 46,5 %) та «розтрати» (20 справ — 23,3 %). По цих справах було заарештовано 86 осіб — 63,2 % усіх заарештованих органами ДПУ України, що працювали в сфері державної торгівлі.

«Зловживання», «хабарництво» та «розтрата» стали визначальними і для **кредитно-фінансових установ**. Ці забарвлення разом дали 95,8 % арештів співробітників галузі.

Подібна ситуація існувала і в установах **державного адміністративного апарату**. 59 справ (87 заарештованих) розглядали факти щодо «зловживання службовим становищем», 51 (101 заарештований) — «хабарництва», 37 (33 заарештованих) — «розтрат». На дані види злочинів приходилося 78,2 % усіх справ, порушених по держапарату, та 84 % арештів.

По **кооперації** більшість справ (181 — 51,4 %) і арештів (261 особа — 51,2 %) припадало на «зловживання службовим становищем». Такий вид злочинної діяльності, як «розтрата» дала 57 справ (16,2 %), по яких було заарештовано 98 осіб (19,2 %).

Щодо **державних хлібозаготівельників** було порушено 144 справи (62,6 %, 116 осіб заарештовано — 54,5 %) по фактам «зловживання службовим становищем». 49 справ (21,3 %), по яким було заарештовано 18 осіб, було заведено із забарвленням «недбалість» і 30 справ (13 %, 66 заарештованих — 31 %) — із забарвленням «спекуляція та ажіотаж».

Що ж стосується **приватних хлібозаготівельників**, то всі справи — 1573 (100 %) — було порушено за фактами «спекуляції та ажіотажу», пов'язаних із хлібозаготівками.

Це ж забарвлення дало 63,6 % справ (260 шт.) і 51,8 % арештів (406) серед **приватних підприємців і торговців**. 94 справи (22,9 %), по яких було заарештовано 119 осіб (15,2 %) припадало на «спекуляцію валютою».

Таким чином, протягом 1928 р. в роботі спецслужб залишилася практика викриття злочинів в економічній сфері шляхом організації певних кампаній по боротьбі з тим чи іншим видом правопорушень. Яскравим прикладом таких кампаній може бути ситуація, що склалася в 1927 і 1928 рр. з приватними підприємцями та хлібозаготівельниками, а також зміна в структурі економічних злочинів на підприємствах важкої промисловості. Основними напрямками в роботі органів ДПУ України в економічній сфері залишилася боротьба з приватним сектором та службово-посадовими злочинами. Новим стало збільшення справ, порушених за фактами «економічна контрреволюція та шпигунство», в основному, на підприємствах галузей важкої промисловості (якщо в середньому їх кількість протягом року збільшилася втричі, то на підприємствах важкої промисловості — удесятеро).

В. Соціально-статусні характеристики осіб, притягнутих по слідчим справах за економічні злочини

Розумінню причин зростання злочинності, класової спрямованості у визначенні злочину та злочинця допомагають дані про заняття та професії осіб, притягнутих до слідства. Статистичні матеріали ДПУ УСРР надали унікальну можливість дослідити не лише ефективність в роботі органів державної безпеки за різними напрямками діяльності, а й визначити кількість осіб, притягнутих по справах слідства та дізнання, проаналізувати їх соціальний і національний склад, освітній рівень, віковий стан, партійну приналежність (ВКП(б), ЛКСМУ, позапартійні).

Статистичні таблиці щодо осіб, притягнутих до слідства, складено за видами злочинів по ДПУ України в цілому та по його окремих органах: територіальних, транспортних, особливих відділам, прикордонних загонах. У даних по територіальним органам не визначено напрями роботи, як це було зроблено стосовно слідчих справ щодо характеру їх реалізації та приналежності до галузей народного господарства. Тому при характеристиці даної проблеми автором окремо не визначалася економічна лінія, а досліджувалися дані за видами злочинів, що входили до компетенції економічних органів ДПУ УСРР.

Однак, на один аспект слід звернути особливу увагу. «Моральна статистика», що публікувалася в бюлетенях Центрального статистичного управління (ЦСУ) та збірниках, що видавалися Державним інститутом по вивченню злочинності та злочинців, містила дані про кількісний та соціальний склад засуджених судами СРСР (народними, губернськими, пізніше — окружними тощо). Статистичні матеріали ДПУ УСРР містять дані не про кількісний та якісний склад засуджених по справах ДПУ, а притягнутих по справам слідства та дізнання органів ДПУ. Справи тих, хто був притягнутий до слідства, могли розглядатися не лише судами, а й особливими нарадами (матеріали особливих нарад в офіційну статистику не потрапляли); не всі слідчі справи було реалізовано, деякі з них були припинені органами ДПУ, деякі — органами прокуратури та суду, відповідно, осіб, що проходили по таких справах, було звільнено.

При розгляді соціального складу притягнутих до слідства, певний науковий інтерес становлять підходи, якими користувалися чиновники ДПУ при визначенні соціальних груп населення, та їх співвідношення з визнаними на той час соціальними групами.

Соціальна структура СРСР офіційно тлумачилася як своєрідна «тричленка»: робітництво та селянство як окремі класи, що відрізнялися ставленням до засобів виробництва, та велика соціальна група, за ідеологічними вимогами — прошарок, який не мав власного відношення до засобів виробництва, — інтелігенція. Але протягом 1920-х рр. радянська статистика, що переживала період становлення, тільки розроблювала методологію статистичного обліку класів, а тому визначала більше розмаїття соціальних груп, вводила ширше коло соціальних понять.

У центрі уваги статистиків знаходилося селянство. Саме в ці роки активно розроблялися критерії визначення соціального групування всередині селянства як окремого класу. На сторінках періодичної преси розгорталися дискусії з цього приводу, створювалися наукові школи, які розробляли дану проблему. Більшість дослідників в основу визначення соціальних прошарків селянства брали приватну власність на знаряддя та засоби виробництва. Найбільш відомими і визнаними дослідниками селянства 1920-х рр. вважалися Л. Крицман та А. Хрящева, погляди яких на кваліфікацію всередині селянства дещо відрізнялися.

У даній роботі не ставиться за мету докладно розібратися в критеріях оцінки селянства, зауважимо лише, що і наприкінці 1920-х рр. ще не склалася методика визначення груп і прошарків селянства, дана проблема залишалася в центрі уваги суспільних наук.

Офіційна думка основною соціальною групою селянства визначала середняцьке господарство. На це зокрема вказувалося в рішеннях XV партійної конференції (лютий 1926 р.): «В политических и экономических условиях СССР особенностью дифференциации крестьянства является то, что наряду с ростом кулацких элементов деревни и пролетаризацией некоторой части бедняцких хозяйств происходит экономический подъем другой части бедняцких хозяйств. *Средняцкая масса деревни, пополняясь экономически поднимающимися бедняцкими хозяйствами, остается по-прежнему главной силой земледелия*»⁶⁰.

Однозначним було тлумачення «куркуля» як представника експлуататорських класів, який, на відміну від інших селянських прошарків, в тому числі і «заможних селян», виконував «лихварські, посередницькі і купецькі операції». На думку А. Хрящевої,

⁶⁰ КПСС в резолюциях... — Ч. 2, изд. 7. — М., 1954. — С. 300.

куркульські господарства, на відміну від заможних, напівкапіталістичних та капіталістичних, займали незначну частку в структурі села⁶¹. Погляди А. В. Чайнова, Н. П. Огановського та їх однодумців на заперечення класово якісної різниці між трудовим селянським господарством і експлуататорським куркульським, на «вростання» приватнокапіталістичного та дрібнотоварного сектору еволюційним шляхом в соціалістичну систему, більшістю політиків сприймалися вороже.

У статзвітах за 1927 р. в середині селянства виділяються 4 групи: бідняки, середняки, заможні, куркулі. У 1928 р. було викреслено графу «заможні селяни». Ймовірно, це було зроблено з політичних міркувань, всі заможні селяни почали вважатися куркулями. Термін «куркуль» мав ідеологічне забарвлення, сприймався як позначення класового ворога — головного винуватця хлібних ускладнень, проти якого спрямовувалися надзвичайні заходи, що в умовах «загострення класової боротьби» в 1928 р., більше підходило для політичної пропаганди.

При цьому спостерігався цікавий момент: ані в селянській статистиці, ані у відомчій статистиці ДПУ окремою групою не визначається «колгоспне селянство» як новий соціальний прошарок у радянському селі, хоча в ті роки існували окремі дослідження про колгоспи. Можемо припустити, що навіть аналітики органів державної безпеки не пов'язували з колгоспним рухом 1920-х рр. зародження на селі нового соціального прошарку.

Вивчення робітничого класу, на відміну від селянства, набуло обертів лише в другій половині 1920-х рр. у зв'язку з переходом до соціалістичної реконструкції економіки. Для цього при Комуністичній академії було створено спеціальну секцію історії пролетаріату СРСР. Робітники в статистичних таблицях ДПУ України поділялися на групи: виробничі, невиробничі, сільський пролетаріат (в 1928 р. — батраки). На думку спеціалістів з історії робітничого класу, в графу «батраки» в 1920-ті рр. нерідко відносили як найманих робітників куркульських господарств, так і робітників радянських селянських господарств (радгоспів), що не являється правомірним, оскільки становище даних категорій сільського пролетаріату дуже відрізнялося⁶².

⁶¹ Хрящева А.И. Группы и классы в крестьянстве. — М., 1926. — С. 112.

⁶² Найденов М.Е. Социальная структура советского общества в научной литературе 1920-х гг. // Вестник Московского университета. История. — 1975. — № 1. — С. 32.

Осіб, які не увійшли до категорій «робітники» та «селянство», аналітики ДПУ розділили на 14 соціальних груп. На соціальному стані притягнутих до слідства осіб позначився багатоукладний характер економіки перехідного періоду 1920-х рр. Окремими групами виділяються «безробітні», «кустари», «приватники».

Суперечливою була в 1920-ті рр. наукова інтерпретація поняття «приватник», «приватний капітал», «приватне підприємство». Соціальні групи селянства, кустарів та приватників об'єднувало їх ставлення до засобів виробництва, по суті, всі вони володіли приватною власністю, а тому всіх їх можна було назвати «приватниками». Проте в ті часи «приватник» («приватний капітал») не розглядався як однорідна соціальна група, в основу його класифікації було покладено ключові політико-економічні ознаки: соціальне походження, використання найманої робочої сили, потужність механічних двигунів тощо.

Так, А. М. Гінзбург, за редакцією якого в 1927 р. вийшов збірник статей про розвиток приватного капіталу в СРСР⁶³, вважав, що дрібного кустаря і звичайного лоточника не можна відносити до приватного капіталу, оскільки «ми маємо тут справу лише з певною трудовою участю в господарському житті»⁶⁴. До категорії «приватних капіталістів» або «приватників» він відносив лише тих торговців, промисловців і власників майна, які використовували найману робочу силу, а решту — до трудових елементів.

Неприпустимою помилкою висвітлення «приватної промисловості взагалі» вважав і Ю. Ларін (М. З. Лур'є). На його думку, необхідно чітко відрізнити «приватну промисловість капіталістичну», яка є формою буржуазного нагромадження, що експлуатує найману працю, від «приватної промисловості трудової», «що є простим товарним виробництвом без експлуатації чужої робочої сили дрібного кустаря і ремісника без найманих робітників»⁶⁵.

У відповідності до подібних тлумачень поняття «приватник» статисти ОДПУ УСРР виділили в окремі соціальні групи селян, кустарів та приватників.

У статзвітах не виділяється як окрема категорія «інтелігенція», проте до неї можна віднести наступні соціальні групи, що визначені

⁶³ Частный капитал в народном в народном хозяйстве СССР. Материалы комиссии ВСНХ СССР / Под ред. А. М. Гинзбурга. — М.; Л., 1927. — 565 с.

⁶⁴ Экономическое обозрение. — 1926. — № 8. — С. 30.

⁶⁵ Ларин Ю. Частный капитал в СССР. — М.; Л., 1927. — С. 3–4.

за родом професійних занять: «професура», «учительство», «специ» (в 1928 р. додатково виділяється група «технічних спеців»; такий підхід до визначення соціальних груп носив політичний характер, адже відомо, що 1928 р. став роком викриття «шкідників» саме із середовища технічної інтелігенції), «учні» (дану соціальну групу вважаємо за доцільне також віднести до категорії «інтелігенція» як потенційну інтелігенцію).

До даної соціальної категорії можна також віднести групу «особи вільних професій» (особами вільних професій називали в основному представників творчої інтелігенції: художників, поетів тощо). Але, враховуючи, що за видами злочинів, які входили до компетенції економічних органів ДПУ, дана соціальна група представлена невеликою кількістю осіб, для спрощення віднесемо її до осіб, що займалися «іншими заняттями».

Важко визначити, до якої категорії — інтелігенції чи службовців — віднести «духовенство». Як і вище названа група «осіб вільних професій», духовенство майже не притягувалося за злочини, що відносилися до економічної лінії в роботі ДПУ, а тому ми його також віднесемо до категорії «інші заняття». До даної категорії приєднаємо і «осіб без певних занять».

До «службовців» можемо віднести соціальні групи, виділені у статтаблицях як: «службовці», «військовослужбовці», «співробітники ДПУ», «виборні особи».

Представлений поділ на соціальні групи є дійсно унікальним. Відділ «моральної статистики» ЦСУ приступив до систематичної розробки даних про заняття засуджених з 1923 р. В даній роботі не розглядатимуться соціальні категорії, на які розподілялися засуджені протягом 1920-х рр. Зазначимо лише, що у 1931 р. вийшла друком монографія професора Першого Московського державного університету М. Н. Гернета «Преступность за границей и в СССР» (російською мовою)⁶⁶, в якій вказувалося, що офіційна державна статистика злочинності в другій половині 1920-х рр. (наводяться дані на 1926 р.) розділяла всіх засуджених на соціальні групи:

- 1) сільські господарі (сюди потрапляли всі селяни-господарі, незалежно від їх матеріального становища);
- 2) всі інші господарі;
- 3) робітники (усіх галузей праці);
- 4) службовці;
- 5) безробітні (серед безробітних окремо виділялися:

- а) службовці,
- б) робітники,
- в) невідомі);
- 6) особи вільних професій;
- 7) декласовані групи (нужденні, бродяги, професійні злочинці тощо).

Як бачимо, відомчий розподіл на соціальні групи ДПУ був досконалішим і краще відображав соціальну і професійну диференціацію суспільства. Проте працювати зі статистичними матеріалами ДПУ важче саме через багаточисельність соціальних груп. Для спрощення викладу матеріалу будемо використовувати більші соціальні групи (при цьому вказуючи на їх внутрішню структуру):

- 1) робітники;
- 2) селяни;
- 3) інтелігенція (див. вище);
- 4) службовці (див. вище);
- 5) приватники;
- 6) кустарі;
- 7) безробітні;
- 8) інші категорії населення.

У **IV кв. 1927 р.** територіальними органами ДПУ УСРР по справах слідства та дізнання за різні види злочинів було притягнуто 2735 осіб.

Найбільшу частку притягнутих — 691 особу — 25,3 % — становили власне службовці. Разом з військовослужбовцями (51 особа — 1,9 %) та виборними особами (56 осіб — 2 %) до категорії **службовців** відносилося 798 осіб (29,2 % усіх притягнутих територіальними органами).

Друге місце за чисельністю становили **селяни** — 631 особа — 23,1 %. В середині селянства значною була частка бідняків та середняків, заможні селяни та куркулі — представлені невеликою кількістю осіб. Розподіл селянства на групи виглядав таким чином: бідняки — 307 осіб (48,7 %), середняки — 263 особи (41,7 %), заможні — 17 осіб (2,7 %), куркулі — 44 особи (6,9 %). Отже, 90,4 % притягнутих по справах слідства та дізнання селян належали до «класово близьких» прошарків. На третьому місці за кількістю притягнутих знаходилися **приватники** — 324 особи, 11,8 %.

Майже порівну було притягнуто **кустарів** (147 осіб — 5,4 %) та **робітників** (153 особи — 5,6 %). Серед робітників значною була частка виробничих робітників — 86 осіб (56,2 % усіх притягнутих

⁶⁶ Гернет М.Н. Преступность за границей и в СССР. — М., 1931

робітників), невиробничі робітники складали 41,8 % (64 особи), батраки становили лише 2 % (3 особи).

Представників **інтелігенції** було притягнуто разом 127 осіб (4,6 %). У загальній структурі притягнутих по роду занять до даної соціальної категорії входили лише 1 професор (0,04 %), 34 вчителі (1,2 %), 22 учня (0,8 %). Найчисельнішою була група «спеців» — 70 осіб — 2,6 %.

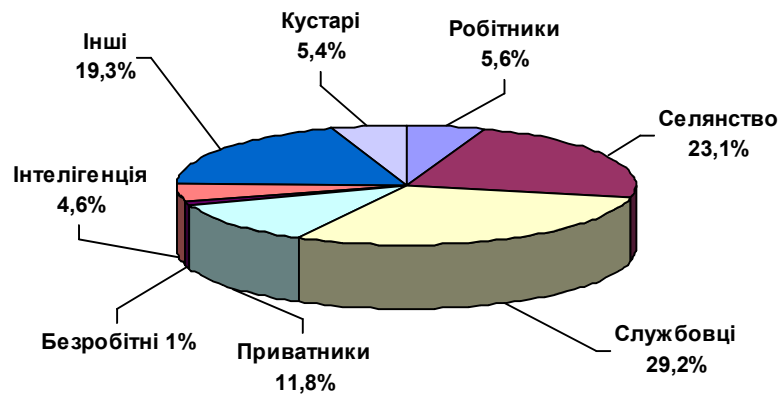
Незначним був прошарок **безробітних** — 27 осіб — 1 %.

До категорії «**інші**» входило 12 осіб «вільних професій», 69 представників духовенства, 395 осіб без певних занять та 52 особи «інших занять». Разом вони становили 19,3 % (528 осіб).

У 1928 р. **територіальними органами ДПУ України** було притягнуто по справах слідства та дізнання по всіх видах злочинів 17411 осіб.

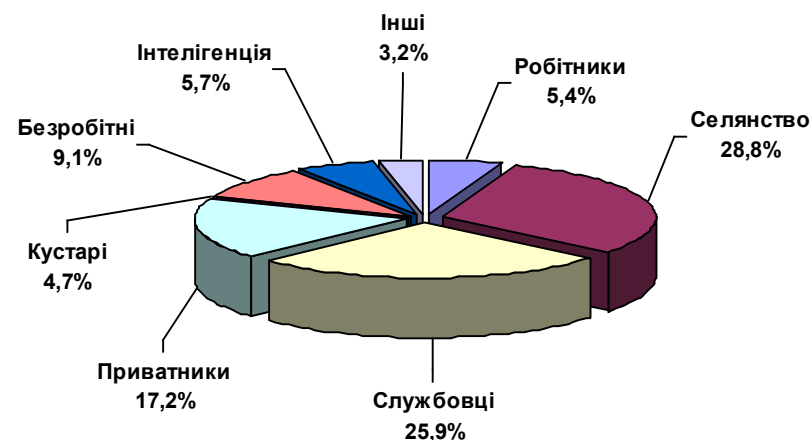
Найбільшу частку притягнутих до відповідальності становило **селянство** — 5014 осіб — 28,8 %. З них середняки складали 41 % (2058 осіб), бідняки — 30,1 % (1510 осіб), куркулі становили найменшу частку притягнутих — 28,9 % (1446 осіб). Порівняно з IV кв. 1927 р. помітно (на 18,6 %) зменшилася частка бідняків.

Діаграма 1.1. Соціальний стан притягнутих до слідства територіальними органами ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р.⁶⁷

⁶⁷ Діаграму 1.1 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 204.

Діаграма 1.2. Соціальний стан притягнутих до слідства територіальними органами ДПУ УСРР в 1928 р.⁶⁸

Частка куркулів, хоча була і найменшою всередині селянства, збільшилася, порівняно з IV кв. 1927 р., на 22 %. Нагадаємо, що у статзвітності 1928 р. відсутня соціальна група «заможне селянство». Отже, у притягненні селян територіальними органами у 1928 р. домінував політичний підхід — різке збільшення кількості куркулів за рахунок зменшення кількості бідняків.

Друге місце після селян по кількості притягнутих становили «**службовці**». На їх долю припадало 25,9 %, менше, ніж у IV кв. 1927 р. Власне службовців було притягнуто 3410 осіб — 19,6 %, військовослужбовців — 258 осіб (1,5 %), виборних осіб — 675 осіб (3,9 %).

У статзвітах за 1928 р. було виокремлено соціальну групу «співробітники ДПУ», до слідства протягом року було притягнуто 165 співробітників ДПУ, що становило 0,9 % у структурі притягнутих територіальними органами.

На третьому місці, як і в IV кв. 1927 р., йшли **приватники**, хоча їх частка і зменшилася майже на 6 % — з 11,8 % до 17,2 % (2995 осіб). У 9 разів збільшився прошарок **безробітних** — 1583 особи — 9,1 %.

Представники **інтелігенції** становили 5,7 % притягнутих до слідства. По соціальним групам всередині даної категорії «технічні спеці» становили 2,1 % (361 особа) всіх притягнутих; «інші спе-

⁶⁸ Діаграму 1.2 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 280.

ци» – 0,9 % (161 особа) — разом 3 % — приблизно як у 1927 р. Професура, учительство та учні разом склали 2,7 % (468 осіб).

Трохи зменшилася частка **кустарів** (з 5,4 % до 4,7 % – 816 осіб) та **робітників** (з 5,6 % до 5,4 % — 937 осіб). Серед робітників найбільша частка припадала на виробничих робітників — 63,2 % (592 особи), батраки склали лише 1,8 % (17 осіб).

Особи «**інших**» видів занять становили 3,2 % у частці притягнутих до слідства (на духовенство припадало 1,2 % — 208 осіб).

У зв'язку з тим, що дані за 1927 р. представлено лише за один IV квартал, а за 1928 р. — за всі чотири квартали, можемо лише зіставляти відсоткове співвідношення притягнутих до слідства. Якщо ж кількість притягнутих по справах слідства та дізнання в IV кв. 1927 р. (2735 осіб) вважати середнім показником по всіх чотирьох кварталах, шляхом реконструювання отримуємо 10940 осіб (2735x4) притягнутих до слідства протягом 1927 р. Зрозуміло, що ці дані є штучними, вони лише приблизно відображають загальну картину злочинності. Більше того, із коментаря до статистичного звіту відомо, що у IV кварталі, у зв'язку з проведенням хлібозаготівельної кампанії, до слідства було притягнуто осіб більше, ніж в середньому за попередні три квартали. Проте навіть, якщо врахувати, що протягом кожного з кварталів до слідства притягувалося стільки ж людей, як в останньому кварталі, виходить, що в 1928 р. кількість притягнутих до слідства територіальними органами ДПУ України збільшилася на 59 %.

Порівнюючи частку осіб, притягнутих до слідства, за соціальним становищем, відзначимо, що в 1927 і 1928 рр. майже незмінною залишилася лише частка робітників, відповідно 5,4 % та 5,6 %. Дещо збільшилася частка інтелігенції: з 4,6 % до 5,7 % та зменшилася частка кустарів: з 5,4 % до 4,7 %. Найбільших змін зазнали інші соціальні групи. При збільшенні частки селянства (з 23,1 % до 28,8 %), безробітних (з 1 % до 9,1 %), приватників (з 11,8 % до 17,2 %) помітно зменшилася частка службовців (з 29,2 % до 25,9 %) та представників «інших категорій» населення (з 19,3 % до 3,2 %).

За злочини, що входили до компетенції економічних підрозділів ДПУ, в IV кв. 1927 р. по справах слідства та дізнання було притягнуто 1034 особи, що становило 37,8 % притягнутих територіальними органами за всі види злочинів. Відсоткове співвідношення різних соціальних груп населення, притягнутих територіальними органами за економічні злочини, дещо відрізняється від анало-

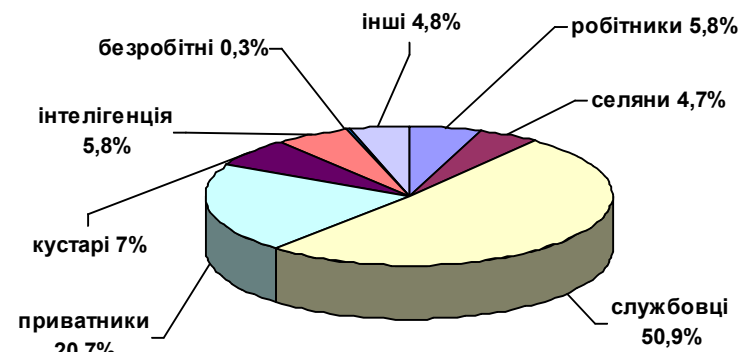
гічного співвідношення соціальних груп, притягнутих територіальними органами в цілому за різні види злочинів.

В обох випадках серед притягнутих найчисельнішою була група **службовців**. За економічні злочини було притягнуто власне «службовців» — 459 осіб (44,4 %). Разом із військовослужбовцями (22 особи — 2,1 %) та виборними особами (45 осіб — 4,4 %) їх частка становила 50,9 % всіх притягнутих за злочини, що входили до компетенції економічних органів ДПУ (див. діаграму 2.1).

Великою була частка **приватників** — 214 осіб — 20,7 %. На третьому місці серед притягнутих по справах слідства та дізнання йшли «кустари» — 72 особи — 7,0 %.

До слідства в рівній кількості було притягнуто **робітників** та представників **інтелігенції** — по 60 осіб (по 5,8 %). Серед робітників переважали «невиробничі робітники», в структурі категорії «робітники» на них припадало 56,7 % (34 особи), частка «виробничих робітників» була меншою — 26 осіб (43,3 %), зовсім не притягувався сільський пролетаріат. Серед «інтелігенції» переважали «специ». У IV кв. 1927 р. за різні види злочинів, що входили до економічної сфери, до слідства було притягнуто 55 спеціалістів, у структурі соціальної категорії «інтелігенція» на їх долю припадало 91,7 %.

Діаграма 2.1. Соціальний стан притягнутих до слідства територіальними органами ДПУ УСРР в IV кв. 1927 р. за злочини в економічній сфері⁶⁹

⁶⁹ Діаграму 2.1 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 205.

Невеликою була частка **селян**, серед притягнутих до слідства вона становила 4,7 % — 49 осіб. У структурі соціальної групи «селянство» переважали бідняки — 67,3 % (33 особи), «середняки» становили 28,6 % (14 осіб), не було жодного «заможного» та лише 2 «куркуля» (4,1 %).

Безробітні становили 0,3 % (3 особи) притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері. 4,8 % (50 осіб) у структурі притягнутих до слідства становили «інші» соціальні та професійні групи: особи вільних професій, без певних занять та з невизначеними заняттями.

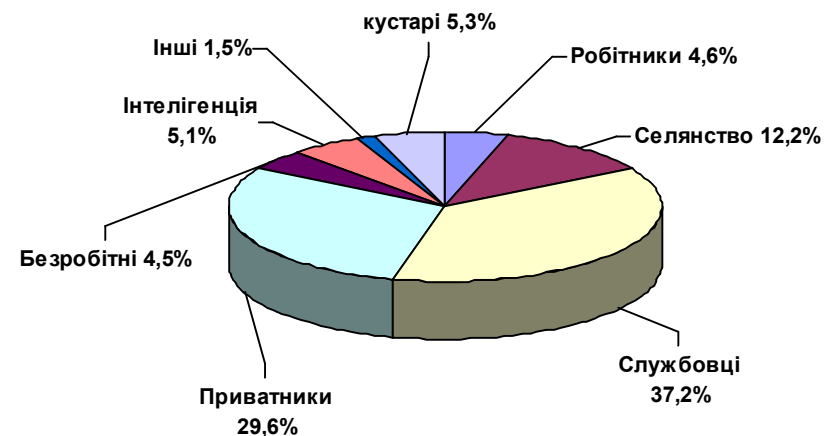
Порівнюючи дані щодо соціального становища осіб, притягнутих до слідства за злочини в економічній сфері, з даними соціального становища осіб, притягнутих всіма територіальними органами за різні види злочинів, що входили в компетенцію ДПУ, спостерігаємо різке збільшення частки службовців (з 29,5 % до 50,9 %) і приватників (з 11,8 % до 20,7 %) та зменшення частки селян (з 23,1 % до 4,7 %), кустарів (з 17,2 % до 7,0 %), «інших» категорій (з 19,3 % до 4,8 %). Отже, службовці та приватники більше ніж інші соціальні групи населення перебували в центрі уваги економічних органів ДПУ УСРР. Удвічі збільшилася і частка «спеців» (до 5,3 %) в структурі осіб, притягнутих за злочини в економічній сфері порівняно із часткою «спеців» у структурі притягнутих територіальними органами (2,6 %).

За злочини, що відносилися до компетенції **економічних органів ДПУ УСРР, в 1928 р.** до слідства було притягнуто 8703 особи — 49,3 % притягнутих територіальними органами по всіх напрямках роботи.

Різні групи **службовців** разом становили 37,2 % (їх частка відносно службовців, що були притягнуті до слідства по всім видам злочинів територіальними органами збільшилася на 11,3 %); по соціальних групах спостерігалася наступна тенденція: — безпосередньо «службовці» дали 28,2 % (2458 осіб) притягнутих по всім категоріям злочинів в економічній сфері, співробітники ДПУ становили 1,4 % (123 особи), військовослужбовці — 0,8 % (72 особи), виборні особи — 6,8 % (594 особи).

На 12,4 % збільшилася, порівняно з усіма притягнутими до слідства територіальними органами, частка **приватників**, у структурі притягнутих за економічні злочини вони становили 29,6 % (2575 осіб), частка **кустарів** збільшилася на 0,6 % — 5,3 % (464 особи).

Діаграма 2.2. Соціальний стан притягнутих до слідства територіальними органами ДПУ УСРР в 1928 р. за злочини в економічній сфері⁷⁰

Зовсім інша ситуація спостерігалася стосовно **селян**. По справах слідства та дізнання по економічним злочинам проходило 1066 селян (12,2 %), їх частка зменшилася відносно селян, притягнутих до слідства за різні види злочинів територіальними органами на 16,6 %. Серед притягнутих селян найменше було бідняків — 281 осіб (26,4 %), кулаків — 354 осіб (33,2 %), найбільшою була частка середняків — 431 особа (40,4 %). Така тенденція — найбільша частка припадала на середняків — характерна і по злочинах в економічній сфері, і по всім іншим напрямках в роботі територіальних органів.

Частка **інтелігенції** була трохи меншою — 5,1 %; при цьому збільшилася до 3,7 % (325 осіб) частка технічних спеців, до 1,2 % (108 осіб) інших спеців, незначною була частка професорів, вчителів та учнів — разом 14 осіб, 0,2 %.

Робітники становили 4,6 % притягнутих (370 осіб), з них виробничі робітники — 277 осіб (74,9 %), жодного батрака (див. *діаграму 2.2*).

Меншою, порівняно з усіма напрямками роботи територіальних органів в 1928 р., була частка **безробітних** — 4,5 % (393 особи).

⁷⁰ Діаграму 2.2 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 281.

Інші категорії населення, включаючи і духовенство, становили 1,5 % (124 особи).

Таким чином, як і в IV кв. 1927 р., у структурі соціальних груп, притягнутих по слідчих справах за економічні злочини, порівняно з притягнутими за всі інші злочини, збільшилася частка приватників, службовців і кустарів та зменшилася частка представників інтелігенції (при збільшенні частки спеціалістів), селян, робітників та безробітних.

Стосовно роботи територіальних органів за економічним напрямом, ситуація в 1928 р. дещо відрізняється від 1927 р. Частка притягнутих за економічні злочини в 1928 р. збільшилася на 11,5 % порівняно з IV кв. 1927 р. (з 37,8 % до 49,3 %).

У 1928 р. у структурі притягнутих за економічні злочини територіальними органами ДПУ більше ніж удвічі збільшилася частка селянства (з 4,7 % до 12,2 %). Різко змінилася картина у структурі притягнутих до слідства селян. У 1927 р. абсолютно переважали бідняки (67,3 %), куркулі дали лише 4,1 %. У 1928 р. частка бідняків була найменшою — 26,4 % (зменшення майже в три рази); проте майже в 8 разів збільшилася частка куркулів — до 33,2 %, в півтора рази — частка середняків (з 28,6 % у 1927 р. до 40,4 % у 1928 р.).

Збільшилася частка приватників — з 20,7 % у 1927 р. до 29,6 % у 1928 р., а також безробітних — відповідно 0,3 % та 4,5 %.

У структурі осіб, притягнутих за економічні злочини в 1928 р., дещо зменшилася частка робітників (з 5,8 % до 4,6 %) та кустарів (з 7,0 % до 5,3 %).

Цікавою стала тенденція стосовно інтелігенції взагалі, та «спеців» зокрема, а також службовців. В історичній літературі прийнято вважати, що в 1928 р. основним напрямом в роботі органів ДПУ в економічній сфері була боротьба зі шкідництвом, або «економічною контрреволюцією», в якій звинувачувалися, в основному, спеціалісти старої генерації та службовці підприємств важких галузей виробництва. Безперечно, абсолютна кількість притягнутих в 1928 р. до слідства спеців та службовців збільшилася (про це мова буде йти нижче), але відносні показники їх частки у структурі різних категорій населення, притягнутих до слідства за економічні злочини органами ДПУ УСРР, зменшилися.

Так, у IV кв. 1927 р. частка безпосередньо «службовців», притягнутих за злочини в економічній сфері становила 44,4 %, в 1928 р. — 28,2 %. Дещо зменшилася і частка інтелігенції (з

5,8 % — у 1927 р. до 5,1 % — у 1928 р.), і частка спеціалістів: 5,3 % — у IV кв. 1927 р., 4,9 % — у 1928 р. (з них 1,2 % — у статистиці позначаються як просто «специ», а 3,7 % — як «технічні специ»; такого поділу спеців на дві категорії у 1927 р. не було).

Отже, аналіз соціальної структури осіб, притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері, свідчить, що в 1928 р., першому «післянепівському» році, в центрі уваги економічних підрозділів ДПУ України перебував приватний сектор — селянство (особливо куркулі та середняки) та особи, котрі мали «власну справу», — приватники. Ті категорії населення, що фігурували по справах про «економічну контрреволюцію» (специ та службовці), не дивлячись на великий політичний та соціальний резонанс політичних процесів по цих справах, у структурі соціальних категорій населення, якими цікавилися економічні підрозділи ДПУ, займали незначне місце.

Статистичні звіти містять також дані щодо соціального стану притягнутих до слідства за видами злочинів.

За державні злочини, а саме по справах про економічну контрреволюцію та шпигунство у IV кв. 1927 р. було притягнуто лише 4 особи (0,1 % усіх притягнутих територіальними органами, 0,4 % притягнутих територіальними органами за злочини в сфері економіки), з яких було 3 службовця та 1 «спец». Рівень освіти притягнутих був невисоким: 3 особи мали середню освіту, одна — нижчу; всі були позапартійними (найбільші показники позапартійних порівняно з іншими видами економічних злочинів); за національним складом було 2 росіянина, 1 українець та 1 німець. (У табл. 5.1, 6.1, 7.1, 8.1 наведено відсоткову частку).

У 1928 р. кількість притягнутих по справах про економічну контрреволюцію збільшилася до 196 осіб (1,1 % притягнутих по справах з усіма забарвленнями територіальними органами та 2,3 % — за злочини в економічній сфері). На відміну від 1927 р. серед осіб, що перебували під слідством, найчисельнішою була група інтелігенції — 109 осіб (55,6 %), з її середовища виділяється група, позначена як «технічні спеціалісти» — 99 осіб (50,5 % усіх притягнутих за економічну контрреволюцію) та всі інші «специ» — 8 осіб (4,1 %).

На другому місці йшли службовці — 43 особи (21,9 %), з яких власне службовців було 41 особа та двоє — виборних осіб. У 1928 р. за економічну контрреволюцію до слідства було притягнуто 37 виробничих робітників (18,9 %), а також представників інших соціальних груп (табл. 5.2).

Вищим, порівняно з 1927 р., був освітній рівень притягнутих: особи з вищою освітою становили 46,4 %; середньою — 26,6 %, разом — 73 %. Взагалі освітній рівень притягнутих по справах про економічну контрреволюцію був найбільшим серед осіб, притягнутих до слідства за інші види економічних злочинів.

3 особи (1,5 %) були членами ВКП(б), всі інші — позапартійними, рівень позапартійних був одним з найбільших серед осіб, притягнутих до слідства за економічні злочини, вищими були лише частки позапартійних серед осіб, притягнутих за спекуляцію товарами і спекуляцію валютою.

Таблиця 5.1.⁷¹

Соціальний склад (у %) притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у IV кв. 1927 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшивомонетництво	спекуляція валютою
робітники	0	32,2	2,5	1,4	10,5	5,1	28,8	14,3	0	7,4	3,8
селяни	0	13,6	1,3	1,4	1,2	1,7	0	38,1	3,2	59,3	0
інтелігенція	25	15,3	6,3	9,9	2,3	5,1	20,3	0	0	0	0
службовці	75	33,9	79,2	82,3	54,7	78,0	49,2	33,3	25,1	7,4	11,5
кустари	0	0	0,6	0,7	2,3	0	0	0	18,4	11,1	7,7
приватники	0	3,4	8,8	2,1	14,0	3,4	0	9,5	49,1	7,4	34,6
безробітні	0	1,7	0	0	1,2	1,7	0	0	0	0	0
інші категорії	0	0	1,3	2,1	14,0	5,1	1,7	4,8	4,1	7,4	42,3
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷¹ Таблицю 5.1 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 205.

Щодо національної приналежності, як і в IV кв. 1927 р., великим був прошарок росіян — 45,4 % та українців — 39,6 %, представники інших національностей склали від 1,5 % до 6,1 % серед притягнутих.

Отже, в 1928 р. збільшилася абсолютна кількість і відносна частка осіб, що були притягнуті територіальними органами ДПУ по справах слідства та дізнання за економічну контрреволюцію. Вони мали вищі, порівняно з 1927 р., кваліфікацію (професійний та освітній рівень) та соціальний статус (партійна приналежність та посада).

Таблиця 5.2⁷²

Соціальний склад (у %) притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у 1928 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшивомонетництво	спекуляція валютою
робітники	18,9	43	2,9	1,5	6,5	3,9	8,3	13,4	0,6	17,2	—
селяни	0,5	2,6	0,9	1,3	7,8	—	—	31,1	20,9	43	0,4
інтелігенція	55,6	15	5,6	2,9	4,7	23,1	15,8	—	0,6	2,7	0,8
службовці	21,9	35,2	80,8	90,4	46,4	68,8	75,6	36	8	8,2	5,9
кустари	0,5	0,5	1,8	0,4	3,6	0,4	—	3,7	8,4	5,9	20,3
приватники	0,5	1	5,7	1,3	22,8	3,2	0,3	11,6	55,6	3,9	30,5
безробітні	—	0,5	0,9	0,8	4,5	0,4	—	1,2	4,8	15,6	40,6
інші категорії	2,1	2,2	1,4	1,4	3,7	0,4	—	3	1,1	3,5	1,6
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷² Таблицю 5.2 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 281.

Найбільша кількість притягнутих до слідства осіб проходили по слідчих справах про господарські злочини. В IV кв. 1927 р. до слідства за господарські злочини було притягнуто 673 особи, що становило 22,9 % притягнутих територіальними органами за всі види злочинів і 60,1 % — за злочини в сфері економічних відносин. Протягом 1928 р. по господарським злочинам під слідством територіальних органів ДПУ УСРР перебувало 4961 особа. Відносно всіх притягнутих територіальними органами їх частка збільшилася до 28,5 %, а от в структурі економічних злочинів — навпаки, — їх частка зменшилася до 57 %. По окремих видах господарських злочинів ситуація виглядала наступним чином.

За фактами аварій та пожеж територіальними органами ДПУ у IV кв. 1927 р. до слідства було притягнуто 59 осіб (2,2 % притягнутих територіальними органами, 5,7 % — за злочини в економічній сфері). Даний вид злочину дав більше, ніж попередній, розмаїття соціальних груп. Майже порівну були представлені службовці — 20 осіб (33,9 %) та робітники — 19 осіб (32,2 %), в основному, виробничої сфери.

Третє місце серед притягнутих посідали представники інтелігенції — 9 осіб (15,3 %), з яких було семеро спеціалістів (77,8 % складу інтелігенції).

Цікаво, що по фактах аварій до слідства також притягувалися селяни (13,6 % — 8 осіб, з яких було п'ятеро бідняків), приватники і навіть безробітні (табл. 5.1).

Освітній рівень притягнутих був невисоким: 69,5 % мали нижчу освіту, 11,9 % — були малоосвіченими або взагалі неписьменними. Особи з вищою і середньою освітою разом становили 18,7 % (11 осіб — за рахунок спеціалістів). Переважна більшість притягнутих — 96,6 % — були позапартійними, представляли різні нації, що проживали на території України (табл. 8.1).

У 1928 р. під слідством по справах про аварії знаходилося 193 особи (їх частка у структурі притягнутих територіальними органами зменшилася вдвічі — 1,1 %). Найчисельнішою була група робітників: 83 особи — 43 %, в основному, виробничої сфери (74 особи). Пов'язано це було, насамперед, з приходом на виробництво великої кількості осіб з інших соціальних груп, в основному, селянства, які до цього часу ніколи не працювали на виробництві. Збільшення кількості робітників за рахунок інших соціальних верств було зумовлено планами форсованої індустріалізації. Вже в 1926 р. відчувалася гостра нестача кваліфікованої робочої сили.

В 1926–1929 рр. робітничий клас поповнився вихідцями із села на 45 %⁷³. Людям, необізнаним з виробничою дисципліною, необхідністю жорсткого дотримання правил техніки безпеки, важко було відразу пристосуватися до нових незвичних умов праці, — всі ці чинники ставали причинами як збільшення загальної кількості аварій, так і великого про шарку серед притягнутих до слідства робітників.

Як і в 1927 р., великою залишалася частка службовців, притягнутих до слідства, — 68 осіб (35,2 %). Інтелігенція — 29 осіб (15 %) була представлена технічними спеціалістами — 28 осіб та іншими спеціалістами — 1 особа. Практикою 1920-х рр. передбачалася персональна відповідальність осіб інженерно-технічного складу та адміністрації за аварії та нещасні випадки на виробництві, навіть якщо аварії сталися з вини робітників.

Збільшилася порівняно з IV кв. 1927 р. відносна кількість осіб з вищою освітою (з 6,8 % до 10,4 %). Враховуючи, що більше половини притягнутих були робітники, селяни та інші категорії, стає зрозумілим великий про шарок осіб з нижчою освітою — 76,7 %.

У 1928 р. контингент притягнутих до слідства за аварії дещо омолоджується і політизується: члени ЛКСМУ становили 4,7 % (вищі показники були лише по справам про розкрадання), члени ВКП(б) — 13 %.

За національною ознакою, як і в попередній період, найчисельнішою групою були українці, їх частка зросла з 37,3 % у IV кв. 1927 р. до 54,4 % у 1928 рр., що також було зумовлено поповненням робітників, притягнутих до слідства, за рахунок українського села. Майже незміною залишалася частка росіян при зменшенні частки євреїв (з 16,9 % до 8,8 %), у 10 разів — німців (з 10,2 % до 1 %), поляків (з 5,1 % до 3,1 %) тощо.

По слідчих справах, заведених за фактами порушення правил, встановлених регулюючими органами, в IV кв. 1927 р. територіальними органами ДПУ України до слідства було притягнуто 342 особи. Як у структурі осіб, притягнутих до слідства територіальними органами за різні види злочинів, так і в структурі притягнутих за злочини, що входили до компетенції економічних органів, їх частка була найбільшою, відповідно — 12,5 % і 33,1 %. Майже половину всіх притягнутих — 49,1 % (168 осіб) становили приват-

⁷³ Лацис О. Перелом. Опыт прочтения несекретных материалов. — М.: Политиздат, 1990. — С. 43.

ники. У 1928 р. на справи із забарвленням «спекуляція та ажіотаж» (аналог 1927 р. — «порушення правил, встановлених регулюючими органами») приходилася найбільша кількість осіб, що притягалися за злочини в економічній сфері — 3842 осіб. Порівняно з IV кв. 1927 р. їх частка зросла до 22,1 % притягнутих територіальними органами, і до 44,2 % — за злочини в економічній сфері. Знову перше місце серед притягнутих приходилося на приватників, їх частка збільшилася до 55,6 % (2136 осіб). Така тенденція повністю відповідала карній політиці стосовно даної соціальної категорії. У зв'язку з державною політикою підтримки державно-кооперативної торгівлі і тиску на приватника, починаючи з 1927–1928 рр. відбувалося посилене згортання приватних підприємств. Приводом до цього ставали збільшення недоїмок непманів по державним податкам і платежам, спекуляція та інші порушення. Приватники в основному притягувалися по ст. 127 КК УСРР за спекуляцію та створення запасів ринкових товарів, проводилися конфіскації їхнього майна.

Таблиця 6.1⁷⁴

Партійна приналежність (у %) осіб, притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у IV кв. 1927 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою
члени ВКП(б)	–	1,7	18,9	10,6	7,0	18,6	22,0	4,8	3,2	3,7	–
кол. члени ВКП(б)	–	–	–	0,7	–	–	–	–	–	–	–
члени ЛКСМ	–	1,7	2,5	–	–	–	1,7	–	–	–	–
позапартійні	100	96,6	78,6	88,7	93,0	81,4	76,3	95,2	96,8	96,3	100
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷⁴ Таблицю 6.1 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 205.

У IV кв. 1927 р. чверть — 25,1 % — притягнутих до слідства за спекуляцію становили службовці (86 осіб), великою була частка кустарів — 18,4 % (63 особи).

Як зазначалося вище, коментар до звіту за 1927 р. пояснював зростання у IV кварталі кількості справ та арештованих по ним осіб за дане порушення початком у грудні 1927 р. хлібозаготівельної кампанії. Водночас селяни, яких не міг оминати даний захід, становили лише 3,2 % (11 осіб), притягнутих до слідства.

Освітній рівень притягнутих до слідства осіб був невисоким: вищу та середню освіту мали лише 11 осіб (3,2 %). Переважна більшість притягнутих — 96,3 % — позапартійні. За національною ознакою переважають євреї — 206 осіб (60,2 %), великою є частка українців — 117 осіб (34,2 %).

У 1928 р. серед притягнутих за спекуляцію помітно зменшилася частка службовців (до 8 % — 306 осіб) та кустарів (до 8,4 % — 321 особа). А ось частка селян зросла з 3,2 % до 20,9 % (803 особи). Всередині селянства, на відміну від інших видів економічних зло-

Таблиця 6.2⁷⁵

Партійна приналежність (у %) осіб, притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у 1928 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою
члени ВКП(б)	1,5	13	13,3	14,2	5,1	14,2	20,8	4,3	0,5	1,6	0,4
члени ЛКСМ	–	4,7	0,2	0,6	0,1	–	0,3	4,8	0,03	1,6	–
позапартійні	98,5	82,3	86,5	85,2	94,8	85,8	78,9	90,9	99,5	96,8	99,6
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷⁵ Таблицю 6.2 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 281.

чинів, великою була частка «середняків» (342 особи — 42,6 %) та «куркулів» (324 особи — 40,3 %).

Вищу та середню освіту мали лише 4,6 % притягнутих (176 осіб). Зменшилася частка членів ВКП(б) — 19 осіб (0,5 %) та членів ЛКСМУ — 1 особа (0,03 %). Як і в попередньому році, за національною приналежністю серед притягнутих переважали євреї — 2224 особи (57,9 %), українці становили 34,1 % (1311 осіб), росіяни — 6,1 % (234 особи).

За інші господарські злочини, справи щодо яких розслідувалися окружними відділами ДПУ УСРР (безгосподарність, розтрата, розкрадання) у IV кв. 1927 р. було притягнуто до слідства 221 особу, що становило 8,2 % притягнутих за різні види злочинів територіальними органами і 22,5 % — за злочини, що були скоєні в сфері економіки. Відповідно по справам про безгосподарність притягнуто 59 осіб (2,2 % і 6,0 %), по фактам розтрата — 141 особу (5,2 % і 14,3 %), розкрадання — 21 особу (0,8 % і 2,2 %).

По справах про безгосподарність і розтрата найбільшу частку серед притягнутих становили службовці (83,3 % і 78,0 %), на другому місці — представники інтелігенції (відповідно 9,9 % і 5,1 %).

За безгосподарність до слідства також було притягнуто три робітника (5,1 %). Стосовно інших категорій населення, притягнутих за злочини з даним забарвленням, див. табл. 5.1.

Розкрадання дали найменшу кількість справ і осіб, притягнутих по них до слідства. На відміну від двох попередніх видів господарських злочинів, найбільшу частку серед притягнутих за розкрадання становили не службовці, хоча їх і була третина — 33,3 %, а селяни — 38,1 %, причому семеро з восьми селян за майновим цензом були бідняками. Великими були частки робітників (14,3 %) і приватників (9,5 %).

У 1928 р. частка осіб, залучених до слідства за ці три види господарських злочинів, зменшилася по територіальних органах до 5,3 %, за економічні злочини — до 10,6 %. Відповідно по видах злочинів до слідства було притягнуто по справах про безгосподарність — 282 особи (1,6 % і 3,2 %), про розтрата — 480 осіб (2,8 % і 5,5 %), про розкрадання — 164 особи (0,9 % і 1,9 %).

Як і за попередній період, перше місце серед притягнутих займали службовці — 68,8 %, 90,4 %, 36,0 %. Далі у співвідношенні соціальних і професійних груп, притягнутих до слідства по різних видах господарських злочинів, загальна тенденція не простежується.

По справах про безгосподарність друге місце серед притягнутих становили представники інтелігенції (23,1 %), а саме 281 із 282 осіб були визначені як «специ» та «технічні специ». По суті, за кількістю притягнутих та їх часткою по видах злочинів «безгосподарність» інкримінувалася спеціалістам найчастіше після «економічної контрреволюції і шпигунства». Вище, даючи кримінологічне визначення злочинів, вже говорилося, що різниця між економічною контрреволюцією та безгосподарністю визначалася в залежності від того, чи була у вчинках, кваліфікованих як «безгосподарність», контрреволюційна мета. Проте навіть у 1928 р., коли почалося «розкриття» шкідників у сфері економіки і під підозрою опинилися всі представники, перш за все, технічної інтелігенції старої генерації, важко було всім, кого вважали потенційними «ворогами», інкримінувати участь в економічній контрреволюційній діяльності та шпигунстві. Саме цим, як нам здається, і пояснюється той факт, що при відносному зменшенні кількості осіб, притягнутих до слідства по справах про безгосподарність, відбувається збільшення, порівняно з попереднім роком, у 4,5 рази частки спеціалістів по справах з даним забарвленням.

Частка всіх інших соціальних і професійних груп по справах про безгосподарність коливалася від 0,4 % до 3,9 % (див. табл. 5.2), що порівняно з 1927 р. давало незначні хитання в бік тієї чи іншої категорії населення.

По справах про розтрата, як і по безгосподарності, друге місце серед притягнутих після службовців займали спеціалісти — 14 осіб, хоча їх частка порівняно з IV кв. 1927 р. по даному забарвленню зменшилася з 9,9 % до 2,9 %.

Робітники, селяни і приватники дали майже однакову кількість притягнутих — 1,3 %—1,5 %, що відповідало і показникам 1927 р., за винятком приватників, частка яких зменшилася з 2,1 % до 1,3 %.

Друге місце після службовців серед притягнутих по справах про розкрадання займали селяни — 51 особа (31,1 %), як і в 1927 р. більшість з них — 41 особа — були бідняками. Далі за кількістю притягнутих йшли робітники — 22 особи (13,4 %) та приватники — 19 осіб (11,6 %), що відповідало частці цих соціальних категорій в 1927 р.

Отже, серед осіб, притягнутих по справах слідства та дізнання територіальними органами ДПУ України за господарські злочини, в 1927 і 1928 рр. Найбільшою була частка службовців, кількість інших категорій населення залежала від виду злочину та карної політики, що була спрямована проти тієї чи іншої категорії населення.

Одним із критеріїв оцінки притягнутих до слідства осіб була партійна приналежність. Як і по всім видах економічних злочинів, переважна більшість притягнутих по господарським злочинам були позапартійними.

Найнижчі показники приналежності до ВКП(б) дали особи, притягнуті до слідства по справах про розкрадання (4,8 % — у IV кв. 1927 р. і 4,3 % — 1928 р.). Водночас дане забарвлення у 1928 р. дало найбільшу частку серед притягнутих за всі види економічних злочинів членів ЛКСМ — 4,8 %.

Великий відсоток службовців та спеціалістів серед осіб, притягнутих до слідства по справам про безгосподарність та розтрати, дав і відносно високі, порівняно з іншими видами злочинів, показники освітнього рівня притягнутих. При чому збільшення освітнього рівня знаходилося в прямій залежності від збільшення кількості спеціалістів, притягнутих до слідства.

Таблиця 7.1⁷⁶

Освітній рівень (у %) осіб притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у IV кв. 1927 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою
вища освіта	–	6,8	7,5	6,4	1,2	8,5	20,3	–	0,6	–	–
середня освіта	75	11,9	10,1	24,8	12,8	15,3	15,3	4,8	2,6	7,4	11,5
нижча освіта	25	69,5	81,1	65,2	80,2	74,6	61,0	38,1	73,4	63,0	88,5
малоосвічені	–	10,2	1,3	3,5	5,8	1,7	3,4	42,9	20,8	18,5	–
неписемні	–	1,7	–	–	–	–	–	14,3	2,6	11,1	–
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷⁶ Таблицю 7.1 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 205.

Вищу і середню освіту мали 23,8 % у 1927 р. і 45 % у 1928 р. осіб, притягнутих до слідства по справах про безгосподарність (див. збільшення кількості спеціалістів у 1928 р. порівняно з 1927 р.).

Освітній рівень осіб, притягнутих до слідства по справах про розкрадання, був одним з найнижчих після справ про ажіотаж і спекуляцію. Вищу та середню освіту в 1927 р. мали 4,8 % притягнутих, в 1928 р. — тільки 3 % (необхідно зазначити, що за 1928 р. дані про освітній рівень представлено лише по 57,2 % притягнутих).

Національний склад притягнутих відповідав загальному співвідношенню національностей, що на той час проживали на території України: по всім видах господарських злочинів найчисельнішою була група українців, на другому місці йшли євреї, третє місце посідали росіяни.

Таблиця 7.2⁷⁷

Освітній рівень (у %) осіб притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у 1928 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання*	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою
вища освіта	46,4	10,4	5,6	2,9	5,5	13,8	10,5	0,6	0,2	–	0,4
середня освіта	26,6	11,4	14,2	25,6	16,6	31,2	18,8	2,4	4,4	6,3	2,7
нижча освіта	27	76,7	79,9	71,3	75,8	55	70,6	46,3	90,1	87,1	94,9
неписемні	–	1,6	0,5	0,2	2,1	–	–	7,9	5,3	6,6	2
Разом	100	100	100	100	100	100	100	57,2	100	100	100

⁷⁷ Таблицю 7.2 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 281.

* Дані представлено по 94 особах (57,2 % притягнутих по справах про розкрадання).

За всі види **службово-посадових злочинів** у IV кв. 1927 р. до слідства територіальними органами ДПУ України було притягнуто 355 осіб, 13 % усіх притягнутих територіальними органами і 34,3 % — за економічні злочини. У 1928 р. було притягнуто 3034 особи, в структурі притягнутих територіальними органами за різні види злочинів їх частка зросла до 17,4 %, за злочини в сфері економічних відносин — до 34,9 % (дані за 1928 р. наведено без врахування осіб, притягнутих по справам про порушення ведення секретного і мобілізаційного діловодства).

Отже за кількістю притягнутих до слідства осіб службово-посадові злочини займали друге місце в роботі економічних органів ДПУ України після господарських.

Серед службово-посадових злочинів найбільшою кількістю притягнутих і в 1927, і в 1928 рр. виділяються злочини, позначені як «зловживання службовим становищем». У IV кв. 1927 р.

Таблиця 8.1⁷⁸

Національний склад (у %) притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у IV кв. 1927 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою
українці	25	37,3	46,5	51,1	36,0	37,3	39,0	71,4	34,2	66,7	—
росіяни	50	28,8	18,9	19,9	17,4	18,6	37,3	19,0	4,7	18,5	—
євреї	—	16,9	32,1	22,7	40,7	35,6	11,9	9,5	60,2	3,7	96,2
поляки	—	5,1	—	3,5	1,2	6,8	3,4	—	—	—	—
німці	25	10,2	0,6	1,4	—	—	1,7	—	—	—	3,8
інші	—	1,7	1,9	1,4	4,7	1,7	6,8	—	0,9	11,1	—
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷⁸ Таблицю 8.1 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 1, арк. 205.

до слідства по справах із даним забарвленням було притягнуто 159 осіб (5,8 % притягнутих за усі види злочинів і 15,4 % — за економічні злочини), в 1928 р. — 1732 особи (відповідно 9,9 % і 19,9 %). По суті, за кількістю осіб, що проходили по слідчих справах, дане забарвлення випереджало лише «спекуляцію та ажіотаж на ринку» (господарський злочин).

Ситуація, що склалася із «зловживанням службовим становищем» була дещо схожою із ситуацією, притаманною господарському злочину із забарвленням «безгосподарність». В залежності від карної політики безладдя та прорахунки на виробництві можна було кваліфікувати як «економічну контрреволюцію» (якщо юристи у вчинках притягнутих до слідства людей «знаходили» контрреволюційну мету), або як господарський злочин — безгосподарність, або службово-посадовий — зловживання службовим становищем. Саме пошуком винуватців аварій, проривів і зривів на виробництві

Таблиця 8.2⁷⁹

Національний склад (у %) притягнутих по справах слідства та дізнання за злочини в економічній сфері територіальними органами у 1928 р.

	економ. контрревол., шпигунство	аварії, пожежі	зловживання службовим становищем	розтрата	хабарництво	безгосподарність	недбалість	розкрадання	ажіотаж, спекуляція	фальшиво-монетництво	спекуляція валютою
українці	39,3	54,4	46,8	44,4	41,8	46,5	52,6	51,8	34,1	71,1	3,9
росіяни	45,4	29,5	15,4	23,3	17,5	25,2	23,5	17,1	6,1	16,4	1,6
євреї	6,1	8,8	33,1	29,0	35,4	23,4	16,6	22,6	57,9	8,6	93,7
поляки	4,1	3,1	1,4	1,5	1,0	1,8	2,2	0,6	0,1	0,4	—
німці	1,5	1,0	1,0	0,8	0,9	0,4	2,2	2,4	0,6	0,8	0,4
інші	3,6	3,2	2,3	1,0	3,4	2,7	2,9	5,5	1,2	2,7	0,4
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁷⁹ Таблицю 8.2 складено за: ГДА СБ України, ф. 42, спр. 2, арк. 281.

пояснювалося збільшення абсолютної кількості і відносної частки притягнутих по справах про зловживання в 1928 р.

Після злочинів із забарвленням «зловживання службовим становищем» за кількістю притягнутих до слідства осіб йшли злочини із забарвленням «хабарництво». На нього припадало 3,1 % притягнутих територіальними органами за всі види злочинів і 9,9 % — за економічні злочини в IV кв. 1927 р. та 15,6 % за всі види злочинів і 19,9 % — за економічні злочини в 1928 р. Ймовірно, реальна ситуація із даним забарвленням була іншою, адже, враховуючи певну латентність хабарництва, важко було виявити всіх причетних до протизаконних дій (потерпілі часто не вважали себе такими). Але дані статистичних звітів органів ДПУ визнають за хабарництвом третє місце за кількістю притягнутих до слідства осіб серед економічних злочинів, розкриттям яких займалися територіальні органи держбезпеки.

Серед притягнутих до слідства осіб із забарвленням «зловживання службовим становищем» найчисельнішою була група «службовців» (у IV кв. 1927 р. на їх долю приходилося 79,2 % притягнутих — 126 осіб, в 1928 р. — 80,8 % — 1399 осіб). Більшим був прошарок службовців лише по справах господарських злочинів із забарвленням «розтрата».

Друге місце серед притягнутих і в 1927 р., і в 1928 р. займали приватники (відповідно 14 осіб — 8,8 %, 98 осіб — 5,7 %); третє місце займали спеціалісти (10 осіб — 6,3 %, 97 осіб — 5,6 %).

Загалом усі види службово-посадових злочинів, як і більшість господарських, в силу своєї специфіки були більш характерними для соціально-професійної групи «службовці».

По справах за хабарництво на дану категорію приходилося 54,7 % притягнутих (47 осіб) в IV кв. 1927 р. та 46,4 % (437 осіб) в 1928 р.; за недбалість — 49,2 % (29 осіб) в IV кв. 1927 р. та 75,6 % (273 особи) в 1928 р. тощо.

За хабарництво, як за зловживання, друге місце посідали приватники (відповідно по роках — 14,0 % і 22,8 %). Щодо справ про недбалість, крім службовців, серед притягнутих до слідства виділяються робітники (28,8 % і 8,3 %) та спеціалісти (20,3 % і 15,8 %).

Серед осіб, притягнутих до слідства за службово-посадові злочини, найвищий рівень освіти мали ті, хто проходив по справах із забарвленням «недбалість». У IV кв. 1927 р. особи з вищою освітою по даному забарвленню становили 20,3 %, що було найвищим

показником за всі види економічних злочинів, і 15,3 % — із середньою освітою, що також було досить високим показником. У 1928 р. ситуація змінилася за рахунок збільшення кількості звинувачень спеціалістів і службовців з вищою освітою, в основному, у контрреволюційній діяльності та безгосподарності. Проте майже третина (28,8 %) притягнутих до слідства по справах з даним забарвленням мали вищу та середню освіту.

Рівень освіти осіб, притягнутих до слідства за інші посадові злочини (зловживання службовим становищем, хабарництво), був нижчим (див. табл. 7.1 і 7.2).

«Недбалість» дала і найвищі відносні показники партійної приналежності. У IV кв. 1927 р. серед притягнутих за недбалість члени ВКП(б) становили 22 %, члени ЛКСМ — 1,7 %; у 1928 р. — 20,8 % і 0,3 %. Відповідно частка позапартійних була найменшою порівняно з іншими видами економічних злочинів.

Отже соціальний статус (належність до певних соціально-професійних груп, рівень освіти та партійна приналежність) був найвищим серед осіб, притягнутих до слідства по справах посадових злочинів із забарвленням «недбалість».

Найбільш небезпечними, за КК України, після економічної контрреволюції, вважалися злочини проти порядку управління — підробка грошових знаків та спекуляція валютою, займали незначну частку в роботі органів ДПУ України.

Притягнуті по даних забарвленнях у IV кв. 1927 р. склали по 1 % притягнутих територіальними органами за всі види злочинів і відповідно 2,7 % (27 осіб) і 2,6 % (26 осіб) — за злочини в сфері економіки. У 1928 р. їх частка трохи збільшилася. По справах про фальшивомонетництво було притягнуто до слідства 256 осіб (1,5 % притягнутих за всі види злочинів, 2,9 % — за економічні злочини); по справах про спекуляцію валютою — 255 осіб (відповідно 1,5 % і 2,9 %).

Здається дивним, але серед фальшивомонетників найчисельнішою була група селян (59,3 % — у 1927 р. і 43 % — у 1928 р.). По інших категоріях за 1927 і 1928 рр. взагалі не простежується будь-якої тенденції. Відповідно і освітній рівень притягнутих по справах із даним забарвленням був невисоким (див. табл. 7.1 і 7.2).

Відсутня якась тенденція і щодо соціального складу осіб, притягнутих по слідчих справах про спекуляцію валютою. Якщо в 1927 р. по даному забарвленню найчисельнішими були групи осіб «без певних занять» (42,3 %), приватників (34,6 %) та службовців

(11,5 %), то в 1928 р. перше місце серед притягнутих належало безробітним (40,6 %), після яких йшли приватники (30,5 %) та кустарі (20,3 %).

Невеликим серед них був і партійний прошарок. У 1927 р. не було жодного члена ВКП(б) чи ЛКСМ, в 1928 р. — члени ВКП(б) становили лише 0,4 % (1 особа). Це були найнижчі показники серед економічних злочинів.

Справи із забарвленням «спекуляція валютою» виділяються серед інших справ по економічних злочинах національним складом осіб, притягнутих до слідства. На відміну від інших забарвлень, де на першому місці серед притягнутих йшли українці, за ними — євреї або росіяни (тут є розходження), переважна більшість притягнутих за «спекуляцію валютою» були євреями. В IV кв. 1927 р. їх частка становила 96,2 %, в 1928 р. — 93,7 %.

Підводячи підсумки відповідності певних соціальних категорій населення різним видам економічних злочинів, можемо констатувати, що робітників найчастіше звинувачували в аваріях та пожежах на виробництві, недбалому ставленні до праці, розкраданнях державного майна тощо. У 1928 р. різко збільшилася кількість звинувачень у контрреволюційній діяльності та шпигунстві.

«Селянськими» злочинами були фальшивомонетництво, розкрадання, спекуляція та ажіотаж на ринку. Представники інтелігенції, серед яких була переважна більшість спеціалістів, притягувалися, в основному, по справах із забарвленням «економічна контрреволюція та шпигунство» та по деяких видах господарських (аварії та пожежі, безгосподарність) та службових (недбалість) злочинів. Службовці активно притягувалися до слідства за посадові (службові) та господарські злочини. Кустарі чи не найменше цікавили органи держбезпеки, проходили по справах про спекуляцію і створення ажіотажу на ринку та фальшивомонетництву. Приватників найчастіше залучали до справ про спекуляцію товарами і валютою, хабарництво.

Освітній рівень притягнутих до слідства осіб залежав від їх приналежності до соціально-професійних груп. Високим рівнем освіти відрізняються притягнуті до слідства за економічну контрреволюцію, деякі види посадових (недбалість) та господарських (безгосподарність, розтрата) злочинів.

Отже, відомча статистика органів ДПУ України за 1927 і 1928 рр. доводить, що майже всі соціальні категорії населення

були в центрі уваги економічних органів державної безпеки; визначає, що певні види економічних злочинів мали «свої» соціальні категорії населення; збільшення кількості притягнень до слідства конкретних соціальних та професійних груп населення знаходилося у прямій залежності від політики проведення державних кампаній, направлених проти тих чи інших соціальних груп.

Таким чином, аналізуючи статистичні матеріали органів ДПУ України, можна відмітити, що злочинами, визнаними, як такі, що наносять збитки економіці країни, займалися всі підрозділи ДПУ: територіальні, транспортні, особливі відділи військових частин, прикордонні загони. В IV кв. 1927 р. слідчі справи по злочинах, що були скоєні в економічній сфері, займали 35,4 % в структурі слідчих справ по видах злочинів, що стояли на обліку всіх органів ДПУ України. В 1928 р. частка таких справ зросла до 45,2 %. При цьому необхідно зазначити, що до цієї категорії ми віднесли всі види злочинів, що входили до компетенції економічних органів ДПУ, проте деякі види, наприклад, посадових злочинів, розкриттям яких займалися особливі відділи чи прикордонні загони, могли не завдавати збитків економіці республіки.

Безпосередніх збитків в економічній сфері завдавали ті злочини, розкриттям яких займалися Економічне управління ДПУ УСРР та його місцеві органи. Для протидії злочинам в економічній сфері була спрямована робота територіальних органів, що визначалася як робота по лінії Економічного управління. Саме по лінії ЕКУ, адже в деяких місцевих органах не існувало окремих відділів чи груп, в компетенцію яких входила лише боротьба з економічною злочинністю, часто розкриттям злочинів в економічній сфері займалися секретно-оперативні групи чи навіть окремі співробітники. При цьому у звітності не вказувалося, який саме підрозділ займався цими справами, але досить чітко визначався економічний напрям.

Економічний напрям в роботі спецслужб був одним із визначальних. Частка справ, що припадала на лінію ЕКУ в загальній кількості слідчих справ, що стояли на обліку всіх органів ДПУ України в IV кв. 1927 р., становила 23 %, по територіальним органам — 49 %, в 1928 р. їх частка збільшилася до 23,5 % в структурі злочинів всіх органів ДПУ, і зменшилася до 43 % в структурі злочинів по територіальним органам.

Злочини, розкриттям яких займалися економічні відділи (або вважалися такими, що відносяться до компетенції ЕКУ), можна розділити по видах:

- економічна контрреволюція та економічне шпигунство кваліфікувалися як особливо небезпечні державні злочини;
- підробка грошових знаків та цінних паперів (фальшивомонетництво) та спекуляція валютою входили до складу державних злочинів, кваліфікувалися як злочини, спрямовані проти порядку управління;
- службові (посадові) злочини, до яких відносилися зловживання службовим становищем, недбалість, хабарництво, порушення правил ведення секретного діловодства та мобілізаційної роботи;
- господарські злочини: розтрата, розкрадання, безгосподарність, аварії та пожежі, ажіотаж та спекуляція.

Аналіз структури слідчих справ, що знаходилися в провадженні економічних органів ДПУ України в ІV кв. 1927 р., по видах злочинів, свідчить, що найбільша кількість справ припадала на господарські злочини — 53,9 %, при цьому їх лівова частка — 70,3 % — приходилася на порушення правил, встановлених регулюючими органами, або на спекуляцію та ажіотаж на ринку (за іншими звітами). На другому місці були справи слідства та дізнання, порушені по злочинах службових (посадових) — 26,1 %. Справи по злочинах проти порядку управління становили 7,2 %. При цьому простежується пряма залежність видів злочинів від державних кампаній та змін у політичному курсі. Слідчі справи, порушені проти економічної контрреволюції та економічного шпигунства (державні злочини) займали найменшу частку в структурі справ по лінії ЕКУ — лише 0,4 %. Це дає підстави вважати, що передумов, які призвели до різкого збільшення частки справ з даним забарвленням в 1928 р., не існувало.

У 1928 р. простежувалася подібна тенденція: як і в 1927 р., найбільша частка слідчих справ — 61,9 % — припадає на господарські злочини, з яких 83,8 % приходилося на справи по спекуляції та ажіотажу. Збільшення частки господарських злочинів відбулося лише за рахунок збільшення справ по спекуляції та ажіотажу, по всіх інших господарських злочинах скорочується частка справ. Пов'язано це було з тим, що на зимові місяці 1928 р. приходився пік боротьби із хлібозаготівельною кризою, до подолання якої активно залучалися органи державної безпеки, а також з активізацією наступу на приватника. Саме взимку 1927–1928 рр. почалося посилене згортання приватних підприємств,

господарі яких за несплату податків та створення запасів ринкових товарів, притягувалися до кримінальної відповідальності із конфіскацією їх майна.

Частка посадових (службових) злочинів зменшилася до 23 % (без справ щодо порушення ведення секретного діловодства та мобілізаційної роботи), як і в попередньому році, справи по посадових злочинах займали друге місце по лінії ЕКУ.

Збільшилася частка справ, порушених за злочини проти порядку управління — 8,3 %. Справи по економічній контрреволюції, як і в 1927 р., займали найменшу частку в роботі органів ДПУ України в економічній сфері, проте їх частка збільшилася в 4,5 рази — 1,8 %. Пояснювалося це початком політичних репресій проти інтелігенції старої генерації.

Таке збільшення справ по господарських, контрреволюційних та злочинах проти порядку управління відбулося за рахунок скорочення «інших» видів злочинів — з 12,6 % до 5 %.

Стосовно галузей народного господарства і державного апарату, то тут лідирують з великим випередженням, як в 1927, так і в 1928 рр., приватні підприємства, за ними йдуть різного роду кооперативи. Приватники складали і найбільшу частку осіб, притягнутих до слідства та заарештованих у ході слідства. Звісно, така ситуація була обумовлена, як об'єктивними обставинами розвитку різних видів власності, так і суб'єктивними факторами — різними заходами партійно-державної політики, спрямованої на витіснення приватника, а слідом за ним — кооператора, з усіх галузей народного господарства.

Співвідношення злочинів за галузями народного господарства призводить до незвичних та цікавих висновків: у 1927 р., який вважається останнім роком непу, коли лише готувалися передумови до прискореної індустріалізації, «аварії та пожежі на підприємствах», які, як прийнято вважати, стали в 1928 р. основним приводом для порушення справ із забарвленням «шкідництво або економічна контрреволюція» на особливо важливих об'єктах важкої промисловості (в основному, вугільновидобувної та металургійної галузей), були більшою мірою характерні для підприємств легкої, а не важкої галузей промисловості.

В 1928 р. ситуація змінилася. По кількості припинених та незначних справ економічній напрям серед інших напрямів в роботі територіальних органів та відносно роботи інших органів ДПУ (транспортних, прикордонних, особливих) дав найменші

показники, а по кількості справ (у співвідношенні справ по характеру реалізації по органах і управліннях), переданих до Прокуратури — найбільші показники. Отже, порівняно з іншими управліннями, роботу місцевих органів по лінії ЕКУ можна визначити, як найкращу.

У 1927 р. найбільша кількість припинених справ приходилася на спекуляцію валютою (76,2 %), економічну контрреволюцію (66,7 %) та фальшивомонетництво (22,2 %). В 1928 р. ті ж злочини дають найбільшу кількість припинених справ: економічна контрреволюція (31,1 %), фальшивомонетництво (30,1 %), спекуляція валютою (24,8 %). Ці злочини вважалися найнебезпечнішими, кваліфікувалися як державні. Великий відсоток припинених справ по найбільш небезпечних злочинах може свідчити про те, що співробітники органів держбезпеки порушували справи, не маючи для цього достатніх підстав тому, що хотіли «підстрахуватися» саме по найбільш небезпечних злочинах.

Всупереч Кримінально-Процесуальному Кодексу, органами державної безпеки частина справ направлялася до позасудового органу — на розгляд особливих нарад. У 1927 р. до особливих нарад було направлено лише 1 % справ із числа закінчених (справи по фальшивомонетництву та спекуляції валютою). В 1928 р. частка справ, направлених на розгляд особливих нарад, збільшилася до 8,3 %. Крім справ по злочинах, які направлялися і в 1927 р. (фальшивомонетництво та спекуляція валютою), до позасудових органів були направлені справи по економічній контрреволюції та хабарництву. Отже, з'являлася тенденція при розгляді слідчих справ використовувати позасудові органи.

Відомча статистика органів державної безпеки, на відміну від офіційної загальноприйнятої «моральної статистики», більш ретельно підійшла до визначення соціальних категорій, розділивши все населення на 16 соціально-професійних груп, з яких дві — робітництво та селянство — також було розділено на групи в залежності від роду занять та майнового розшарування.

Загальна характеристика осіб, притягнутих територіальними органами (а не їх економічними відділами, як це було при характеристиці слідчих справ) по справах слідства та дізнання за економічні злочини констатувала, що в центрі уваги органів державної безпеки знаходилися в більшій чи меншій мірі всі категорії населення. Проте великий прошарок серед притягнутих по слідчих справах за економічні злочини становили службовці (50,9 % у

1927 р. і 37,2 % у 1928 р.) та приватники (відповідно 20,7 % та 29,6 %).

Зростання частки приватників серед притягнутих до слідства осіб пов'язано, перш за все, з різким згортанням приватної торгівлі в 1928 р. та заходами, що були передбачені хлібозаготівельною кампанією зими 1927–1928 рр.

При відносному зменшенні кількості службовців серед притягнутих до слідства осіб, збільшується їх частка по справах про «недбалість» (з 49,2 % у 1927 р. до 75,6 % у 1928 р.), яка визначалась як найбільш небезпечний вид посадових злочинів, за який в 1927 р. могли засудити до вищої міри соціального захисту — розстрілу. Службовці проходили, в основному, по справах за посадові злочини та деякі види господарських злочинів (розтрати, розкрадання, безгосподарність).

У 1928 р. у структурі притягнутих за економічні злочини територіальними органами ДПУ більше ніж у два рази збільшилася частка селянства (з 4,7 % до 12,2 %), що також було пов'язано з хлібозаготівельною кампанією зими 1927–1928 рр.

Отже, на даному історичному етапі основне вістря економічних органів ДПУ УСРР було спрямовано на представників приватного сектору, службовців та селян. Представники інтелігенції, а саме — спеціалісти старої генерації, не дивлячись на великий соціально-політичний резонанс відкритих судових процесів, по яких вони проходили як підозрювані або свідки, та атмосферу нетерпимості, що склалася в суспільстві по відношенню до них, в структурі притягнутих за економічні види злочинів займали незначну частку.

Таким чином, статистична звітність органів ДПУ України представляє, без сумніву, великий науковий інтерес з точки зору вивчення криміногенної ситуації в Україні наприкінці 1920-х років, впливу кримінальної політики на структуру злочинності та характеристики притягнутих до слідства осіб, аналізу роботи органів державної безпеки в економічній сфері тощо, і потребує подальшого вивчення та осмислення.